

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

1960

IURIDICA 3

K EKONOMICKÉ PROBLEMATICE
SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBY
OBYVATELSTVA

UNIVERSITA KARLOVA

VE STÁTNÍM PEDAGOGICKÉM NAKLADATELSTVÍ PRAHA

K EKONOMICKÉ PROBLEMATICE SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBY OBYVATELSTVA

К ВОПРОСУ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКЕ ОБЩЕСТВЕННОГО
ПОТРЕБЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

ZUR ÖKONOMISCHEN PROBLEMATIK DES GEMEINSCHAFTLICHEN
VERBRAUCHS DER BEVÖLKERUNG

KAREL PING

OBSAH

1. Úvod
2. Nutnost společenské spotřeby obyvatelstva za socialismu
3. Společenská spotřeba obyvatelstva a kapitalismus
4. Kritérium, na základě něhož participují jednotlivci na společenské spotřebě obyvatelstva. Dvě základní složky společenské spotřeby obyvatelstva
5. Ekonomická úloha společenské spotřeby obyvatelstva a jejích složek
Úloha věcně funkčně určené složky společenské spotřeby obyvatelstva
Úloha osobně funkčně určené složky společenské spotřeby obyvatelstva
6. Meze oprávněnosti společenské spotřeby obyvatelstva za socialismu
Přehled faktorů, na nichž závisí velikost společenské spotřeby obyvatelstva
Vztah mezi rozdělováním podle práce a rozdělováním podle společensky posuzované potřeby
Společenská spotřeba obyvatelstva a překročení mezí její oprávněnosti
Některé zkušenosti s vývojem jednotlivých složek společenské spotřeby obyvatelstva v Československu
7. Společenská spotřeba obyvatelstva a přechod k vyšší fázi komunistické společnosti

1. ÚVOD

Rychlé tempo společenského vývoje způsobilo, že se v naší zemi už dovršuje výstavba socialismu a že v nedaleké budoucnosti dozrají podmínky pro přechod k vyšší fázi komunistické společnosti. Souběžně s tím se v politické ekonomii objevuje řada teoretických otázek velké závažnosti a naléhavosti. Problémy společenské spotřeby obyvatelstva patří mezi ně.

Socialistická společnost vynakládá každoročně značné prostředky, aby zajistila obyvatelstvu určitou část spotřeby konec konců neodvozeně od rozdělování podle práce — i když se podle okolností na pracovní zásluhy jednotlivců navazuje. Naše společnost převzala na příklad do svých rukou školskou a zdravotní péči, máme velmi rozvinutý systém sociálního zabezpečení obyvatelstva atd. To všechno je obecně známo, nejsou to novinky. Ale teoretická politická ekonomie se těmito skutečnostmi donedávna zabývala jen okrajově. Teprve poslední léta přinášejí změnu. Čím byla způsobena?

Přinesl ji sám společenský vývoj. V Československu na příklad se došlo k poznání, že v dosavadních proporcích vývoje osobní spotřeby na jedné straně a společenské spotřeby na straně druhé jsou slabá místa. Řada symptomů z jednotlivých oblastí začala signalizovat, že se musíme starat o hranice ekonomické přípustnosti a oprávněnosti společenské spotřeby obyvatelstva a jejích jednotlivých částí — a že vůbec bude třeba vyjasnit otázku vývojových tendencí v oblasti spotřeby. V Sovětském svazu posunulo společenskou spotřebu obyvatelstva do popředí zájmu promýšlení perspektiv dalšího rozvoje společnosti, když XXI. sjezd KSSS vytýčil program rozvinuté výstavby komunismu. Společenská spotřeba obyvatelstva se prostě stala významným teoretickým problémem politické ekonomie, jehož řešení dozrálo a je vyžadováno praxí.

V této stati se chci dotknout některých teoreticky závažných otázek souvisejících se společenskou spotřebou obyvatelstva. Zkoumanou kategorií budu posuzovat jako jev ekonomický, budu abstrahovat — pokud je to vůbec možné — od jejích jinak velmi důležitých mimoekonomických stránek. Budu se zabývat společenskou spotřebou obyvatelstva jakožto problémem rozdělování, ponechám stranou jiné její aspekty.

Rozsah stati mě nutí k tomu, abych omezil na nejnezbytnější minimum statistické a faktické údaje.

2. NUTNOST SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBY OBYVATELSTVA ZA SOCIALISMU

2.1. Vztahy rozdělování ve společnosti vycházejí z výrobních vztahů a jsou jejich pokračováním a součástí. Společnost, která se rodí na troskách kapitalistického zřízení, je založena na společenském vlastnictví výrobních prostředků. Je tedy možné položit otázku: Jaké rozdělování odpovídá v novodobé společnosti společenskému vlastnictví výrobních prostředků?

Aby bylo společenské vlastnictví vskutku společenským, musí se projevovat jako společenské nakládání výrobními prostředky, tj. nakládání jimi podle ekonomicky determinované společenské vůle, a musí se také realizovat ve společenském přisvojování výsledků výroby. Při tom jak do prvního, tak do druhého se promítá vnitřní rozpor společenského vlastnictví, to, že jde o vlastnictví všech, ale současně o vlastnictví každého. Ponecháme zde stranou, jak se vnitřní rozpor společenského vlastnictví promítá do společenského nakládání výrobními prostředky — neboť to je otázka plánovitého řízení národního hospodářství. Soustředíme pozornost na to, jak se promítá do rozdělování.

Vnitřní rozpor společenského vlastnictví výrobních prostředků vede k tomu, že jde a nutně musí jít o přisvojování v zájmu všech a současně v zájmu každého. Všichni — to je svobodná společnost zbavená vykořisťování. Každý — to je společensky vyvinutý jednatel. Společenskému vlastnictví výrobních prostředků vzniklému za nynějšího relativně vysokého stupně rozvoje výrobních sil odpovídají tedy nutně takové vztahy rozdělování, které budou vyhovovat zájmům dalšího rozvoje svobodné společnosti a současně též zájmům dalšího všestranného rozvoje společensky vyvinutých lidí.

2.2. Uvedená skutečnost znamená hluboký převrat v dosavadním dějinném vývoji vztahů mezi společností a jednotlivcem, posuzovaných po své ekonomické stránce. V dlouhé řadě staletí, charakterizovaných vládou soukromého vlastnictví výrobních prostředků, vyvstával sice na pozadí společenského a hospodářského dění stále jasněji lidský jednatel — od otroka přes nevolníka až k námezdnímu dělníkovi; avšak totéž soukromé vlastnictví deformovalo lidské vztahy. Vykořisťování člověka člověkem poznamenávalo vztah mezi společenským celkem a jednotlivcem pečeti odcizení. Živilo rozkol mezi obecným a zvláštním zájmem. Nutně vznikající společenské svazky nabývaly charakteru samostatné existence, zdánlivě stojící zcela nezávisle na jednotlivcích. Společenský dějinný vývoj, odcizený jednotlivcům, stál proti nim jako slepá moc, konec konců se prosazující.¹⁾ Sami jednotlivci se v takovýchto podmínkách nezbytně vyvíjeli jednostranně. Podíleli se na společenském životě v zásadě jako příslušníci tříd s antagonistickými zájmy. V ekonomickém dění měli význam jen jako průměrná individua, podrobená neúprosně zákonům dělby práce ve společnosti, rozštěpené na nepřátelské třídy.

Společenské vlastnictví výrobních prostředků podřívá ekonomické kořeny, z nichž vyrůstalo odcizení. Neboť — jak říká Marx: „Člověk se neztrácí ve svém předmětu jen tehdy, jestliže se mu předmět stává *lidským* předmětem nebo předmětným člověkem. To je možné jen, stane-li se mu tento předmět *společenským* předmětem a on sám sobě společenskou bytostí (Wesen), jako se mu

¹⁾ Srv. Marx-Engles, Německá ideologie; Spisy 3, str. 46, 48.

společnost stává podstatou (Wesen) v tomto předmětu.²⁾ Začíná se stírat rozkol mezi jednotlivcem a společností. To má veliký význam pro možnosti dalšího vývoje jednotlivců, z nichž se teprve nyní mohou vskutku stát (podle Marxových a Engelsových slov) celistvá individua,³⁾ všestranně společensky vyvinutí jednotlivci. S prudkým dalším rozvojem výrobních sil je zapotřebí stále méně času jednotlivců k reprodukování materiálního života. Zvyšuje se relativní samostatnost individua a láme se při tom současně stará izolovanost jednotlivce.

Nahrazení soukromého vlastnictví společenským tedy umožňuje, aby byla (mimo jiné) překonána dosavadní jednostrannost vývoje jednotlivců. To je však jen jedna stránka věci. Je třeba vidět též druhou.

Byla doba, kdy jednostranný, deformovaný rozvoj člověka ve vykořisťovatelském společenském zřízení byl nutný. Konec konců to diktoval tehdy dosažený stupeň rozvoje výrobních sil, bylo to v zájmu společenského pokroku. V naší době, kdy relativně vysoká úroveň rozvoje výrobních sil (ve světovém měřítku) vynucuje přechod ke společenskému vlastnictví, nestává se všestranný rozvoj společensky vyvinutých jednotlivců snad jen *možným*; je společenskou *nutností*. Jen letmý pohled např. do československé současnosti nepochybně potvrzuje tuto tezi. Stále zřetelněji se s postupem doby ukazuje, že optimální rozvoj společenských potencií je myslitelný jen za podmínek všestranného zdokonalování jednotlivce, zvyšování jeho kvalifikace. Připomeňme závažné změny, k nimž dochází v naší zemi nebo v SSSR ve školství; uveďme příklad brigád socialistické práce. Ukazuje se nutnost stupňovat a zdokonalovat účast pracujících na řízení a správě společenských záležitostí. To vše se projevuje jako společenská nezbytnost, jako něco, bez čeho by společenský vývoj po dosažení určité meze začal stagnovat.

Všestranný rozvoj jednotlivců nesmí tedy být posuzován jen jako možnost, která je dána socialistickou revolucí. Je společenskou nutností, bez něho za určitou mezi nemůže společnost plně využívat ohromných předností nového společenského zřízení. Jednotlivec, jakkoli dokonalý, zůstává a zůstane vždy odvozen od společnosti a jí konec konců determinován. Sám jeho všestranný vývoj v podmínkách zřízení, založeného na společenském vlastnictví výrobních prostředků, je, jak se ukazuje, diktován potřebami společnosti. Neobyčejně vzrůstá rozmanitost a bohatství svazků, které poutají člověka ke společnosti, jejíž je součástí.

Vztah mezi společností a jednotlivcem zůstává ovšem i nadále složitým a rozporným dialektickým vztahem. I poté, co zmizel rozkol mezi společností a jed-

²⁾ Marx, Ekonomicko-filosofické rukopisy (cituji podle sborníku Marx-Engels, O umění a literatuře, str. 41—42). — „*Nadpráce mas* přestává být podmínkou pro rozvoj všeobecného bohatství, tak jako *zahálka nemnoha lidí* přestává být podmínkou rozvoje všeobecných schopností lidské hlavy.“ (Marx, Nástin kritiky politické ekonomie; cituji podle Nová mysl 5/1956, str. 481.)

³⁾ Srv. Marx-Engels, Německá ideologie; Spisy 3, str. 81.

notlivcem, nestávají se samozřejmě potřeby rozvoje společnosti přímo totožnými s potřebami rozvoje jednotlivců. A navíc je nutno mít na zřeteli toto: Hluboké změny, které vnáší socialistická revoluce do vztahu mezi společností a jednotlivcem, potřebují ke svému průběhu určitý čas. Minulost se nás drží ještě dlouhou dobu poté, co její ekonomické a politické kořeny byly podryty.

2.3. Bylo konstatováno, že ve společnosti založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků rozdělování musí vyhovovat zájmům dalšího rozvoje svobodné společnosti i zájmům všestranného rozvoje společensky vyvinutých jednotlivců.

Tato obecná formule se týká komunistické společnosti vůbec. Nehovoří nikterak o zvláštnostech rozdělování na jednotlivých stupních hospodářské zralosti komunismu, není — pro svou obecnost — jednou provždy hotovým řešením konkrétních vztahů rozdělování v různých vývojových etapách komunistické společnosti. Jasně ovšem je, že rozdělování, charakteristické pro určitý z těchto stupňů, bude se mít k rozdělování typickému pro komunistickou společnost vůbec tak, jako se má zvláštní k obecnému. Soustředíme nyní pozornost na prvou fázi komunismu, na socialistickou společnost. Otázka zní: Jak se konkretizuje rozdělování charakteristické pro komunismus vůbec ve specifických podmínkách socialismu?

Teoreticky vzato a odhlédnuto od řady dalších souvislostí socialistické společnosti odpovídá určitý stupeň rozvoje výrobních sil. Výrobní síly se rozvinuly natolik, že se už nesnášejí se soukromým vlastnictvím výrobních prostředků. Bylo vytvořeno společenské vlastnictví výrobních prostředků, a to je skutečnost, která spojuje socialismus s vyšší vývojovou fází komunismu. Na druhé straně výrobní síly nejsou ještě natolik vyvinuty, aby bylo dosaženo oné hojnosti výrobků, o které hovořil Marx jako o podmínce komunistického rozdělování podle potřeb. A význam bezprostřední lidské práce jakožto zdroje společenského bohatství neustoupil ještě do pozadí do té míry, že by přestala být ekonomicky nejvýznamnějším měřítkem růstu bohatství společnosti.⁴⁾ To je skutečnost, která spojuje socialismus s minulými etapami společenského vývoje, skutečnost, kterou odstraní další rozvoj výrobních sil; na její historickou přechodnost ostatně poukazoval Marx už ve svém Nástinu kritiky politické ekonomie v r. 1857—1858.

Z toho, že v socialistické společnosti existuje společenské vlastnictví, nutně plyne rozdělování, jehož obecná formule byla už dříve vyvozena. Z toho, že společenské vlastnictví existuje v podmínkách relativně nízkého stupně rozvoje výrobních sil, kdy — hovořeno Marxovými slovy — zdroje kolektivního bohat-

⁴⁾ „... velká většina zaměstnání, i v technologicky nejpokročilejších zemích, je dosud manuálního rázu...“ (Dokument UNESCO: Expert Conference on Education and Technology, Summary Report — Odborná konference o školství a technologii, 26.—30. 6. 1950 — shrnná zpráva; UNESCO/SS/TAIU/konf. 1/21.)

ství netekou ještě plným proudem, pramení velmi intenzivní bezprostřední materiální zainteresovanost jednotlivců na výsledcích výroby. A protože hlavním měřítkem růstu společenského bohatství zůstává dosud bezprostřední lidská práce, činí společnost vynaloženou práci nutně a zákonitě též mírou spotřeby. Objevuje se zákon rozdělování podle práce, a materiální zainteresovanost je uváděna v souvislost s vynakládáním práce.⁵⁾

V podmínkách socialismu je rozdělování podle práce nepochybně konkrétní rozdělování, typického pro komunistickou společnost vůbec. Je to totiž ekonomický faktor, který na tomto stupni hospodářské znalosti komunismu nejúčinněji spojuje zájmy jednotlivce se zájmy společenskými a podněcuje k rozvoji společnosti i jednotlivce, podřizuje přitom (při své správné aplikaci) zájmy jednotlivců zájmům společenským.

2.4. Objevuje se však hned další otázka. Je to otázka, zda rozdělování podle práce vyčerpává v celé šíři sféru rozdělování, k němuž musí nutně docházet v socialistické společnosti.

Všímáme si tu jen takových skutečností, které jsou nezbytně nutné; ponecháváme stranou například dary apod., nevšímáme si ani takových jevů, jako jsou např. výhry ve Sportce apod. Ale i tak bude znít odpověď na položenou otázku záporně. S rozdělováním podle práce se v socialistické společnosti zdaleka nevystačí. Je nutno si uvědomit:

a) Společnost se skládá z jednotlivců, není však jejich pouhým souhrnem. Podmínkou existence společnosti jakožto organizované společnosti je uspokojování některých společenských potřeb, jež jsou odlišné od potřeb jednotlivých občanů (nutné administrativní výdaje, nutné výdaje na obranu a bezpečnost apod.). A je zřejmé, že např. výdaje na obranu a bezpečnost, vytváření rezerv a zásob spotřebního zboží atd. nemohou být činěny závislými na práci vynaložené ve zmíněných oblastech.

⁵⁾ K plnému zdůvodnění zákona rozdělování podle práce by bylo třeba připomenout také to, že společnost, která vyšla z kapitalismu, je starou společností poznamenána též mravně, duchovně. Pro potřeby tohoto rozboru však není třeba zmíněnou stránku věci rozvádět. — Aspoň v poznámce je však nutno upozornit na to, že se v této stati nepřihlíží k některým skutečnostem, které jinak mají v běžném životě veliký význam. Ačkoliv na příklad rozdělování podle práce je za socialismu zákonitým zjevem, přece každý ví, že jeho důsledné prosazení v praxi je věcí velmi obtížnou; že to naráží na snahy dát společnosti co nejméně a urvat pro sebe co nejvíce, na silné tendence k maloburžoazní nivelizaci („všichni máme stejný žaludek“), na zbytky „mocenských“ představ o výši mzdy atd. Takovéto skutečnosti nevyplývají samozřejmě ze socialistických výrobních vztahů, naopak jsou s nimi neslučitelné; přesto však se objevují v míře nikoliv zanedbatelné a je nutno s nimi počítat. Jejich existence je dána tím, že socialismus vyšel z kapitalismu a že ještě dlouhou dobu nese mnohé výrazné stopy společenského zřízení, které vystřídal. — Při zdůvodnění společenské spotřeby obyvatelstva se od takovýchto zjevů abstrahuje; z toho ovšem rozhodně neplyne, že by od nich bylo možno odhlížet v běžném hospodářském životě.

b) Ve společnosti existují také lidé práce neschopní (pro svůj věk, pro nemoc nebo invaliditu apod.). V životě individua přicházejí období, kdy nemůže vykonávat práci a kdy tedy rozdělování podle práce selhává. Avšak socialistická revoluce od základu změnila postavení člověka ve společnosti. Ekonomika založená na společenském vlastnictví výrobních prostředků je základem, z něhož vyrůstá — hovořeno Marxovými slovy — vskutku společenské lidstvo a vskutku lidská společnost.⁶⁾ V této společnosti — v míře, která je dána stupněm rozvoje výrobních sil — bude mít každý člověk zaručenu určitou míru spotřeby i nezávisle na své schopnosti pracovat. Stále zjevněji se prosazuje tendence, podle níž je ve společenském zájmu pečovat o to, aby měl každý jednotlivec zabezpečeny podmínky pro svůj všestranný rozvoj. Socialistická společnost nejedná nikterak proti zásadám své ekonomiky, když činí — podle svých možností — každého občana účastným na přisvojování výsledků výroby i nezávisle na jeho schopnosti pracovat.

c) Rozdělování podle práce v zásadě ponechává na úvaze jednotlivce, jakým konkrétním způsobem on uspokojí své potřeby; vyměřuje mu jen abstraktní podíl na společenských fondech v podobě peněžní částky. Avšak zřízení zrozené socialistickou revolucí a založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků, umožňujíc všestranný rozvoj společensky vyvinutých lidí, činí takovýto rozvoj jednotlivců stále zřetelněji nutností, podmínkou optimálního využívání společenských potencií. Z toho plyne nutnost přímé společenské ingerence do určitých oblastí spotřeby jednotlivců — takových oblastí, v nichž je považován za prvořadě společensky významný přímo konkrétní způsob konzumování určitých služeb nebo užitných hodnot ze strany občanů. Především se to vztahuje na zájem společnosti na vzdělání a výchovu lidu a na udržení a zlepšení lidového zdraví. Společnost proto přebírá sama bezprostřední péči o takové oblasti, nesouc úplně nebo z větší části náklady s tím spojené. Že se tu opět nevystačí s kritériem vynaložené práce, je nabitelní.

Co je uvedeno v bodech (a) až (c), je v socialistické společnosti nezbytné, vyplývá to z jejích ekonomických (a ovšem nejen ekonomických) základů. Tak se ukazuje, že rozdělování podle práce je konkretizací komunistického rozdělování v podmínkách socialismu jenom v určité dílčí oblasti, že vedle něho se nutně musí objevit jiné dílčí konkretizace rozdělování typického pro komunistickou společnost vůbec, konkretizace, které v zásadě nebudou vycházet ze souvislosti s vynaloženou prací. Částečně tu půjde o uspokojování potřeb společnosti odlišných od potřeb jednotlivců — o tak zvanou spotřebu společnosti (výdaje na obranu a bezpečnost, nutné administrativní výdaje apod.) —, částečně o uspokojování potřeb občanů — o spotřebu obyvatelstva (neplacené

⁶⁾ Marx, These o Feuerbachovi; Spisy 3, str. 19.

nebo jen částečně placené služby, sociální zabezpečení). Povaha i vývojové perspektivy obou těchto částí jsou různé. To je zřejmo už z toho, že růst výdajů na sociální zabezpečení nebo na neplacené služby zvyšuje životní úroveň, kdežto růst výdajů na obranu a bezpečnost, růst administrativních výdajů apod. takové účinky, jak známo, nemá. Protože ta část spotřeby obyvatelstva, o které nyní hovoříme, je uspokojována z hlediska jednotlivce bezplatně (nebo jen za částečnou úhradu) — tj. na úkor společenských fondů, označíme ji termínem společenská spotřeba obyvatelstva.

2.5. V r. 1875 napsal Marx svou slavnou kritiku Gothajského programu, „Poznámky na okraj programu německé dělnické strany“. V tomto díle též ostře kritizoval lassallovskou tezi o dělníkově právu na plný výtěžek práce. V souvislosti s tím se vyslovil o tom, podle jakých zásad se bude provádět rozdělování úhrnného společenského produktu ve společnosti, která nastoupí po kapitalismu. Protože jde o místo, kde se Marx soustředěně vyslovuje též o sféře společenské spotřeby obyvatelstva, uvedeme zde nyní celý příslušný citát:

„... ,nezkrácený‘ lassallovský ,výtěžek práce‘.

Vezmeme-li výraz „výtěžek práce“ zprvu ve smyslu produktu práce, pak je výtěžek družstevní práce *úhrnným společenským produktem*.

Od toho je třeba odečíst:

Předně: úhradu spotřebovaných výrobních prostředků.

Za druhé: přírážku na rozšíření výroby.

Za třetí: rezervní nebo pojistný fond pro případ nehod, živelných pohrom atd.

Tyto srážky z „nekráceného výtěžku práce“ jsou hospodářsky nezbytné a jejich výše se stanoví podle daných prostředků a sil, zčásti počtem pravděpodobnosti, ale nelze je vůbec vykalkulovat na základě spravedlnosti.

Zbývá druhá část úhrnného produktu, určená k ukojení potřeby.

Dříve než dojde k dělení mezi jednotlivce, sráží se z ní opět:

Předně: všeobecně správní výlohy, které nepatří k výrobě.

Tato část bude hned zprvu velmi podstatně omezena v porovnání s dnešní společností a bude se zmenšovat tou měrou, jak se bude vyvíjet nová společnost.

Za druhé: To, co je určeno ke společnému ukojení potřeb, jako školy, zdravotní opatření atd.

Tato část hned z počátku značně poroste ve srovnání s dnešní společností a bude se zvětšovat tou měrou, jak se bude vyvíjet nová společnost.

Za třetí: fondy pro práce neschopné atd., zkrátka všechno, co dnes patří k tak zvané oficiální chudinské péči.

Teprve teď se dostáváme k ,rozdělování‘, kterému program pod vlivem Las-

sallovým hloupě věnuje veškerou pozornost, totiž k části spotřebních prostředků, která se rozděluje mezi jednotlivé výrobce, družstva.“⁷⁾

Organizace zdravotnické služby pro lid, organizace lidového vzdělání, péče o práce neschopné občany, jesle, školky, společné stravování atd. — to je prostá, věcná a všední náplň — nebo lépe řečeno část takové náplně velkých myšlenek, které socialistická revoluce začíná uskutečňovat. Je to podstatná a důležitá část toho, čím člověk — použijeme-li Marxových slov — znóvu získává ve společenském vývoji sám sebe, neodvolává se na žádný jiný než prostě na lidský titul.⁸⁾

Lenin vysoce hodnotil takové jevy jako například jesle, mateřské školky atp. — to je jednotlivé složky společenské spotřeby obyvatelstva. Označoval je za vzorky výhonků komunismu. „Musíme pečlivě zkoumat,“ praví Lenin, „výhonky nového, věnovat jim co největší pozornost, všemožně podporovat jejich růst a ‚ošetřovat‘ tyto slabé výhonky... Společné jídelny, jesle, mateřské školy — to jsou příklady těchto výhonků, to jsou ony prosté, všední, nic bombastického, mnohmluvného a slavnostního nepředpokládající prostředky...“. A Lenin pokračuje: „Tyto prostředky nejsou nové, jsou vytvořeny (jako vůbec všechny materiální předpoklady socialismu) velkokapitalismem, zůstávaly však za kapitalismu, za prvé, vzácným zjevem, za druhé — což je zvlášť důležité — buď *čachrářskými* podniky se všemi nejhoršími stránkami spekulace, obohacování, šejdířství a falšování, anebo ‚komediantstvím buržoasní dobročinnosti‘, kterou nejlepší dělníci právem nenáviděli a již opovrhovali. Není pochyby, že nyní máme těchto zařízení mnohem více a že *začínají* měnit svůj ráz.“⁹⁾

Tato slova Lenin napsal v r. 1919. V nové situaci a s novým důrazem připomněl Leninovy myšlenky Chruščov ve svém referátu na XXI. sjezdu KSSS v r. 1959, když Sovětský svaz nastupoval k rozvinuté výstavbě komunismu. Tyto výhonky komunismu jsou povolány sehrát významnou úlohu při přechodu k vyšší fázi komunistického zřízení.

2. 6. O tom, že společenská spotřeba obyvatelstva existuje v socialistických zemích jako reálná ekonomická kategorie, není a nemůže být dnes pochybností. Ve svém legislativním vyjádření je dokonce zakotvena v ústavách socialistických států. Najdeme ji v ustanoveních o sociálně ekonomických právech občanů socialistické země, právech, která jsou, jak známo, materiálně zaručena ekonomikou socialistické společnosti.

Při srovnávání příslušných článků ústav socialistických zemí vynikne však ještě jedna důležitá věc. Společenská spotřeba obyvatelstva se, pravda, obje-

⁷⁾ Marx, Poznámky na okraj programu německé dělnické strany; viz Marx-Engels, Kritiky programů, str. 42.

⁸⁾ Srv. Marx, Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva; Marx-Engels, Spisy 1, str. 413.

⁹⁾ Lenin, Velká iniciativa; srv. Lenin, Spisy 29, str. 419-420, 424-425.

vuje v každé socialistické zemi; z toho však ještě nijak neplyne, že by musela být ve své konkrétní podobě v každém jednotlivém případě stejná. Právě tak se mění též podle toho, jak se rozvíjí socialistické budování. Jako též jiné otázky je třeba zkoumat i problematiku společenské spotřeby obyvatelstva z hlediska vztahu obecného a zvláštního. Obecná nutnost společenské spotřeby obyvatelstva se v praxi vždy konkretizuje pod vlivem zvláštností dané země nebo dané vývojové etapy. Aby se správně porozumělo zvláštnostem konkrétního uspořádání společenské spotřeby obyvatelstva v určité zemi, k tomu je třeba znát specifické podmínky této země, konkrétní úkoly dané etapy jejího vývoje, musí být známa též pozitivní úloha, jakou společenská spotřeba obyvatelstva a její jednotlivé části mají a mohou mít ve společenském životě, a musí se znát též meze, za nimiž se začíná společenská spotřeba obyvatelstva projevovat negativně.

Některé příklady o rozmanitém uspořádání společenské spotřeby obyvatelstva v jednotlivých socialistických zemích, pokud se tato rozmanitost promítá až do znění příslušných článků ústav socialistických zemí: Ústava Korejské lidové demokratické republiky zaručuje například v povinných školách vyučování zdarma dětem chudých rodičů (čl. 18), ústava řady jiných zemí, např. Rumunské lidové republiky (čl. 80), zaručuje bezplatné základní povinné školní vzdělání všem občanům, ústava Německé demokratické republiky navíc ještě bezplatné používání učebních pomůcek na povinných školách (čl. 39). Ústava Polské lidové republiky nevyhrazuje školství státu, ústavy řady jiných zemí, např. Bulharské lidové republiky (čl. 79), ano. Ústava Mongolské lidové republiky zajišťuje hmotné zaopatření v případě pracovní nezpůsobilosti těm občanům, kteří pracují v námezdním poměru (čl. 91), ústava Bulharské lidové republiky všem občanům (čl. 75).

To jsou svědectví — sice nepřímá, avšak pro účely této práce dostatečná — o tom, že společenská spotřeba obyvatelstva, jejíž obecná existence v každé socialistické zemi je nutná, nabývá rozličných konkrétních forem vzhledem k zvláštnostem té které socialistické země a té které její vývojové etapy.

3. SPOLEČENSKÁ SPOTŘEBA OBYVATELSTVA A KAPITALISMUS

Nutná a zákonitá existence společenské spotřeby obyvatelstva jakožto jednotné reálné ekonomické kategorie je, jak bylo konstatováno, jedním z významných důsledků socialistické revoluce, je dána změněným postavením člověka ve společnosti, založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků.

Avšak zkušenosti z předmnichovského kapitalistického Československa a také fakta prakticky ze všech kapitalistických zemí světa potvrzují, že též v kapitalistických zemích se objevují zásahy společenských orgánů, které by jinak patřily do společenské spotřeby obyvatelstva. Ukazuje se dokonce, že v některých zemích, jako je např. Velká Británie, Švédsko, Nový Zéland, Australský

svaz, jde o zásahy poměrně značného rozsahu. Buržoazní propaganda dovede takových skutečností náležitě využívat k otupování a rozleptávání revolučního třídního boje dělnické třídy, šíříc různé teorie na to navazující. To jen zdůrazňuje závažný politický dosah otázek, jež sem spadají. Ostatně i u nás jsou dosti rozšířeny v souvislosti s těmito problémy některé názorové nejasnosti.

Existuje tedy, jak se zdá, logický spor mezi tezí o socialistické revoluci a společenském vlastnictví výrobních prostředků jako podmínce společenské spotřeby obyvatelstva a mezi skutečností kapitalistických zemí. To si vynucuje, abychom se nyní zabývali řadou teoretických otázek, týkajících se společenské spotřeby obyvatelstva v souvislosti s kapitalismem.

3.1. Především je tu tento problém: Čím je možno vysvětlit, že vývoj v kapitalistických zemích přinesl vcelku kladné zásahy společenských orgánů ve věci lidového vzdělání, lidového zdraví, určitého zlepšení některých stránek sociální nezajištěnosti občanů apod.?

Odpověď na tuto otázku znamená zabývat se širším problémem, proč dochází za kapitalismu k různým dílčím sociálním reformám, mezi nimiž lze najít mnohé opatření, které bychom v našich podmínkách zahrnuli do společenské spotřeby obyvatelstva.

Nic není banálnějšího než začít se v této souvislosti odvolávat na všeobecný pokrok morálky, začít prohlašovat, že se kapitalismus stal v průběhu století lidštějším, spravedlivějším, že činil ústupky lásce k člověku apod. Takovéto fráze, které se ostatně např. pod tíhou faktů z koloniálních zemí zřetelně mění v pusté pokrytectví,¹⁰⁾ vlastně nejsou ani formálně žádným vysvětlením; odkazují od jednoho nevysvětleného procesu k jinému, taktéž nevysvětlenému. Ani poukaz na to, že k uvedeným změnám došlo, protože narostlo morální rozhořčení širokých vrstev obyvatelstva, nevysvětluje věc dostatečně. Morální rozhořčení širokých vrstev může být považováno jen za symptom nutnosti určitých změn v ekonomice, ale nikoliv za dostačující vysvětlení jejich příčiny. To, že v kapitalismu došlo k dílčím sociálním reformám, musí být vysvětleno z hlediska historického materialismu. Proto nelze při tom vycházet z morálky a omezovat se na oblast morálky.

¹⁰⁾ K dokreslení — citát ze zprávy *Blindness in British African and Middle East Territories* (zpráva spojené komise, jmenované koloniálním úřadem a národním úřadem pro slepé, která následovala návštěvě delegace v Africe a v určitých britských středovýchodních územích od června 1946 do března 1947): „Výhody žebroty — z hlediska slepého žebráka — by neměly být podceňovány. Je svým vlastním pánem, který normálně dostává přiměřený příjem, a to s velmi malým úsilím. Žije na čerstvém vzduchu, ve veselém kamarádství ulic...“ (Cituji podle „Předběžné zprávy o světové sociální situaci se zvláštním zřetelem k životní úrovni; komentovaný překlad publikace *Hospodářské a sociální rady OSN*“ z pramenu „Studie a dokumenty vědeckého úseku Státní knihovny společenských věd v Praze“; sv. 52, ř. ek. práce 11, květen 1954.)

Nejobecněji lze vyjádřit vysvětlení toho, proč za kapitalismu dochází k rozvoji dílčích sociálních opatření, takto:

- a) Je to výsledek boje dělnické třídy.
- b) Je to v řadě ohledů v zájmu kapitalistů samých.

V obojím se konec konců projevuje nutnost, vyvolaná rozvojem výrobních sil. A vznikající instituce jsou zřetelně poznamenány pečeti kapitalismu.

V dalším se budeme těmito tvrzeními podrobněji zabývat.

3.2. Především se ukazuje, že dílčí sociální reformy bezprostředně vyplývají ze zkrížení sil dvou hlavních tříd kapitalistické společnosti a jsou — celkově vzato — dílčím úspěchem revolučního boje vykořisťovaných mas.

Marx snesl v Kapitálu velké množství historických dokladů správnosti této teze. Dokázal ji především na podrobné historii vzniku a vývoje anglického továrního zákonodárství, kterážto historie vskutku výmluvně přesvědčuje, že kapitalisté byli k „lidskosti“ a „spravedlnosti“ krok za krokem donucováni rozvojem dělnického hnutí. Kdo přihlíží k faktům, nemůže tuto skutečnost neuznávat.¹¹⁾

K tvrzení, že rozmach sociálních opatření v kapitalistických zemích je výsledkem revolučního boje dělnické třídy, je ovšem třeba ještě mnohé dodat. Např. to, že jde o *vedlejší* produkt revolučního boje dělnické třídy, že dělnické třídy musí jít o více než jen o takovéto reformy, že jí musí jít o odstranění kapitalismu vůbec. Nebo to, že i *reformisticky* vedený „boj“ může vést k úspěchům ve věci dílčích sociálních opatření — ovšem zase jen na pozadí rozmachu revolučnosti světového proletariátu a v souvislosti s tím, že to i kapitalistům přináší prospěch. Nebylo také ještě řečeno, že různá reformní sociální opatření mohou být využita buržoazií jako prostředek k utlumení boje dělnické třídy nebo jeho rozložení a svedení ze správné cesty. Nebudeme se nyní zatím úmyslně zabývat takovýmito a podobnými skutečnostmi, zčásti se k nim vrátíme později.

Jednou věcí je však nutné zabývat se hned na tomto místě. Může být vysloven názor, že od Marxových dob se leccos změnilo. Mnozí pozorovatelé docházejí k závěrům o větší velkorysosti kapitalistů nežli v dřívějších dobách — a takováto pozorování vskutku odrážejí jisté změny, k nimž došlo v důsledku změněných podmínek. Jak se změnily podmínky?

¹¹⁾ Srv. slova Barbary Woottonové (která není marxistkou): „Většinou takové zákony zprvu navrhli radikálové nebo socialisté, jejichž protivníci je napřed zavrhnuli jako výstřední a neuskutečnitelné, ale nakonec je sami zpravidla schválili, často ovšem v hodně zmírněné podobě. Jakmile se taková opatření octnou v zákoníku, bývají jen zřídka zrušena, a to proto, že ti, kdo je považují za škodlivé veřejnému dobru, nemají naděje, že by mohli přesvědčit voličstvo o správnosti svého názoru.“ (Hospodářství s plánem či bez plánu, Laichter, Praha 1936, str. 157.)

a) Vzrostl rozsah podniků a stupeň vnitřního sepětí celého národního hospodářství sítí spleťtých kooperačních vztahů a vzrostla také organizovaná síla dělnické třídy. V důsledku toho konflikty nabývají lehce rozměrů na dřívější dobu nevídaných a způsobují pak kapitalistům jako třídě těžké hospodářské ztráty. To učí kapitalisty — a zejména velké kapitalisty — opatrnosti, vede je to k pečlivému prokalkulování rizika a nutí je to — možno říci — k velkorysosti ve věcech, které nemohou ohrozit jejich postavení jako kapitalistů a jejichž řešení bojem s dělníky je hospodářsky neúnosné nebo alespoň vysoce riskantní. A to se týká též kapitalistického státu jakožto orgánu kapitalistů.

b) Na zevšeobecnění určitého sociálního zlepšení, k němuž byl kapitalista dělníky přinucen — a v pozdějším vývoji i na zavádění takového opatření ze strany kapitalisty samotného — mají svůj ohromný podíl vztahy konkurence. Kapitalisté, kteří byli „postížení“ určitým sociálním zlepšením ve prospěch dělníků, vyvinou velké úsilí, aby byla obnovena rovnost podmínek konkurence, aby i jiní kapitalisté byli nuceni postupovat stejně. Tak se projevuje tlak k zevšeobecnění takového opatření, tlak k tomu, aby je reguloval přímo stát (toto poslední má ovšem též jiné příčiny). — Brzy se však objevuje vliv konkurenčních vztahů na rozšiřování sociálních opatření i v jiné bezprostřední motivaci. Velcí kapitalisté si mohou snáze dovolit věci, které jsou těžko proveditelné u menších. Tak se stávají (a to vystupuje do popředí zejména při přechodu k imperialismu) dokonce i sociální reformy prostředkem usnadňujícím boj s outsidersy, prostředkem k urychlení koncentrace kapitálu v rukou monopolistů.¹²⁾

Přestože s přechodem k imperialismu vystupuje častěji do popředí jakási „velkorysost“ kapitalistů a jejich státu ve věci dílčích sociálních zlepšení, zůstává nadále jako základní motiv takových počínů ze strany kapitalistů obava z rozvoje revolučního boje pracujících. Tam, kde nepůsobí tento faktor nebo kde alespoň nepůsobí tak intenzívně, stává se ono vychvalované obrácení vládnoucích vykořisťovatelských tříd z nespravedlivých šavlů ve spravedlivé Pavly vpravdě nepozorovatelným. O tom přináší řadu otřesných dokladů dokumenty, které nemohou být viněny z „komunistické propagandy“ — oficiální publikace OSN. „Předběžná zpráva o světové sociální situaci se zvláštním zřetelem k životní úrovni“, hovoříc o zaměstnávání dětí, říká např. výslovně: „V mnoha průmyslově méně vyvinutých zemích poměry vskutku připomínají ony poměry, které v době průmyslové revoluce převládaly v Evropě v době, kdy dětská práce nebyla vůbec omezována. V zbytečných oblastech, kde je hodně všeobecné chudoby, dosud mnoho dětí

¹²⁾ Srv. zejména Engelsova slova z Předmluvy k 2. německému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii“. Engels ji psal v r. 1893, je to jedna z jeho posledních prací.

pracuje, aby přispělo k živobytí vlastnímu a svých rodin — někdy od tak mimořádně časněho věku, jako je 5 nebo 6 let.¹³⁾

c) Okolnosti se změnilы proti době před sto lety ještě v jednom smyslu — a tato změna má ohromný význam pro rozvoj sociálních reforem v kapitalistických zemích. Po prvé světové válce se objevuje Sovětský svaz a po druhé světové válce celá řada dalších socialistických zemí, vytváří se světová socialistická hospodářská soustava. Vznik společenské spotřeby obyvatelstva v socialistických zemích a její prudký rozvoj ovlivňuje od této doby značně vývoj v kapitalistických státech. Není náhodné, že se například v této době začíná věnovat tak mimořádná (na kapitalistické poměry) pozornost otázkám sociální bezpečnosti, že se vypracovávají celé rozsáhlé a široce založené „plány sociální bezpečnosti“ apod. (Mimochodem zde připomínám, že souvislost je oboustranná; jednotlivá dílčí opatření, která si vybojovali pracující ve vyspělých kapitalistických zemích, mohou být obsahově ukazatelem směru vývoje konkrétní úpravy společenské spotřeby obyvatelstva v prvních etapách její existence v socialistických zemích.)

3. 3. Nyní k druhé skupině důvodů, které vedou kapitalisty k tomu, aby souhlasili s určitými sociálními zlepšeními za trvání kapitalistického řádu. Jde o to, že určitá sociální zlepšení přinášejí často hospodářský prospěch kapitalistům samým.

Sem vlastně patří určitou svou stránkou už některé jevy, které byly připomenuty. Např. snaha těch podnikatelů, kteří jsou „postiženi“ sociálním zlepšením, jež si vydobyli dělníci, po zevšeobecnění takové úpravy a tak po obnovení rovnosti podmínek konkurence; využívání sociálního zlepšení monopolisty jako prostředku k likvidaci outsiderů a k urychlení koncentrace kapitálu. Celkem jasný je též další fakt, který může být dobře osvětlen na příkladě podpor v nezaměstnanosti. Čas a zkušenosti učí totiž kapitalisty, že pro ně může být výhodné, budou-li mít dělníci zachovánu určitou minimální úroveň osobních příjmů i v době nezaměstnanosti. Může to přinést hned několikery prospěch: odvrací to od buržoazie (třebas v malém měřítku) hospodářské a podle okolností též politické důsledky krize — a zachovává to ovšem též pohotovou pracovní sílu pro příští průmyslový cyklus.

Avšak jednotlivá dílčí opatření v „sociální“ oblasti mohou přinášet příslušníkům podnikatelských kruhů prospěch i jiným způsobem a i když se zcela odhlédne od souvislosti s rozvojem třídního boje. Jde o toto:

a) Na „sociálních institucích“ může kapitalista vydělat, dají se provozovat jako výnosný kapitalistický podnik.

b) Rozvoj sociálních opatření omezuje ztráty proti potenciálním možnostem zvyšování produktivity společenské práce, které se jinak nutně objeví.

¹³⁾ Cit. pramen, str. 320-321.

a) Kapitalista jde za nadhodnotou. V jisté fázi vývoje kapitalismu vznikají takové společenské podmínky, že se stává výnosným oborem podnikání oblast zdravotnictví, školství a podobně. Objevují a rozrůstají se soukromé nemocnice, školy (hlavně vyšší a vysoké školy), pojišťovny provozované jako kapitalistické podniky, tj. jdoucí především za ziskem. Je samozřejmě problematické, zda v takovýchto případech vůbec jde o nějaké sociální zlepšení, o tom není možno rozhodovat jinak než případ od případu. Fakt ale je, že pod kapitalistickou slupkou, která podstatně deformuje nebo přímo obrací na ruby obecně dějinnou pokrokovost rozvoje takových institucí, vzniká a rodí se mnohé, na co může další vývoj navázat. Jeden z dokumentů OSN např. konstatuje, že pro rozvoj zdravotnických podniků v minulosti mělo velký význam (mimo jiné) to, že byly „dobrymi investicemi“.¹⁴⁾

b) Honba za nadhodnotou vede k sociálním zlepšením ještě jiným způsobem. Určitý stupeň rozvoje výrobních sil vyžaduje, aby pracovní síly, dělníci, dosáhli jemu odpovídající — dá-li se tak říci — fyzické a kulturní úrovně. Každý kapitalista (a tedy i kapitalistická třída jako celek) má zájem, aby právě takové dělníky nacházel na trhu pracovních sil. Nedostatečná úroveň vzdělání pracujících vrstev, vysoký stupeň nemocnosti nebo úrazovosti, sociální nezajištěnost a nejistota pracujících mohou být totiž považovány za ztráty proti potenciálním možnostem stupňování produktivity společenské práce, vyplývajícím ze stupně, jakého jinak dosáhl rozvoj výrobních sil. Základní ztrátu v tomto smyslu představuje samozřejmě sama existence kapitalistického zřízení; ale bylo by pošetilostí čekat, že snad kapitalistická třída uzná tento fakt a vyvodí z něho závěry. Co však jsou kapitalisté ochotni uznat za ztráty v uvedeném smyslu, to jsou dílčí „sociální nešvary“; a kapitalisté jako třída jsou též ochotni podnikat určitá opatření k zmírnění takových nešvarů, pokud je to možné za trvání kapitalismu.

Tato otázka sama má opět svůj charakteristický vývoj. Je dlouhá cesta od brutálně se prosazující nutnosti určitých sociálních zlepšení, motivovaných tím, že jinak by kapitál strávil životní síly dělníků a podlomil tak základnu, na které sám stojí, až k pečlivě propočítávaným analizám toho, jaké ztráty na průmyslové výrobě představují jednotlivé dílčí „sociální nešvary“, doprovázející kapitalismus.

Tendence k rozvoji sociálních institucí je doprovázena tendencí k jejich zveřejňování, k tomu, že se zvětšuje (v dlouhodobém vývojovém trendu) úloha kapitalistického státu v této věci. Tou měrou, jakou přejímá stát na sebe nutné náklady na školství, na zdravotnictví, na sociální pojištění, přestávají tyto náklady figurovat mezi položkami zvyšujícími hodnotu pracovní síly dělníků

¹⁴⁾ Cit. Předběžná zpráva Hospodářské a sociální rady OSN o světové sociální situaci, str. 83.

a pracovní síla je tudíž levnější, než kdyby k tomu nedošlo. „Zveřejnění“ péče o zmíněné záležitosti v kapitalistickém státě bývá při tom doprovázeno tím, že fakticky lví podíl nákladů hradí ze své kapsy pracující, od nichž stát získává peněžní prostředky daněmi. Zpráva OSN o světové sociální situaci z r. 1957 vyjadřuje tuto skutečnost následující šetrnou formulací: „Social programmes have widely served to counteract some of the worst effects of uneven income distribution, although in some instances the funds have been chiefly derived from regressive taxation — which falls heavily upon low-income groups — and have been largely absorbed in services available to a limited urban segment of the population.“¹⁵⁾ Ostatně není pochyb o tom, že tendence k zveřejňování souvisí s tendencí k zespolečenšťování výroby, jak se projevuje s vývojem kapitalismu (zespolečenštění výroby vyžaduje také zespolečenštění péče o nezbytnou úroveň pracovních sil, dikтовanou stavem výrobních sil); a v moderní kapitalistické společnosti je to všechno ve velmi úzké souvislosti se státně monopolistickými tendencemi.

Pro názornější představu o tom, jaký prospěch skýtají vykořisťovatelským třídám dílčí sociální zlepšení jakožto faktory, omezující ztráty proti potenciálnímu stavu produktivity práce, nyní několik příkladů.

Nejprve oblast péče o zdraví.

Hospodářský efekt dílčích opatření ve zdravotnictví byl buržoazními odborníky pečlivě prokalkulován a kvantitativně změřen. V historii této otázky měla významné místo zpráva amerického Výboru pro omezení průmyslových ztrát, vydaná v r. 1921 pod názvem „Waste in Industry“.¹⁶⁾ Jsou v ní na příklad podrobné výpočty ztrát, plynoucích ze špatného zdraví, z úrazů atd. „Bylo odhadnuto,“ praví tato zpráva, „že, je-li v průmyslu národohospodářská hodnota průměrného života — nehledíc ke všem duševním a lidským hodnotám — rovna nejméně 5 000 dolarům a předpokládá-li se, že zvláštní výživa, péče a lékařské ošetřování, jichž vyžaduje člověk chronicky nemocný, stojí 3 dolary denně, je celková národohospodářská ztráta, vznikající z nemoci a úmrtí, jimž by bylo možno zabrániti, 1 800 milionů mezi obyvatelstvem výdělečně činným nebo přes 700 milionů mezi dělnictvem průmyslovým... tyto ztráty by mohly být velmi sníženy, ročně nejméně o jednu miliardu dolarů jen ve vrstvách pracujících, při kterémžto odhadu jsou již započteny výlohy nutné k zabránění těchto ztrát.“ (Str. 22—23.) — Ztráta času způsobená v r. 1919 úrazy se v USA odhaduje „na 296 milionů dní. Jestliže počítáme pro tuto ztracenou dobu jako průměrnou mzdu 4 dolary denně a připočteme k tomu odhad snížené výdělečné schopnosti pro poranění nebo nemoc, dostaneme po odečtení platu dělníků, kteří byli usmrceni, úhrnnou národo-

¹⁵⁾ Report on the World Social Situation, 1957, str. 2.

¹⁶⁾ Český překlad „Ztráty v průmyslové výrobě a jak jim čeliti“ vydala v r. 1922 Masarykova akademie práce v Praze. Podle tohoto českého překladu budu v dalším citovat.

hospodářskou ztrátu Spojených států v r. 1919: 853 milionů dolarů“ (Str. 24.) Tato částka nepředstavuje však celé ztráty, způsobené úrazy a nemocemi, neboť „úrazy způsobují v průmyslu ztráty trojím způsobem: 1. Ztrátou produktivní práce dělníka usmrčeného nebo poraněného, náklady lékařského ošetřování“ (na němž se zčásti podílí zaměstnavatel), „a je-li třeba, i placením odškodného. 2. Nepřímou ztrátou produkce, vzniklou zastavením nebo zvolněním práce, když dojde k úrazu. To se týká... také případů, kdy dělník ocitl se v nebezpečí, ač k tělesnému úrazu nedošlo. 3. Škodlivým účinkem častých úrazů na duševní stav dělníků.“ (str. 352.)¹⁷⁾

Jsou po ruce mnohé údaje o ekonomických výsledcích boje proti různým nemocem — např. proti tuberkulóze, malárii, ankilostomyase, bilharziose, yaws, příjici atd. Uvedu výmluvný příklad z Řecka: V r. 1942 bylo v této zemi nejméně 2 miliony případů malárie; v r. 1949 v souvislosti s použitím insekticid klesl jejich počet na 40.000. Ukázalo se, že boj proti malárii měl za následek úsporu pracovních dnů, rovnou přírůstku 100 až 200 tisíc dělníků ročně — „a ti ještě nepředstavují další ústa, která musí být živena“.¹⁸⁾

Kvantitativní prospěch kapitalistů z péče o lidové vzdělání nelze většinou tak přesně vyjádřit, jako je tomu v případech z oblasti zdravotnictví; všeobecně se však dnes uznává, že je veliký. Při úvahách o této otázce se musí pozorovat jednak „celkový efekt“, jednak bezprostřední výrobní souvislost zlepšeného vzdělání. O prvním říká Předběžná zpráva o světové sociální situaci: „Rostoucí měrou se nyní uznává, že masová ngramotnost je v komplexním řetězu příčin a následků spojena s jinými sociálními a hospodářskými nedostatky, jako jsou široce rozšířené nemoce, podvýroba...“ (Str. 228.) Ve světě se podle téže zprávy šíří uvědomění, že zaměstnávání dětí je hospodářskou ztrátou. (Str. 324.) „Jakákoliv kampaň za zlepšení gramotnosti... bude mít hospodářský jakož i sociální účinek: je to právě celkový efekt základního vzdělání, považovaného za investici...“ (Str. 232.)⁹⁾ Správnost toho potvrzují např. některé poslední

¹⁷⁾ Sluší poznamenat, že v důsledku takovýchto poznání se mezi dvěma světovými válkami rozšířilo v kapitalistických zemích hnutí „Safety first!“ jakožto hnutí protiúrazové zábrany, bezprostředně zvyšující zisky kapitalistů. Na str. 354 právě citované americké zprávy o ztrátách v průmyslu se uvádí, že „United States Steel Corporation shledala, že její bezpečnostní zařízení přineslo jí za rok čistý výtěžek přes 1 bilion dolarů“. (Jde patrně o omyl, vzniklý při překladu z angličtiny; místo 1 bilionu má zřejmě být 1 miliarda dolarů.) — U nás v Československu propagoval hnutí „Safety first!“ např. generální ředitel Vítkovických železáren A. Sonnenschein; srv. jeho práci „Zábrana úrazům a péče o invalidy ve Vítkovických železárnách“, Čs. národní komitét pro vědeckou organizaci, Praha 1931.

¹⁸⁾ Cit. Předběžná zpráva o světové sociální situaci, str. 95.

¹⁹⁾ Aby nebylo mýlek: V naší době, době obrovského rozmachu lidského ducha, je — podle odhadu dokumentů z OSN — 43 až 45 % obyvatel zeměkoule ngramotných. (Srv. Report on the World Social Situation 1957, str. 65). To je nutno připomenout těm, kteří jsou nakloněni dívat se na tyto otázky z falešného „evropocentrického“ stanoviska. Podobně jako s ngramotností

zkušenosti z Indie. — Pokud pak jde o bezprostředně výrobní důležitost otázky vzdělání: citovaná zpráva Hospodářské a sociální rady OSN (Předběžná zpráva) potvrzuje známou zkušenost, že na určitém stupni rozvoje průmyslu se stává růst všeobecného vzdělání nezbytným, má-li být dosaženo nutného stavu pružnosti pracovních sil a umožněna specializace v různých oborech (str. 194). V poslední době například se v mnoha průmyslově vyspělých zemích projevuje hospodářská nutnost rozšířit střední školství a v souvislosti s tím jeho reformování, aby bylo snadnější získávat tak zvané odborné středně technické kádry; a při tom se často konstatuje, že je to v mnoha zemích ztíženo už nedostatky základního školství (str. 197—8). Mimochodem: Zpráva americké komise „Ztráty v průmyslové výrobě“ se v souvislosti s „nedostatečným výcvikem dělnictva“, který je „další příčinou ztrát, jež má v zápětí nízkou výrobnost“, dostává těsně k faktu, jenž je jinak vždy opatrně obcházen — totiž k tomu, že základní ztrátou je sama existence kapitalistických výrobních vztahů. „Správa závodu, říká se zde, se má dělnictvu postarat o příležitost ke vzdělání nebo ku speciálnímu výcviku ... zkušenost však ukázala, že bývá nesnadno vzbudit zájem dělníků o cvičné kursy, jež jsou určeny ke zvýšení výkonnosti. Nedostatečná výkonnost dělnictva pramení též z nepatrného zájmu ku práci, jakož i z toho důvodu, že dělnictvo se nesnaží vyniknouti obzvláštní zručností.“ (Str. 16.) — Růst poptávky po kvalifikovaných dělnících, související s rozvojem hospodářství, si velmi naléhavě vynucuje rozvoj školství též v málo vyvinutých zemích v současné době. V těchto zemích vystupuje nedostatek vzdělání dělníků velmi názorně na povrch právě jako problém hospodářský, jako brzda růstu produktivity práce. Lze uvést opět charakteristické místo z dokumentů OSN: „It was pointed out that workers abruptly transplanted from rural to urban areas, particularly from a more or less primitive subsistence economy to a technologically more advanced exchange economy, tend to lack stability, have difficulty in adapting themselves to urban conditions, and lack training for or experience of industrial work, so that their productivity is very low.“ „Some investment of social capital may, in fact, be regarded as essential to increase productivity. For example, investments in education and certain minimum standards of sanitation and housing may be prerequisites to encouraging investive and increasing labour productivity.“²⁰⁾

je tomu i v mnoha případech se zdravotní úrovní. Právě citovaný dokument praví například, že většina Afričanů přicházejících do měst za prací trpí infekčními chorobami — a to často hned několika takovými chorobami najednou; zvlášť se připomínají choroby parazitární, malárie, yaws, kapavka, syfilis. Citují se slova J. C. Carotherse („The African Mind in Health and Disease“, Geneva, World Health Organisation, 1953, str. 33): „Normality in the African, even from the standpoint of infection alone, is a rather meaningless abstraction.“ (Tamtéž, str. 159).

²⁰⁾ Report on the World Social Situation, 1957, str. 195—6, 194.

3.4. Nejprve se tedy ukázalo, že jednotlivá sociální zlepšení, s nimiž je možno se za kapitalismu setkat, jsou vedlejším produktem revolučního boje pracujících. Nyní k tomu ještě přistupuje, že v určitých podmínkách a v určité míře mohou být taková opatření výhodná i pro samy vládnoucí vykořisťovatelské třídy. Z toho pak plyne, že v kapitalistických zemích budou taková opatření mít protikladnou povahu, že jejich dějinná úloha nebude jednoznačná a jednou pro vždy daná. Bude záviset vždycky na dalších okolnostech, na tom, která stránka převládne, zda to, že jde o opatření, která posilují pozice proletariátu v jeho třídním boji, nebo to, že jde o zásahy sloužící zájmům kapitalistů a zachování společenského zřízení, v němž kapitalisté vládou.²¹⁾

3.5. Při vysvětlování vývoje, kterým prošla jednotlivá sociální opatření za kapitalismu, nestačí však odvolávat se prostě na zájmy té nebo oné třídy. Zájmy tříd vycházejí z ekonomických podmínek života lidí. Je proto nutné pokročit dále a hledat, co je v pozadí třídních zájmů, jako jejich — obrazně řečeno — *primum movens*.

Tak se dojde k celkové a obecné odpovědi na to, co bylo dosud pozorováno z jednotlivých stránek.

Nutná existence společenské spotřeby obyvatelstva za socialismu vyplývá z nového vztahu mezi společností a jednotlivcem, jak se utváří v důsledku socialistické revoluce na základě společenského vlastnictví výrobních prostředků. Kapitalistická společnost je však založena na soukromokapitalistickém vlastnictví výrobních prostředků. Z toho plyne, že na základě přímého působení ekonomických zákonů rozdělování v ní budou mít zajištěnu spotřebu vlastníci výrobních prostředků, z nevlastníků pak ti, kteří svou činností umožňují realizaci kapitalistického vlastnictví, a potud, pokud tak činí. Zkoumá-li se přímé působení ekonomických zákonů rozdělování za kapitalismu, nedojde se tedy nikterak k zdůvodnění sociálních výloh kapitalistické společnosti, sociální spotřeby. Proto je správné říci, že společenská spotřeba obyvatelstva jakožto jednotná ekonomická kategorie v kapitalistické společnosti neexistuje, že vzniká teprve po socialistické revoluci.

Přesto se však — jak bylo ukázáno — objevuje v kapitalistických zemích postupem doby mnoho jednotlivých složek sociální spotřeby. Nemáme-li se spojit poukazem na zájmy tříd a nevyplývá-li to ze soukromého vlastnictví jako takového, jakou to má příčinu?

Pro vysvětlení je nutno jít až ke skutečnostem, které zdůvodňují zákonitost střídání společenskoekonomických formací. Soukromokapitalistické vlastnictví výrobních prostředků směřuje ke svému nahrazení socialistickým společenským

²¹⁾ Srv. Horst Söldner, *Grundfragen der Arbeitsökonomik; Die Wirtschaft*, Berlin 1956, str. 83.

vlastnictvím; v pozadí tohoto dějinného procesu stojí jako jej určující faktor rozvoj společenských výrobních sil. V důsledku rozvoje výrobních sil dospívá na určitém vývojovém stupni kapitalismus ke stavu, kdy mezi výrobními silami a výrobními vztahy založenými na soukromokapitalistickém vlastnictví výrobních prostředků vzniká nesoulad. Vládnoucí třídy se snaží, aby staré výrobní vztahy byly zachovány. Vzrůstá vnitřní napětí rozporu mezi dále se rozvíjejícími výrobními silami a stagnujícími výrobními vztahy. Konflikt se vyvíjí v prudkých otřesech celého společenského zřízení. Vývoj rozporu vede k významným změnám v samotných kapitalistických výrobních vztazích — pokud je to slučitelné s dalším trváním kapitalismu. „Protiklad mocně vzrůstajících výrobních sil proti jejich vlastnosti jako kapitálu, tato rostoucí nutnost uznat jejich společenskou povahu má kapitalistickou třídu k tomu, aby s nimi stále více a více nakládala, pokud je to za kapitalistických poměrů vůbec možné, jako se společenskými výrobními silami,“ — tak vysvětluje tento vývoj Engels, zdůrazňuje při tom, že kapitalistické poměry nejsou takovými dílčími změnami rušeny, spíše naopak vyhroceny, a že „řešení může spočívat jedinečně na skutečném uznání společenské povahy novodobých výrobních sil“, ²²⁾ tj. ve vytvoření socialistického společenského vlastnictví výrobních prostředků. A s takovými změnami v kapitalistických výrobních vztazích, k nimž dochází pod tlakem rozvíjejících se výrobních sil a které jdou ve směru budoucího skutečného uznání společenské povahy výrobních prostředků, se ve společnosti objevují také dílčí sociální reformy, sociální spotřeba. Příčina je konec konců v zásadě stejná jako příčina změn v kapitalistických vztazích vůbec: je jí tlak rozvinutých výrobních sil společnosti v době jejich nesouladu s kapitalistickými výrobními vztahy. Připomenutí Marxova slova o továrním zákonodárství, která se nepochybně mohou vztáhnout i na případy sociální spotřeby: „Tovární zákonodárství,“ praví Marx v Kapitálu, „toto první vědomé a plánovité působení společnosti na živelně se vytvořivší podobu jejího výrobního procesu, je... právě tak nutným produktem velkého průmyslu jako bavlněná příze, selfactory a elektrický telegraf.“ ²³⁾

Není tedy logického sporu mezi tezí, že předpokladem existence společenské spotřeby obyvatelstva jako jednotné ekonomické kategorie je socialistické společenské vlastnictví výrobních prostředků, a mezi zjištěním, že už v kapitalistických zemích se objevují její jednotlivé prvky v podobě sociálních výloh kapitalistického státu, sociální spotřeby. Sociální spotřeba se objevuje v kapitalistických zemích nutně, konec konců pod rostoucím tlakem výrobních sil, který nutí kapitalistickou třídu přihlížet k vzrůstajícímu zespolečenštování výroby, pokud je to slučitelné s trváním kapitalismu. A tak vzrůstají za kapitalismu instituce, které patří k materiálním předpokladům socialismu, které jsou

²²⁾ Engels, *Anti-Dühring*, Svoboda, Praha 1949, str. 240—242.

²³⁾ Marx, *Kapitál I*, str. 510—511.

základem, na němž je pak v socialistické revoluci budována společenská potřeba obyvatelstva.

3.6. Cesta, kterou prošla sociální potřeba za kapitalismu, je dlouhá a komplikovaná. Jednotlivá opatření, jež sem spadají, se objevují, navazující na zkomírající a už dávno nedostatečné starobylé instituce veřejného chudinství a soukromé filantropie, jichž se kapitalismus zmocnil a hnětl je ke svému obrazu.²⁴⁾ Když se poznalo, že jsou vůbec nevyhnutelná a nutná nějaká opatření toho druhu, o který tu jde, (a neproniklo to snad ihned nebo automaticky)²⁵⁾, začíná se s rozvojem kapitalismu pohlížet na příslušné instituce jako na neproduktivní, avšak nutné náklady kapitalistické výroby, to, co Marx označoval slovy *faux frais*, a kapitál hledá cesty, jak tyto náklady co nejvíce „svalit se sebe na bedra dělnické třídy a maloburžoazie“.²⁶⁾ Lze to doložit např. všeobecnou tendencí druhé poloviny 19. století po nahrazení veřejného chudinství, lpícího většinou na obcích (ať už na základě „dómovského práva“, jako u nás nebo v Bavorsku, nebo na základě „podporního bydliště“, jako v Německu s výjimkou Bavorska a Alasky) či na farnostech (v Anglii), dělnickým pojišťováním, přičemž veřejnému chudinství zůstává nadále velmi omezená úloha. U nás bylo uzákoněno úrazové pojištění v r. 1887 a nemocenské pojištění dělníků v r. 1888, přičemž dělnictvo bylo povinno nést dvě třetiny všech příspěvků.

Zejména v prvních fázích vývoje těchto vznikajících prvků budoucí společ-

²⁴⁾ Čtenář Marxova Kapitálu si v této souvislosti vzpomene na rozdíl mezi duchem, který vane pověstným chudinským zákonem anglické královny Alžběty z r. 1601, a mezi chudinským zákonem téže země z r. 1834 (např. instituce *Workhouses*). Podobně lze např. připomenout rozdíl mezi ustanoveními pruského *Landrechtu* z 18. století a pruského chudinského zákona z r. 1842, který za „kardinální zásadu chudinské správy“ označuje pravidlo, že podpora „nemá více poskytnouti než nejnutnější potřebu a jediné skutečné zahynutí v bídě zameziti“. (Cituji podle Gruberova a Horáčkova vydání Bráfových spisů z práce Albína Bráfa „Almužna a mzda“; srv. Albín Bráf, *Život a dílo III, Vesmír, Praha 1923, str. 125—147.*)

²⁵⁾ Pokud jde o opatření ke zmírnění bídě nebo opatření zdravotní — stačí připomenout Malthuse: „Základní a trvalá příčina chudoby souvisí málo nebo dokonce i nesouvisí s formou vládní nebo s nestejným rozdělením majetku — není v moci bohatých opatřiti chudým zaměstnání a chleba a chudí tedy přirozenou povahou věci nemají žádného práva žádati toho na nich!“ (Cituji podle uvedeného Bráfova spisu, tamtéž, str. 134.) Ve věci lidového vyučování uvedu slova Garnierova. Podle něho lidové vyučování odporuje zákonu dělby práce a prý bychom jím „odsoudili celý náš společenský systém k zániku“. Říká: „Jako všechny jiné dělby práce, stává se oddělení ruční práce od duševní hlubší a zřetelnější, čím více bohatne společnost. Jako každá jiná dělba práce je i tato dělba práce důsledkem minulých pokroků a příčinou budoucích... Smí tedy vláda působit proti této dělbě práce a brzdit ji v jejím přirozeném chodu? Smí použít části státních příjmů na experiment, jehož cílem je pomíchat a zmotat dvě třídy práce, které usilují o oddělení a odloučení?“ (Germain Garnier, sv. V jeho překladu Adama Smitha, str. 4—5; cituji podle Marxe, *Kapitál I, str. 390.*)

²⁶⁾ Marx, *Kapitál I, str. 679.*

čenské spotřeby obyvatelstva hovoří ekonomové o důvodech vzniku nových institucí poměrně realisticky. J. G. Hoffmann zdůrazňuje např., že to pomáhá udržovat nízké dělnické mzdy a tudíž i nízké ceny nejdůležitějších životních potřeb; Stahl zase označuje takové výdaje za „trhovou cenu za bezpečnost majetku“. Engliš ještě v r. 1916 zdůrazňuje, že se tak společnost brání před epidemií tělesné a mravní degenerace a zpustlosti. Avšak s postupem doby takovéto hlasy mizí, začínají se pronášet v kulatých a falešně zobecňujících formulacích různé polopravdy, jejichž tendence je zřejmá. Autoři se začínají odvolávat při zdůvodňování sociálních zlepšení na lásku k bližnímu, lidskost, spravedlnost atd. Že poukaz na takovéto faktory nelze považovat za dostatečné zdůvodnění, bylo už vysvětleno.

Jak ukázal dřívější výklad, kapitalistický vývoj vede k rozšiřování rejstříku jednotlivých sociálně politických opatření a k jejich kvantitativnímu růstu — třebaže tento vývoj není přímočarý. Při tom vystupuje stále zřetelněji nedostatečnost dosavadních partikulárních úprav a projevuje se tendence k rozšiřování svazků, jimž je realizace vznikajících prvků sociální spotřeby svěřena. Tak se spěje v ostrých třídních bojích — alespoň v nejvyspělejších zemích — k systémům všeobecného „národního“ pojištění nebo národní bezpečnosti, směřuje se k soustavě státní zdravotní péče, státního školství atd., i když zůstávají mezi jednotlivými vyspělými kapitalistickými zeměmi značné rozdíly. Mocným impulsem v tomto všeobecném vývojovém trendu byl vznik prvního dělnicko-rolnického státu a srovnávání, které se vnucovalo milionům lidí zejména v době velké hospodářské krize v třicátých letech tohoto století, se stavem v SSSR. — Vládnoucí třídy prakticky všech kapitalistických zemí jsou po první světové válce doslova nuceny zabývat se v nebyvalé míře sociálně politickými otázkami; to se týká mimo jiné též Československé republiky. Poměry se značně změnily. Mezi dvěma světovými válkami se už stává neúnosným veřejně mluvit např. o nezaměstnaných ve stejném tónu, jak to bylo dříve poměrně běžné; ²⁷⁾ ideologové podrážděné buržoazie, která cítí, že její třídní panství je vážně otřeseno, se ocitají tváří v tvář mohutně rostoucímu světovému socialistickému hnutí. V takové situaci dochází v některých státech — zejména v oblasti sociálního zabezpečení občanů — k úpravám do té doby v kapitalistických zemích svým dosahem vskutku nevídaným. Stačí tu připomenout známý britský plán Williama Beveridge z r. 1942, jehož význam přesahuje hranice Velké Británie, neboť

²⁷⁾ Pro ilustraci slova Bohuše P. Lepaře r z. 1890: „Tisíce tisíců lidí bezmajetných potlouká se dnes po krásné naší vlasti, nemyslících na budoucnost svou, nemajících chuti ku práci, tu v hadrech, onde opatřených i klackem a revolverem, ale vždy po kořalce prahnoucích, kterou zjednatí si hledí buď denní žebrotou, buď vydíráním, buď krádeží.“ (Lepař, *Hollandské kolonie pro žebráky a tuláky*; nákladem spisovatelovým, Praha 1890, str. 5. Lepař v této práci navrhuje, aby u nás byly po holandském vzoru zavedeny státní donucovací pracovny pro nezaměstnané.)

poválečné řešení otázky tzv. sociální bezpečnosti v celé řadě kapitalistických zemí, např. v USA nebo ve Francii, stojí zřejmě pod jeho silným vlivem.

Nové skutečnosti — totiž do té doby nebývalý rozvoj sociálně politických opatření v kapitalistických zemích — se odrážejí v řadě „nových“ názorů, vyslovovaných jednak buržoazními, jednak sociálně demokratickými ideology zejména od doby druhé světové války, přičemž mezi jednotlivými hlasateli není příliš velkých rozdílů. Bylo by možno uvést například názory Schumpeterovy, tvrzení německých neoliberalistů, rozebrat programové zásady rakouské socialistické strany nebo západoněmecké sociální demokracie atd. „Novost“ těchto názorů je ovšem jen relativní. Lze prokázat jejich odvozenost jednak od německé školy „vědecké sociální politiky“ a zejména od Schmollera, jednak od revizionistů sklonku minulého a začátku tohoto století. Tvrdí se buď, že kapitalistické zřízení je schopno definitivně řešit a také řeší ožehavé sociální problémy (a přitom se poukazuje zejména na systémy „sociální bezpečnosti“, „social security“) anebo se tvrdí, že (mimo jiné) tím, že se přistoupilo k řešení uvedených problémů v tak velkém měřítku, přestává nebo přestane být kapitalismus kapitalismem, že uvolňuje cestu socialismu nebo se v něj přeměňuje. Hranice mezi jednotlivými názory jsou velmi povlovné.

Takovéto názory jsou falešné a nesprávné. Podat v celé šíři důkaz jejich nesprávnosti předpokládá vyložit marxistické učení o revolučním střídání společensko-ekonomických formací v dějinách lidstva — což ovšem přesahuje rámec této práce. Zde je na místě podotknout jen toto:

a) Rozvoj a rozšiřování prvků sociální spotřeby v kapitalistických zemích se nedotýká a také nemůže dotýkat existence kapitálového vztahu, vztahu mezi třídou dělníků a třídou kapitalistů, jehož podstatou je vykořisťování pracovní síly, která je zbožím, ze strany kapitalistů. Předpokladem odstranění kapitálového vztahu, vyřešení rozporů s ním spojených a pozvednutí společnosti na kvalitativně vyšší vývojový stupeň je vytvoření socialistického společenského vlastnictví výrobních prostředků — a to je ekonomickou podstatou socialistické revoluce. — Jestliže tedy dílčí sociální reformy nemohou samy o sobě likvidovat kapitálový vztah a s ním spojené rozpory, nemůže sám rozvoj takových dílčích sociálních opatření vést automaticky k odstranění kapitalismu a k jeho přeměně v socialismus.

b) Nejenže dílčí tak zvaná sociálně politická opatření neodstraní kapitalismus. Navíc zůstávají v důsledku antagonistických rozporností celého společenského zřízení polovičatá, nedokonalá, více či méně povrchní a formální. Lze to doložit množstvím příkladů i z nejvyspělejších kapitalistických zemí, o nichž hovoří např. dokumenty OSN.

Vezměme ostatně několik charakteristických údajů z předmnichovského Československa. Zůstaňme u sociálního pojištění, jímž se naše buržoazie tak ráda chlubila. Sociální pojištění muselo být pracujícími vybojováno a po celou

dobu jeho další existence boj o ně pokračoval; lze připomenout zejména rok 1927—8 a 1934. Kde byl tlak na buržoazii menší, nevstoupila ani už odhlasovaná opatření nikdy v platnost (např. pojištění zemědělců a živnostníků, zákon z r. 1925). Pojištění v nezaměstnanosti neexistovalo. Od státních podpor nezaměstnaným se velmi brzo přešlo ke gentskému systému dobrovolného pojištění prostřednictvím odborových organizací, na které nepřispívali zaměstnavatelé. I tohoto opatření používala buržoazie pokusů o rozložení revolučního dělnického hnutí. Nezaměstnaní, kteří nebyli odborově organizováni, byli v době krize začátkem třicátých let odkázáni na „žebračky“ — poukázky na potraviny v hodnotě 10 Kč pro svobodné týdně a 20 Kč pro ženaté (a i o žebračky se muselo úporně bojovat). Po určité době nezaměstnanosti dělník ztrácel nároky získané předchozím dlouhodobým placením pojistného. — Celá konstrukce sociálního pojištění svědčí o jeho výrazném třídním charakteru. Mezi pojištěním úředníků (zejména státních) a pojištěním dělníků byly rozdíly v různých podmínkách nároků na dávky, v povinnosti přispívat na náklady pojištění i ve výši důchodu. V r. 1937 dosahovaly průměrné starobní a invalidní důchody této výše:

u státních a veřejných zaměstnanců	1100 Kč (vdovský důchod 500 Kč)
u soukromých úředníků	787 Kč (vdovský důchod 368 Kč)
u horníků	235 Kč (vdovský důchod 106 Kč)
u dělníků	142 Kč (vdovský důchod 72 Kč)

Náklady na penze úředníků všech kategorií činily v tomto roce 2 908 milionů Kč, náklady na penze dělníků jen 814 milionů Kč. Přitom příspěvky, které na úhradu těchto nákladů hradili pojištěnci jednotlivých kategorií, byly právě v opačné progresi. Státní a veřejní zaměstnanci byli později osvobozeni od placení penzijních příspěvků. Soukromí úředníci zaplatili v letech 1918 až 1933 2 140 000 000 Kč pojistného, přičemž dostali od Všeobecného pensijního ústavu 1 797 000 000 Kč na dávkách. Dělníci pak v letech 1926 až 1935 zaplatili 2 688 000 000 Kč pojistného, přičemž dostali od Ústřední sociální pojišťovny 921 000 000 Kč. Lze tedy říci, že sociální pojištění v předmnichovském Československu bylo nástrojem dodatečného vykořisťování dělnické třídy. — V roce 1937 se shromáždilo 16 miliard Kč jako rezervy sociálního pojištění. Buržoazní stát pak se snažil mít co nejvolnější ruce při disponování touto částkou. Nikdy nebyly provedeny volby zástupců dělnictva do orgánů příslušných ústavů; aby se zajistilo, že se náhodou nestanou nepohodlnými ani jmenovaní „zástupci“ dělníků při „paritním“ zastoupení, byli do správních orgánů jmenováni odborníci, byla vyhrazena většina míst v revizních komisích zástupcům zaměstnavatelů atd. Stát vydával své předpisy o ukládací politice nositelů sociálního pojištění. Například silniční fond nebo reeskontní ústav (— který měl významné místo v bankovním kapitalistickém Československu —) byly téměř výhradně

dotovány z prostředků sociálního pojištění. Zejména Ústřední sociální pojišťovna se účastnila na přímém financování kapitalistického průmyslu. Posléze, když se dočasně zmocnil republiky nacismus, použil uvedených prostředků pro vedení své války.²⁸⁾

Konfrontace těchto skutečností s výše vzpomenutými reformistickými názory vyznívá, jak patrně, pro tyto názory v každém případě velmi nepříznivě. — Už několikrát citovaná zpráva Hospodářské a sociální rady OSN, jejíž autory rozhodně nemůže nikdo vinit z toho, že líčí věci v horším světle než skutečně jsou, říká: „Ve významném počtu zemí tento příjem“ (rozuměj příjem pracujících na základě systému zabezpečení) „doposud není o mnoho větší, než znamená dobré vůle pomoci.“ „Dále by se zdálo obvyklým, že jak se společenství rozšiřuje a jak se rozšiřuje odpovídající sociální povinnost, vlády dají pevný základ životnímu standardu a poskytnou pomoc tam, kde jiné zdroje nestačí; a že standard nutné potřeby nebo přiměřený standard (le minimum vital) postupně bude v souladu se stoupající úrovní produkce a spotřeby, měnicím se vědeckým pojetím a měnicím se ideou spravedlnosti znovu definován. Všeobecně však sociální služby zůstaly pozadu za rostoucími nebo stoupajícími evidentními potřebami.“²⁹⁾

S postupem vývoje kapitalismu se prosazuje tendence rozvoje jednotlivých složek sociální spotřeby. Tento vývoj však nemůže v žádném případě vést k odstranění kapitalismu. Kromě toho základní překážkou, která brání vskutku všestrannému rozvoji příslušných institucí v zájmu pracujících, je samotné kapitalistické zřízení. Z jeho antagonistického charakteru vyplývá dvojaká povaha těchto institucí, to, že je možné, aby sloužily k posilování třídních pozic proletariátu, ale též aby sloužily naopak k zachování a udržení kapitalistického zřízení; a jen potud má na nich buržoazie skutečný zájem. Jejich typickým rysem v kapitalistických zemích — a to i nejvyspělejších — je proto polovičatost, formálnost, povrchnost.

3. 7. Nyní k otázce, jaký má být postoj revoluční dělnické strany k sociální spotřebě v kapitalistických zemích. Odpověď na tuto otázku znamená v podstatě jen shrnutí toho, co už bylo řečeno, a vyvození závěrů pro praktickou politickou činnost.

Na oblast sociální spotřeby se plně vztahují úvahy velkých marxistických myslitelů o taktice revoluční strany dělnické třídy vzhledem k dílčím reformám za trvání kapitalismu.

Revoluční strana dělnické třídy posuzuje všechny společenské zjevy, jež před ní vyvstávají, z hlediska základního zájmu dělnické třídy, osvobození dělníků od kapitalistického vykořisťování, odstranění kapitalismu a provedení socialistické revoluce. Žádné dílčí sociální reformy — a tedy ani žádný rozvoj nebo

²⁸⁾ Srv. Evžen Erban, Nová mysl 12/1956.

²⁹⁾ Cit. Předběžná zpráva..., str. 331, 346.

zdokonalování jednotlivých prvků sociální spotřeby — nemohou samy o sobě způsobit uspokojení tohoto zájmu. Revoluční dělnická strana musí energicky a neúnavně rozbít všechny falešné iluze v této věci. Jiný postoj v této základní otázce znamená nezbytně, že strana degeneruje v bernsteinovskou „demokratickosocialistickou stranu reforem“ se všemi těžkými důsledky, které to přináší pro věc socialismu.

Z toho však naprosto nevyplývá apriorní a zásadní odmítání dílčích reforem. „Kdyby existovala taková skupina,“ praví Lenin, „která by zavrhovala využívání reforem a dílčích opatření, nebylo by možno se s ní sjednotit: byla by to nemarxistická politika, škodlivá pro dělníky.“³⁰⁾ Na vztah reformy a revoluce je třeba se dívat jako na dialektický vztah. Uvedu výstižná Leninova slova: „Pojem reformy je bezpochyby v protikladu k pojmu revoluce: ignorování této protikladnosti, ignorování té hranice, která oba tyto pojmy odděluje, vede neustále k nejvážnějším chybám ve všech historických úvahách. Avšak tento protiklad není absolutní, tato hranice není mrtvá, nýbrž živá, pohyblivá hranice, kterou je nutno umět určit v každém jednotlivém konkrétním případě.“³¹⁾

Na příslušném místě bylo v této práci konstatováno, že dějinná úloha vznikajících prvků sociální spotřeby je v kapitalistických zemích dvojaká. Opatření, jež sem spadají, jsou jen nástrojem v třídním boji; nástrojem, který byl, pravda, v zásadě vytvořen v důsledku rozmachu síly dělnické třídy a který, obecně vzato, její postavení zlepšuje — avšak který může být používán jak třídou dělníků proti kapitalistům, tak opačně třídou buržoazie proti revolučnímu hnutí. Jednotlivá opatření, v zásadě zlepšující postavení dělníků, mohou zvyšovat samostatnost, sílu a uvědomělost dělnické třídy, posilovat její schopnost vést třídní boj, rozšiřovat tak její nástupní prostor v boji proti kapitalismu — ale mohou být také spojena s rozvracením politického uvědomění mezi dělníky, s oslabováním třídních dělnických pozic, mohou být nástrojem klamu a demoralizace. A všechno záleží na tom, která z obou stránek v konkrétním případě převládá.

Revoluční strana dělnické třídy musí mít stále na zřeteli obecné a základní zájmy boje za konečné osvobození dělnické třídy. Ale to znamená více než jen bojovat proti falešným iluzím o převratném významu prvků sociální spotřeby. Znamená to též bojovat za sociální zabezpečení pracujících, za zlepšování zdravotní, školské a kulturní péče atp., — bojovat ovšem ne *jenom* za takovéto reformy, ale bojovat *také* za ně, a bojovat za ně *revolučně*. „Bojujeme rovněž za reformy,“ říká Lenin, „jenže právě ne ‚všemožně‘, nýbrž *pouze* sociálně demokraticky, pouze revolučně.“³²⁾ Na takováto opatření je správné pohlížet v zásadě jako na vedlejší produkt revolučního boje dělnické třídy — z čehož mimo

³⁰⁾ Lenin, O dvou cestách; Spisy 20, str. 313.

³¹⁾ Lenin, K výročí; Spisy 17, str. 106.

³²⁾ Lenin, Dopis „Severnímu svazu“. Připomínky k programu „Severního svazu“; Spisy 6, str. 167.

jiné vyplývá též, že právě mohutný rozmach revolučního boje je nejlepší způsob, jak vyvolat v život vskutku významné a reálné instituce sociální spotřeby s poměrně nejmenší mírou buržoazní polovičatosti a falše. Avšak jistá míra polovičatosti, obojakosti, povrchnosti a chytráctví vládnoucích tříd, snažících se uchovat své panství, v takovýchto institucích za trvání kapitalismu vždy zůstane. Někdy je větší, jindy menší. Revolucionáři nebudou upadat do vytržení nad rozvojem sociální spotřeby za kapitalismu — (a dvojnásobně to platí, když s těmi či oněmi opatřeními přicházejí vládnoucí třídy „ze své vlastní iniciativy“ —), nýbrž budou tyto prvky střízlivě a věcně hodnotit v souvislosti s celkovým rozvojem revolučního hnutí a s ohledem na perspektivu socialistické revoluce. Budou neúnavně odhalovat nedostatky a demagogické prvky jednotlivých buržoazních opatření, bojovat za jejich zlepšení, poukazující při tom na to, že uspokojivé řešení sem patřících otázek může přinést teprve socialismus a že socialismus nemůže vzejít z ničeho jiného než z revolučního negování kapitalismu.³³⁾ Budou houževnatě usilovat o to, aby „nástroje klamu a demoralizace“ — jak používá příslušných institucí buržoazie — se změnily v nástroje sloužící revolučnímu hnutí. Historie bojů o sociální pojištění dělníků tu může sloužit za typický příklad — ať už se vzpomene na dnes už klasický postoj německé sociálně demokratické strany k bismarckovskému sociálnímu zákonodárství v době platnosti protisocialistického zákona v Německu, nebo ať se připomene na příklad boj KSČ v předmnichovské republice za sociální pojištění dělníků, její postoj k tak zvanému „řešení“ otázky nezaměstnanosti, jak je praktikovala buržoazie, atd. A protože jde skutečným revolucionářům o více než o vznik a rozvoj takovýchto dílčích a více méně polovičatých institucí za trvání kapitalistického systému vykořisťování člověka člověkem, uvědomí si, že v některých okamžicích se stává dokonce pro věc revoluce škodlivým zabývat se podružnými otázkami dílčích sociálně politických opatření, jestliže to odvádí pozornost dělnické třídy od hlavních a základních úkolů, jejichž řešení plně dozrálo, a jestliže to rozptyluje síly dělnické třídy.

Asi takovéto úvahy určují taktiku revoluční strany dělnické třídy ve věci vznikajících a rozvíjejících se prvků budoucí společenské spotřeby obyvatelstva v kapitalistické společnosti. Jak patrně, jsou to směrnice pro praktickou politickou činnost, jež logicky vyplývají z teoretického rozboru zjevů, analogických společenské spotřebě obyvatelstva a existujících už v kapitalismu.

4. KRITÉRIUM

NA ZÁKLADĚ NĚHOŽ PARTICIPUJÍ JEDNOTLIVCI NA SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBĚ
OBYVATELSTVA. DVĚ ZÁKLADNÍ SLOŽKY SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBY OBYVATELSTVA.

Vrátíme se nyní ke společenské spotřebě obyvatelstva v podmínkách socialismu.

³³⁾ V Manifestu Komunistické strany napsali Marx a Engels větu, která se sem dá vztáhnout. Zní: „Komunisté bojují za dosažení nejbližších cílů a zájmů dělnické třídy, ale v hnutí

4. 1. Ukázalo se, že společenská spotřeba obyvatelstva je spotřeba ze strany občanů, která je vyústěním rozdělování v zásadě nezávislého na práci jednotlivcem vynakládané.³⁴⁾ Toto určení nestačí k teoretickému rozboru společenské spotřeby obyvatelstva. Je totiž negativní. Říká, že se nevystačí s rozdělováním podle práce, ale neříká, jaké rozdělování sféru společenské spotřeby obyvatelstva charakterizuje. Jaké je tedy kritérium, podle něhož se určuje podíl, jímž participuje jednotlivec na společenské spotřebě obyvatelstva?

Socialistická revoluce, nastolení společenského vlastnictví výrobních prostředků, je provázena hlubokým převrácením ve vztahu mezi jednotlivcem a společností. Už bylo řečeno, že všestranný rozvoj společensky vyvinutých lidí se stává společenskou nutností, postupem doby stále důležitější podmínkou společenského rozvoje. A tyto teze jsou obecným zdůvodněním následující skutečnosti: V základě kritéria, podle něhož se určuje podíl jednotlivců na společenské spotřebě obyvatelstva, je jejich potřebnost. Při stanovení konkrétní věcné podoby nebo velikosti podílu toho či onoho občana na společenské spotřebě obyvatelstva se v zásadě vychází z jeho potřebnosti.

Že se v podmínkách socialismu stává takto potřebnost jednotlivců ekonomicky relevantní (a nikoliv už jen subjektivní) záležitostí, je nepochybně ohromným pokrokem proti minulosti. Nesmí se však zapomínat na historickou podmíněnost, danou stupněm, jakého dosáhl společenský vývoj. Potřebnost jednotlivce není ekonomicky relevantní skutečností sama o sobě, ale ve své konfrontaci se společenskými podmínkami, společenskými možnostmi i zájmy, jimiž je korigována. Toto zpětné korigování představ jednotlivce o jeho potřebnosti bude v socialistické společnosti, první fázi komunismu, zvláště pronikavé. A dále: Je pravda, že za socialismu byly podryty ekonomické kořeny, z nichž vyrůstal rozkol mezi jednotlivcem a společností; avšak stopy minulosti jsou ještě příliš zřetelné. Bylo by utopií se domnívat, že korigování individuální potřebnosti z hlediska společenských zájmů a společenských možností lze úspěšně svěřit jednotlivcům samotným. Je nutné, aby je prováděly společenské orgány.

Podíl, připadající jednotlivcům na společenské spotřebě obyvatelstva za socialismu, závisí tedy na potřebnosti jednotlivců, korigované vzhledem k zájmům celku a společenským možnostem. Taková společenská regulace uspokojování potřeb jednotlivců se po formální stránce projevuje v tom, že společenské orgány posuzují a hodnotí potřebnost jednotlivců a rozhodují o míře uspokojení jejich potřeb, pokud spadají do oblasti společenské spotřeby obyvatelstva.

Tak lze obecně charakterizovat kritérium, na základě něhož participují za socialismu jednotlivci na společenské spotřebě obyvatelstva. Je to konkretizace

přítomnosti představují zároveň budoucnost hnutí.“ (Marx-Engels, Manifest Komunistické strany; Spisy 4, str. 461).

³⁴⁾ Tím není řečeno, že v oblasti společenské spotřeby obyvatelstva nelze vůbec uplatňovat prvky materiální zainteresovanosti, svázané s vynaloženou prací. Avšak kritérium „podle práce“ není v této oblasti základním východiskem.

rozdělování charakteristického pro komunistickou společnost v nejširším smyslu slova, a to v oblasti společenské spotřeby obyvatelstva a v podmínkách socialistické vývojové etapy.

Je na místě dotknout se hned nyní zběžně otázky, k níž se podrobněji vrátíme v závěru této práce, — otázky, jaký je vztah mezi rozdělováním, používaným nutně v oblasti společenské spotřeby obyvatelstva za socialismu, a mezi rozdělováním, které bude existovat ve vyšší fázi komunistické společnosti. Vyšší fázi komunismu charakterizuje zásada „každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb“. Vzhledem k tomu, že rozdělování, používané v omezené oblasti společenské spotřeby obyvatelstva za socialismu, počítá s potřebností jednotlivců, lze říci, že je „výhonkem komunismu“, že obsahuje zárodek komunistického rozdělování podle potřeb. Avšak podobnost má své meze. Srovnávané jevy nejsou zdaleka totožné. Rozdělování, používané nutně ve sféře společenské spotřeby obyvatelstva, zplodila socialistická společnost a ono do ní plně patří. Jeho příslušnost k ekonomice socialistické společnosti je dána charakteristickým uspořádáním toho, aby se ve sféře společenské spotřeby obyvatelstva uspokojování potřeb jednotlivce dělo v souladu se zájmy celku a společenskými možnostmi. Mám tu na mysli obsahovou stránku věci (zvláště by bylo třeba zdůraznit vztahy k rozdělování podle práce, které je v socialistické společnosti nepochybně hlavní) i stránku formální.³⁵⁾

4. 2. Společenská spotřeba obyvatelstva je jednotná ekonomická kategorie. Ekonomickým vyjádřením její jednotnosti je právě kritérium, podle něhož se na ní podílejí jednotlivci. Nelze ovšem zůstat u konstatování jednotnosti zkoumané kategorie. Tak se objevuje problém, jak se společenská spotřeba obyvatelstva ekonomicky člení.

Je možné vypočítávat dlouhou řadu různých součástí společenské spotřeby obyvatelstva v našich dnešních podmínkách: jednotlivé dávky nemocenského pojištění, rozsáhlá soustava důchodového zabezpečení, rozlehlá oblast zdravotnických služeb a poskytování léků, školní, předškolní a mimoškolní zařízení, jednotlivé součástky oblasti kultury atp. Potřeby kvantitativního rozboru, plánování, financování, evidence komplexu společenské spotřeby obyvatelstva činí, pravda, nutným její podrobné členění podle předmětné náplně. Ale předmětné členění má vždy své nedostatky, je nepřesné, statické a místně omezené hranicemi země. Je to pochopitelné. Společenská spotřeba obyvatelstva je ekonomická kategorie a její předmětné vymezování je konec konců neekonomickým vymezováním ekonomického jevu. Zde však jde o základní ekonomické rozčlenění naší kategorie.

³⁵⁾ Lenin praví o rozdělování ve vyšší fázi komunismu: „Rozdělování výrobků nebude pak vyžadovat, aby společnost určovala množství výrobků, jež má kdo dostat; každý si bude volně brát „podle svých potřeb“.“ (Stát a revoluce; Spisy 25, str. 482).

Řešení této otázky je už skryto v dosavadních úvahách. V partii, věnované zdůvodnění ekonomické nutnosti společenské spotřeby obyvatelstva, bylo řečeno mimo jiné asi toto:

a) Na jedné straně rozdělování podle práce ponechává v zásadě na úvaze jednotlivce konkrétní způsob uspokojování jeho potřeb, na druhé straně však socialistická revoluce, činíc na základě společenského vlastnictví všestranný rozvoj společensky vyvinutých individuí stále zřetelněji podmínkou optimálního využívání společenských možností, vynucuje přímou společenskou ingerenci do určitých oblastí spotřeby jednotlivců (péče o základní vzdělání, o zdraví atd.).

b) Na jedné straně rozdělování podle práce neumožňuje spotřebu všem jednotlivcům, na druhé straně však socialistická společnost, utvářejíc na základě společenského vlastnictví výrobních prostředků nově vztah mezi společností a jednotlivcem, zaručuje (v rámci svých omezených možností) spotřebu všem občanům.

Za socialismu se tedy v zásadě setkáváme s dvojí omezeností rozdělování podle práce. Jeho nedostatky se projevují jednak ve vztahu ke konzumování určitých užitných hodnot či služeb obyvatelstvem vůbec (a), jednak ve vztahu k osobám, které mají spotřebovávat (b). Podle toho se také společenská spotřeba obyvatelstva ekonomicky člení na dvě základní části. Funkční určenost prvé z nich je „věcná“, funkční determinovanost druhé složky je „osobní“.

A dále. V prvním případě je považován a uznáván za společensky významný přímo konkrétní způsob konzumování určitých služeb nebo užitných hodnot ze strany občanů; proto společnost poskytuje občanům zpravidla přímo určité služby či užitné hodnoty, jde o naturální plnění. V druhém případě jde společnosti o to, zajistit spotřebu v určitém rozsahu těm či oněm osobám; v našich dnešních podmínkách je jim zpravidla poskytnuta peněžní částka, jejíž konkrétní použití je přenecháno jejich vlastní úvaze (např. důchody práce neschopným, přídavky na děti atd.).³³⁾ A tak funkční rozdělení společenské spotřeby obyvatelstva na dvě základní části v našich dnešních podmínkách zpravidla (ne vždy) souhlasí s rozdělením podle toho, zda jednotlivci dostávají od společnosti určité plnění v abstraktní podobě peněžní částky nebo v konkrétní podobě určitých užitných hodnot či služeb. To je však jen vnější podoba, nemusí být zrovna z rozmanitých příčin přesná a není správné z ní při rozčleňování společenské spotřeby obyvatelstva vycházet.

S rozlišováním osobní a věcné určenosti je možné se setkat též u celé řady

³³⁾ Je nutno znovu zdůraznit, že se to vztahuje na naše dnešní podmínky. V jiných podmínkách se věci utvářejí jinak, sociální zabezpečení je obyvatelstvu poskytováno nikoliv v podobě peněz, ale v naturální formě. Stačí připomenout naturální bezplatné zásobování v čínských komunách.

buržoazních ekonomů. Připomenou např. autora, jehož vliv byl v naší zemi v době nedávno minulé značně silný, Karla Engliše. Engliš rozlišuje mezi „osobní solidaritou“ a „solitaridou věcnou“.³⁷⁾ Ovšemže v souladu s Englišovým teleologickým pojetím politické ekonomie nejsou ani tyto jeho pojmy nikterak společensko-kauzálně zakotveny, nejsou odvozeny z objektivního chodu hospodářského vývoje, ale z „ideálu života, zdraví a kultury národa“. Jsou proto zřetelně předznamenány idealismem a jejich souvislost s výše uvedeným rozčleněním společenské spotřeby obyvatelstva na část, jejíž funkční determinovanost je věcná, a druhou část, funkčně určenou osobně, je jen zdánlivá. Když členíme společenskou spotřebu obyvatelstva na „věcně“ a na „osobně“ určenou složku, neopíráme se o Engliše, ale rozvádíme myšlenku Marxovu. Společenská spotřeba obyvatelstva vystupuje totiž u Marxe — v jeho už citované práci „Poznámky na okraj programu německé dělnické strany“ — právě v takovémto rozčlenění. Marx tam hovoří jednak o „tom, co je určeno ke společnému ukojení potřeb, jako školy, zdravotnická opatření atd.“, jednak „o fondech pro práce neschopné atd.“

4.3. Na závěr kapitoly, která byla věnována určení kritéria, na základě něhož se jednotlivci podílejí na společenské spotřebě obyvatelstva, a základnímu ekonomickému členění zkoumané kategorie, ještě stručnou poznámku.

Bylo konstatováno, že jednotlivci se podílejí na výhodách společenské spotřeby obyvatelstva konec konců podle své potřebnosti, jak ji posuzují společenské orgány s ohledem na zájmy celku a společenské možnosti. Není snad takovéto určení příliš obecné?

Je právě tak obecné jako kritérium „podle množství a jakosti práce“. Samozřejmě že „potřebnost jednotlivců, posuzovaná vzhledem k společenským možnostem a zájmům celku“ je měřítko, které musí být vždy ještě dále konkretizováno, má-li vskutku být použito při rozhodování v praxi. S přihlédnutím k velikosti prostředků, které mohou být v určitém období věnovány na společenskou spotřebu obyvatelstva, a s přihlédnutím ke konkrétním úkolům, jejichž řešení v onom období před ní leží, stanoví proto společnost nezbytně v každé době svá dílčí konkrétní kritéria — např. podmínky pro to, aby jednotlivec dosáhl starobního důchodu v určité výši; podmínky pro to, aby mohl být uchazeč přijat na určitou vysokou školu atd. Jak tomu ani jinak nemůže být, tyto podmínky se postupem doby mění. Jejich podrobné sledování není už věcí teoretické ekonomické úvahy.

Co však do takové úvahy nepochybně patří, je ujasnit, při plnění jakých „zájmů celku“ může za socialismu sloužit společenská spotřeba obyvatelstva a jaké jsou ty „společenské možnosti“ ve vztahu k ní. To však právě znamená ujasnit si úlohu společenské spotřeby obyvatelstva a hranice, v nichž je její

³⁷⁾ Srv. např. Engliš, Soustava národního hospodářství II, Melantrich, Praha 1938, str. 479.

existence ekonomicky oprávněna. Při tom bude vždy nutno obecný poznatek o úloze společenské spotřeby obyvatelstva či o mezích její přípustnosti doplnit zvláštním zkoumáním úlohy (a hranic oprávněnosti) věcně určené složky a zvláštním zkoumáním téhož, pokud jde o složku osobně funkčně determinovanou.

5. EKONOMICKÁ ÚLOHA SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBY OBYVATELSTVA A JEJÍCH SLOŽEK

5.1. Otázka, jaká je nejobecnější ekonomická funkce společenské spotřeby obyvatelstva za socialismu, je vlastně už zodpovězena dosavadními úvahami. Bylo řečeno, že socialistická revoluce, vytvářejíc společenské vlastnictví výrobních prostředků, položila ekonomický základ k tomu, aby se začal zcela novým způsobem utvářet vztah mezi společností a jednotlivcem; stále zřetelněji se společenskou nutností stává všestranný rozvoj společensky vyvinutých lidí. Bylo dále konstatováno, že za socialismu nemůže být společenská nutnost pečovat o všestranný rozvoj jednotlivců dostatečně zaručena — pokud jde o rozdělování — pouhým rozdělováním podle práce, že se tedy vedle něho a nezávisle na něm objevuje nutně rozdělování podle společensky posuzované potřeby jednotlivců. Obecná ekonomická funkce společenské spotřeby obyvatelstva za socialismu se tedy dá vyjádřit takto: Společenská spotřeba obyvatelstva je významný nástroj socialistické společnosti k zdokonalování této společnosti samotné. Společnost používá tohoto nástroje, aby zajistila (ve směru stále výrazněji se prosazující vývojové tendence) občanům podmínky k jejich všestrannému rozvoji ve prospěch společenského celku. Z toho také plyne, že společenská spotřeba obyvatelstva zdaleka není snad jen pouhým „sociálním“ doplňkem rozdělování podle práce. Samozřejmě ovšem je, že společnost musí vycházet ze svých zájmů a musí počítat se svými relativně omezenými možnostmi, když hodnotí potřebnost jednotlivců a rozhoduje o míře nebo o způsobu uspokojení jejich potřeb.

Nelze však zůstat u obecné funkce společenské spotřeby obyvatelstva jako celku. Je dále třeba zabývat se tím, jakou úlohu mají dvě základní složky zkoumané kategorie. Budeme se v dalším zabývat každou z obou základních částí společenské spotřeby obyvatelstva zvlášť.

5.2. Úloha „věcně“ funkčně určené složky společenské spotřeby obyvatelstva

5.2.1. Prvá ze dvou základních ekonomických složek společenské spotřeby obyvatelstva — „společné ukojování potřeb“ — je „věcně“ funkčně určena.³⁸⁾

³⁸⁾ Pro stručné označení věcně určené složky společenské spotřeby obyvatelstva chybí dosud výstižný název. Zatím se v praxi nejčastěji užívá termínu „neplacené služby“. Ten je však značně nepřesný (srv. např. poskytování léků apod.).

Jejím prostřednictvím se zajišťuje za socialismu jednotlivcům na základě jejich společensky hodnocené potřeby spotřeba určitých služeb či užitných hodnot. Společnost považuje uspokojování jistých potřeb jednotlivců za tak společensky závažné, že sama přejímá věci do svých rukou, poskytujíc občanům naturální plnění (nikoli pouze abstraktní peněžní částku) a donucujíc dokonce v některých případech občany ke konzumování (např. povinné očkování, povinné léčení určitých chorob, povinná školní docházka atp.).³⁹⁾ (U „osobně“ určené součásti společenské spotřeby obyvatelstva je, jak se ukáže později, situace komplikovanější.) Bylo-li řečeno o společenské spotřebě obyvatelstva jako celku, že si v ní společnost vytváří nástroj k zdokonalování sebe samé, vytvářejíc postupně podmínky pro zajištění všestranného rozvoje společensky vyvinutých lidí i nezávisle na rozdělování podle práce, platí tato slova dnes především právě pro „věcně“ určenou složku. Je to v rukou společnosti neobyčejně tvárný nástroj, nástroj, k jehož použití může dojít prakticky na kterémkoliv úseku společenského (zdaleka ne jen ekonomického) života. Vezměme jen školství: není ani možné úplně vypočíst, k čemu všemu může být společensky užitečné; podobně osvětová činnost atp. Zaměříme se zde především na funkce, které úzce souvisí s ekonomickým životem, a úmyslně necháme stranou celý komplex otázek politického a morálního profilu člověka, kulturní revoluce, převýchovy lidí a tak dále — což všechno je společností neobyčejně silně ovlivňováno právě použitím věcně determinované složky zkoumané kategorie.

Měla-li by být úloha této části společenské spotřeby obyvatelstva zkoumána ve své úplnosti, muselo by se jít velmi daleko za hranice politické ekonomie. To nemůže být úkolem této práce. Ovšem bez důkladného prozkoumání mimoekonomických funkcí budou i úvahy o ekonomickém poslání věcně determinované složky společenské spotřeby obyvatelstva jednostranné. Uniká totiž zpětné působení mimoekonomických oblastí společenského života na ekonomiku, které je za socialismu velmi intenzivní. Souvisí to s obecným filosofickým jevem stále významnějšího zpětného působení odvozených složek na složky určující, jevem, který je patrný s postupem společnosti k vyšším vývojovým stupňům. — Ostatně nejen tato složka, ale společenská spotřeba obyvatelstva jako celek zasahuje velmi významně též do mimoekonomických oblastí společ-

³⁹⁾ To neznamená, že tato složka společenské spotřeby obyvatelstva nemá svou peněžní problematiku. V podmínkách naší společnosti, kdy existují zbožně peněžní vztahy, bude vůbec každá součást společenské spotřeby obyvatelstva mít jednak svou naturální stránku (půjde o spotřebu té či oné konkrétní užité hodnoty), jednak svou abstraktní podobu (bude spojena s pohybem hodnot ve společnosti). Rozdíl však je v tom, že jedna část společenské spotřeby obyvatelstva je jednotlivcům poskytována v konkrétní podobě určitých užitných hodnot a služeb (poskytování léků, zdravotnických, školských, kulturních služeb), kdežto druhá část je občanům poskytována zpravidla v abstraktní podobě určité peněžní částky (důchody práce neschopným, příspěvky na děti apod.).

čenského života, má svou důležitou mimoekonomickou úlohu. Při tom přechody mezi ekonomickými a mimoekonomickými funkcemi jsou plynulé a nelze vést přesnou hranici, kde končí jedno a začíná druhé.

Vzhledem k tomu všemu je třeba považovat to, co bude v dalším uvedeno, za příkladmo provedené vyjmenování některých ekonomických funkcí věcně určené složky společenské spotřeby obyvatelstva. Budeme se stručně zabývat

- a) ekonomickým posláním školství,
- b) ekonomickou úlohou zdravotnictví,
- c) otázkou využívání této složky společenské spotřeby obyvatelstva jakožto stimulu (zejména v souvislosti se zaměstnaností žen) a problematikou třídnosti v této sféře.

5. 2. 2. Nejprve o ekonomickém poslání školství v naší dnešní společnosti.

Nemůžeme se zde, v politicko-ekonomické úvaze, zvláště zabývat výchovnou úlohou školství, tím, že na školách je prováděna výchova členů společnosti v duchu socialismu a komunismu — i když tato skutečnost, sama o sobě neekonomická, se stává ekonomicky významnou vzhledem k tomu, že uvědomění člověka má ohromný vliv na jeho práci. Ponecháme-li (s vědomím zjednodušení) výchovnou činnost škol stranou, objeví se nám jako ekonomicky nejvýznamnější funkce škol jejich poslání připravovat pro národní hospodářství pracovní síly náležité kvalifikace.

Požadavky, které jsou v tomto směru na školství kladeny, nejsou neměnné. Ovlivňuje je zejména dosažený stupeň rozvoje výrobních sil a samozřejmě též soustava výrobních vztahů.

Existence dělby práce vynucuje diferenciaci škol, a to jak podle oborů, tak podle hloubky poskytovaného vzdělání. Přitom však prudký rozvoj výrobních sil, rostoucí technická vybavenost práce, závratně postupující význam vědy jako výrobní síly stále zvětšují „vzdělanostní minimum“, rozsah základních znalostí, potřebných k vykonávání společensky užitečné práce vůbec. Už z tohoto (zúženého) zorného pole se tedy objevuje jako charakteristický jev v socialistické společnosti prodlužování základního všeobecně povinného školního vzdělání⁴⁰⁾ a směřování k tomu, poskytnout v perspektivě všem úplné středoškolské vzdělání.

Problém délky základního školního vzdělání má celou řadu dalších závažných stránek. Nemáme tu nyní na mysli to, že prodlužování školní docházky přináší další nároky na školní prostory, na učitele atd.; vedle takovýchto komplikací znamená každé prodloužení školní docházky zvýšení napjatosti bilance pracovních sil. A nejde jen o pracovní síly těch, kteří zůstávají ještě na školách,

⁴⁰⁾ Srv. v SSSR přechod od sedmiletky k osmiletce, u nás od osmiletky k devítiletce, v NDR k desítiletce.

ačkoliv by jinak byli přešli do zaměstnání; jde též o pracovní síly žen v domácnostech. Všeobecně se např. soudí, že vysoké roční přírůstky zaměstnaných žen v Československu v letech 1952 až 1954 byly způsobeny (kromě jiných faktorů) také zkrácením školní docházky na některých školách, k němuž u nás tehdy došlo.

Mohou se tedy střetnout dvě tendence: tendence urychleného zavádění úplného středoškolského vzdělání a tendence získat okamžitě co nejvíce pracovních sil. Prvá z těchto dvou tendencí je hlubší, podstatnější, vyjadřující dlouhodobé zájmy rozvoje. Vždyť úplné středoškolské vzdělání umožní, aby se v budoucnu řešily daleko úspěšněji problémy kvalitativního složení pracovních sil, zavádění a ovládnutí nové techniky pracujícími atp. Druhá z obou tendencí se svou okamžitou naléhavostí vzhledem k momentální situaci národního hospodářství však vynucuje zpravidla, aby bylo zvoleno jen značně postupné, více méně dlouhodobé řešení.

Vedle tendence k růstu všeobecného „vzdělanostního minima“ se projevuje ještě další tendence, úzce související se společenským zřízením.

V kapitalistické společnosti je školství hluboce poznamenáno odtržením duševní a fyzické práce, jejich protikladností. Z povahy věci vyplývá, že to platí zejména pro vyšší školní stupně. Společnost, která odstranila vykořisťování člověka člověkem, odstraňuje antagonismus mezi fyzickou a duševní prací a vytváří předpoklady pro to, aby se rozdíl mezi nimi s postupem doby zmenšovaly. Přitom rozvoj výrobních sil, který klade, jak se ukázalo, požadavek zvyšování vzdělanostního minima, způsobuje prudké technické převraty v celých výrobních odvětvích, měně tím ustálené kvantitativní vztahy mezi pracovníky potřebnými v tom či onom odvětví. Stačí si připomenout problematiku automatizace, aby byl tento fakt dostatečně ilustrován. Na školství není v důsledku toho všeho kladen jen požadavek poskytovat více vědomostí; škola musí změnit též svou vnitřní náplň, nemá-li zaostávat za potřebami hospodářství. Musí počítat s tím, že doba přináší stále důrazněji požadavek maximální pružnosti co do použitelnosti pracovních sil v různých odvětvích (— což je ostatně jedna z více stránek překonávání staré jednostrannosti dělby práce —), a musí počítat také s faktem postupného sblížování duševní a fyzické práce. Dříve se na příklad nepočítalo s tím, že absolventi středních škol by měli fyzicky pracovat; nyní se s tím musí počítat. Ve svém souhrnu znamenají tyto skutečnosti, že musí proběhnout hluboká kvalitativní přeměna v náplni škol, že se škola musí přiblížit praktickému životu, že musí být polytechnizována, že musí sladit ve své činnosti duševní a fyzickou práci. Jak se to praví v tezích ÚV KSSS a Rady ministrů SSSR „O upevnění sepětí školy se životem a dalším rozvoji školství s zemí“: „Škola stojí před hlavním úkolem; připravit mladou generaci pro život, pro užitečnou práci, vychovat v naší mládeži hlubokou úctu k zásadám socialistické společnosti. Škola má připravovat všestranně vzdělané lidi, kteří dobře znají základy vědy a zároveň jsou způsobilí k soustavné fyzické

práci, musí vychovávat v mládeži snahu být společnosti k užítku, aktivně se podílet na výrobě hmotných statků potřebných pro společnost.“⁴¹⁾

Jak známo, v době nedávno minulé byla přijata v řadě socialistických zemí, počínaje Sovětským svazem — a také v naší zemi — velmi závažná opatření, probíhají hluboké změny ve školství. Co bylo uvedeno výše, ukazuje, že tyto změny plně odpovídají objektivním tendencím, které se objevují před školstvím v socialistické společnosti.

5. 2. 3. Nyní k ekonomické uloze zdravotnictví.

V nejširším smyslu slova je úkolem zdravotnictví podporovat všestranný rozvoj tvůrčích sil člověka a pomáhat při výstavbě nové šťastné společnosti. Z politicko-ekonomického hlediska je však v dnešní době nejvýznamější toto: Zdravotnictví bojuje proti ztrátám, jaké představují pro národní hospodářství nemoci a úrazy. Nemocnost a úrazovost má samozřejmě řadu dalších škodlivých sociálních aspektů: zde však jde o to, uvědomit si, jaká je to metla pro hospodářství země. Je to zlo, které napadá člověka jakožto pracovní sílu a vůbec nejdůležitější výrobní sílu. Nemoci a úrazy vyřazovaly u nás například v r. 1957 každodenně z práce téměř čtvrt milionu pracovníků, což v našich podmínkách rozhodně není zanedbatelné číslo. Statistika nás poučuje o tom, že v průměru každý dělník v průmyslu a ve stavebnictví kromě neděl, svátků, dnů pracovního klidu a kromě své řádné dovolené nepracoval na svém pracovišti ještě zhruba měsíc do roka — a z toho téměř tři týdny pro nemoc a úraz. Je obecně známo, jaké škody působí našemu hospodářství neomluvená absence; avšak přímé hospodářské ztráty, jež jsou jí působeny, jsou jen malým zlomkem škod, vzniklých v důsledku pracovní neschopnosti pro nemoc, resp. úraz. Při tom je třeba uvědomit si ještě toto: Nejde jen o ztráty proti potenciálnímu stavu výroby; k nim se musí připočíst ještě miliónové částky, jež se nemocným vyplácí na nemocenském, a dále značné náklady, které pro společnost znamená bezplatné léčení, poskytování léků atd. Uvádí se, že v r. 1957 jsme jen úrazovostí (— což u nás v tom roce byla, jakkoliv to podivně zní, nejčastější příčina pracovní neschopnosti, měreno podílem neodpracovaných dnů —) ztratili na výrobě dvě miliardy Kčs, přičemž postiženým se ještě vyplatilo 330 miliónů Kčs na nemocenském; kolik stálo léčení, není zachyceno. Uvádí se také, že jenom úrazovost působí u nás v celostátním měřítku takové škody, jako kdyby každý třicátý závod vůbec nepracoval.

Uvedme ještě jeden příklad.

V roce 1958 byla z podnětu Československé akademie věd svolána konference o boji proti tuberkulóze v ČSR. V materiálech konference najdeme takového

⁴¹⁾ Směrná čísla rozvoje národního hospodářství SSSR na léta 1959—1965. Teze k projevu s. N. S. Chruščova na XXI. sjezdu KSSS. — O upevnění sepětí školy se životem a o dalším rozvoji školství v zemi. Teze ÚV Komunistické strany Sovětského svazu a Rady ministrů SSSR. SNPL, Praha 1958, str. 70.

vyčíslení minimálních ztrát, působených našemu hospodářství tuberkulózou:

Pracovní neschopnost pro tbc. zavinuje ročně ztrátu	230 mil. Kčs
Na provoz léčeben pro tuberkulózní nemocné bylo v r. 1957 vydáno	230 mil. Kčs
Důchody vyplácené pro tbc. činí ročně	500 mil. Kčs
Pomoc tuberkulózním vyplácená SÚSZ činí	54,5 mil. Kčs
Náklady na tuberkulózní oddělení poliklinik a nemocnic a náklady na léčiva, vydaná na lékařský předpis, představují zhruba částku	200 mil. Kčs
Tuberkulóza u lidí působí tedy každoročně finanční náklady přibližně	1 214,5 mil. Kčs

Připočteme-li k tomu ještě finanční ztráty, které působí každoročně tuberkulóza u skotu (600 mil. Kčs), vyjde, že celková škoda působená našemu hospodářství tuberkulózou činí ročně nejméně 1 814,5 mil. Kčs.⁴²⁾

Když se uvažuje o hospodářských ztrátách, působených nemocemi a úrazy, nesmí se samozřejmě zapomínat také na ohromný počet zdravotnických zákroků sice represivní povahy, kdy však ještě nevznikla pracovní neschopnost;⁴³⁾ a nelze ani opomíjet preventivní úlohu zdravotnictví, jejíž význam s postupem doby vzrůstá a bude vzrůstat stále víc.

Uvedené údaje dostatečně potvrzují ekonomickou funkci zdravotnictví v naší společnosti, to, že na otázku lidového zdraví není možné se dívat jen z obecně humanistických hledisek, ale jako na problematiku značné hospodářské závažnosti. Ostatně stálý, dlouhou řadu let trvající nepříznivý vývoj pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz a jmenovitě nepříznivý vývoj v prvních měsících roku 1957, po nové úpravě nemocenského pojištění, si přímo vynutil, aby otázky zdravotnictví začaly být všude právě takto chápány. V letech 1957 až 1958 se rozvinul u nás komplexní boj proti zlu, jaké představuje nemocnost a úrazovost ve vztahu k národnímu hospodářství, boj, který začal přinášet své výsledky už v r. 1957 a zejména pak v roce následujícím.

5.2.4. Doplníme nyní ještě sledování ekonomické úlohy školství a zdravotnictví, dvou nejdůležitějších oblastí „věcné“ určené složky společenské spotřeby obyvatelstva, jedním problémem ohromné závažnosti, při jehož řešení se objeví další pohled na význam naší kategorie. Připojíme několik stručných poznámek o zaměstnanosti žen.

⁴²⁾ Podle usnesení konference o tuberkulóze, konané dne 17. až 18. října 1958 v Liblicích. Věstník ČSAV, ročník 68, čís. 1/1959, str. 118 až 119.

⁴³⁾ Bylo by třeba vzít také v úvahu, že pracovní výkonnost nemocného, ještě však práce schopného člověka je nemocí více méně oslabována. Jistě by byla zajímavá odborná studie o této otázce. Zatím se věnuje pozornost jen některým částem tohoto problému. Jsou například k dispozici určité údaje o alkoholismu.

Vyšší zaměstnanost žen v národním hospodářství má velmi mnoho stránek. Její ekonomicky nejzávažnější smysl v našich současných podmínkách je však zcela nepochybně jednoznačně dán faktem, že ženy přicházející do zaměstnání představují nejdůležitější a prakticky vlastně téměř jediný zdroj pracovních sil. V deseti letech před rokem 1958 přibýlo v našem hospodářství 521 tisíc pracovníků. Z toho připadalo na ženy 465 tisíc, na muže jen 56 tisíc. Žen přibýlo o 22,1 %, mužů jen o 1,6 %; souvisí to s tím, že od r. 1948 až do roku 1955 u nás počet mužů v produkčním věku (14 až 59 let) klesal. Čili nejdůležitější souvislost, z níž je nutno otázku zaměstnanosti žen stále vidět, je souvislost s bilancí pracovních sil. Z napjaté bilance pracovních sil u nás vyplývá jako velmi naléhavý požadavek další zvyšování zaměstnanosti žen.

Ke zvyšování ženské zaměstnanosti však bylo a je nutné vytvářet náležité předpoklady. Musela se odstraňovat celá řada společenských překážek, typických pro kapitalismus: vzpomeňme na mzdové zrovnoprávnění žen, odstraňování předsudků, vyhrazujících některá zaměstnání pro muže, zpřístupnění i nejvyšší kvalifikace ženám, usnadňování práce v domácnosti a podobně. Některé z těchto úkolů jsou u nás dnes v zásadě už vyřešeny, jiné — na příklad osvobození žen od práce navíc, která je čeká v domácnosti po skončení jejich pracovní doby, — mají dnes ještě daleko k tomu, abychom je mohli považovat za splněné. Avšak nejen to: musí se brát v úvahu též mnohé, co souvisí se zvláštním posláním ženy ve společnosti.⁴⁴⁾ A v této souvislosti se objevuje právě nový společenský význam společenské spotřeby obyvatelstva. Naráží se zde na významnou ekonomickou úlohu takových zařízení, jako je speciální zdravotní péče o ženy, zvláštní úprava pracovních podmínek se zřetelem k těhotenství, mateřství a péči o děti, jesle, mateřské školy, družiny mládeže, školní jídelny, závodní stravování atd. Každé zvýšení ženské zaměstnanosti v našich dnešních podmínkách ponese s sebou mimo jiné poměrně značný růst nároků na společenskou spotřebu obyvatelstva.

„Věcně“ funkčně určená složka společenské spotřeby obyvatelstva je tedy v naší společnosti všeobecnou podmínkou, jakýmsi katalyzátorem, umožňujícím vysokou zaměstnanost žen. Zaměstnanost žen jsme zde posuzovali v souvislosti s bilancí pracovních sil. Je právě tak dobře možné dívat se na ni z jiného zorného úhlu, jako na podmínku skutečného zrovnoprávnění žen ve společenském životě. Při takovém pohledu na věc se objevuje celá řada nových problémů, o nichž se často hovoří v souvislosti s různými diskusemi o tak zvaném životním stylu. V této stati není samozřejmě možné zabývat se věcí tak široce. Uvést je tu třeba jen toto: Co umožňuje vysokou zaměstnanost žen, může být společností využíváno jako pobídka, stimul, podněcující ženy ke vstupu do zaměstnání. V našich podmínkách je správné a účelné uspořádat věci tak, aby všude tam,

⁴⁴⁾ Na konferenci ministrů zdravotnictví socialistických zemí, jež se konala v Praze v r. 1958, byla pronesena programově velmi závažná slova lékaře o tom, že je žádoucí směřovat k zavedení zkrácené pracovní doby pro ženy bez krácení ženských mezd.

kde je to možné, byly zaměstnané ženy ve výhodě při využívání vymožeností „věcně“ určené složky společenské spotřeby obyvatelstva. Je proto správné při nedostatku míst v jeslích a mateřských školách přijímat přednostně děti zaměstnaných matek, je také správné provádět diferenciaci co do výše částečné úhrady, kterou jsou povinni platit uživatelé příslušných institucí, atd. Je to jen částečná kompenzace nevýhod, v nichž se ocitají zaměstnané ženy proti ženám v domácnosti. Ale to by zase byl problém, který by sám o sobě vyžadoval zvláštní pojednání.

Jak se ukazuje, „věcně“ determinovaná složka společenské spotřeby obyvatelstva může některými svými částmi sloužit též jako stimul a je správné, aby tak byla využívána. Bylo to doloženo na příkladě otázek souvisících s ženskou zaměstnaností; ale je možné využít těch nebo oněch institucí ve funkci stimulů i k jiným účelům, na příklad k snížení pracovní absence pro nemoc (srv. například pokusy s proměnlivým pojistným, jež jsou povinny platit závody), k urychlení kolektivizace zemědělství a podobně. Tak se dá podle povahy věci využívat zdravotních, kulturních, školských institucí. Nikdy se však nesmí zapomenout, že tyto instituce mají své vlastní poslání a úloha stimulu že je jen doplňková. Kdybychom např. odmítali přijímat do mateřských škol děti zaměstnaných matek i tehdy, kdyby ve školách bylo dost místa, dopouštíme se chyby; mateřské školy jako součást školského systému přece plní i jiné funkce než funkci pobídky k zvýšení zaměstnanosti žen — a tyto jiné funkce jsou konec konců jejich funkcemi základními. Víc než o zaměstnanost žen jde v nich o výchovu dětí. Nebo kdybychom soustavně znevýhodňovali závody s vyšším procentem pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz bez ohledu na horší či lepší objektivní zdravotní podmínky, mohli bychom překážet posléze zdravotní péči v plnění jejího základního poslání. Atd. atd.

V této souvislosti se dostáváme k otázce, jak je to s třídním využíváním „věcně“ určené složky společenské spotřeby obyvatelstva.

Je obtížné hovořit o třídním využívání této součásti společenské spotřeby obyvatelstva, když se ještě neuvažovalo o třídním využívání „osobně“ určené složky zkoumané kategorie. U této poslední vystupuje totiž problematika třídnosti daleko intenzivněji do popředí, a proto je také správné zabývat se jí meritorně až v souvislosti se sociálním zabezpečením. Zde bude tedy řečeno zatím jen to nejnutnější.

U „osobně“ určené součásti společenské spotřeby obyvatelstva jsou třídní hlediska důležitá především při odpovědi na otázku, kolik poskytnout jednotlivcům. U její „věcně“ určené části jde ale daleko spíš o otázku, zda vůbec poskytnout jednotlivci určitou konkrétní výhodu nebo ne. Při tom dané výhody se občanům, jak známo, poskytují zejména z toho důvodu, že to má velký pozitivní společenský význam. Společnost sleduje poskytováním jednotlivých výhod „věcně“ determinované složky společenské spotřeby obyvatelstva aktivně své cíle a tento fakt zde vystupuje do popředí daleko zřetelněji než u „osobně“

určené součásti. A tak je jasné, že uplatňování třídních hledisek bude zde mít užší okruh aplikovatelnosti. Bude se jich moci použít tam, kde se provádí výběr mezi těmi, kteří by věcně přicházeli v úvahu pro poskytnutí výhody. Především a v první řadě se to týká přijímání studentů na výběrové školy a zejména na školy vysoké. Jejich studenti budou zastávat po vystudování významná místa ve společenském životě; v našich podmínkách by bylo hrubou chybou nestarat se o to, zda mají objektivní, třídní předpoklady k tomu, aby dali své vědění a schopnosti plně do služeb věci socialismu a komunismu. — Avšak pokud jde o oblast základního školství, o oblast zdravotnictví, kultury, — zde bude zřejmě třídní výběr konzumentů příslušných složek spíš výjimkou než pravidlem. To neznamená, že by tyto oblasti neměly svou politickou problematiku. Na zdravotnictví, školství, kulturu se vydávají ohromné prostředky a je i politickým problémem zabránit jakémukoliv zneužívání, zajistit náležité fungování těchto oblastí. Ale zejména jde o to, že zdravotnictví, školství a kultura (a zvláště školství a kultura) mají nesmírný politický význam při výchově člověka v duchu socialismu a komunismu.

Užší okruh aplikovatelnosti třídních hledisek, pokud jde o konzumenty „věcně“ funkčně určené složky společenské spotřeby obyvatelstva, tedy rozhodně neznamená, že by příslušné oblasti snad měly malý politický význam. Jejich politická důležitost je ohromná. Proto je také správné pečovat o stále dokonalejší uplatňování vedoucí úlohy komunistické strany a současně podřízovat tyto sféry v co nejširší možné míře kontrole lidových mas a jejich zastupitelských orgánů (srv. decentralizace správy školství, kulturních a zdravotnických zařízení národními výbory, zvyšování úlohy ROH ve zdravotnictví atd.).

5. 3. Úloha „osobně“ funkčně určené složky společenské spotřeby obyvatelstva

5.3.1. Druhou základní částí společenské spotřeby obyvatelstva je její „osobně“ funkčně určená složka. Je možné označovat ji stručně termínem sociální zabezpečení, chápeme-li tento termín v nejširším významu.

Základní ekonomickou funkci sociálního zabezpečení za socialismu lze vyjádřit takto: Společnost je používá především k tomu, aby zmiřňovala nedostatky rozdělování podle práce, projevující se z hlediska určitých skupin osob; dále pak na tomto základě k tomu, aby vytvářela postupně (podle svých možností) stále lepší podmínky pro všestranný rozvoj těch, jejichž spotřeba není zajištěna aplikací zásad rozdělování podle práce.

Dříve nežli se vrátíme podrobněji k této funkci sociálního zabezpečení, všimneme si, jaké to jsou nedostatky rozdělování podle práce, které pomáhá sociální

zabezpečení překonávat, resp. zmiřňovat. Hovořil o nich svého času už Marx a po něm Lenin.⁴⁵⁾ Spočívají v tomto:

a) Rozdělování podle práce se netýká občanů, kteří jsou práce neschopni (pro nemoc, stáří, invaliditu). — Tuto omezenost rozdělování podle práce prolamuje nemocenské pojištění a důchodové zabezpečení.

b) Je-li aplikováno rozdělování podle práce, jsou i pracující občané v řadě ohledů v nerovném postavení vůči sobě navzájem. Marx říká: „Jeden člověk je... tělesně nebo duševně zdatnější než druhý a dodá tudíž za tutéž dobu více práce nebo může pracovat déle...“ Rozdělování podle práce „uznává mlčky nestejně nadání jednotlivce a tím i výkonnost jako přirozené výsady. *Je to tedy co do svého obsahu právo nerovnosti jako každé právo...* Dále: jeden dělník je ženatý, druhý nikoliv; jeden má více dětí než druhý atd. atd. Při stejném pracovním výkonu a tudíž při stejném podílu na společenském spotřebním fondu dostává tedy jeden doopravdy více než druhý, jeden je bohatší než druhý atd.“⁴⁶⁾

Takovéto vady rozdělování podle práce se kompenzují různými tak zvanými sociálními složkami mzdy. Příkladem mohou být přídatky na děti.

Základní ekonomická funkce sociálního zabezpečení bývá zpravidla souhrnně označována názvem sociální funkce. Tento název má své nedostatky, kterých si musíme být vědomi:

a) Za socialismu vychází sociální zabezpečení z hluboké změny ve vzájemném vztahu mezi společností a jednotlivcem, z toho, že socialistická revoluce změnila na základě společenského vlastnictví výrobních prostředků postavení člověka ve společnosti a že se v důsledku toho stává stále zjevněji společenskou nutností péče o všestranný rozvoj každého. Sociální zabezpečení je tedy co do svých příčin a co do svých motivů hluboce odlišné od sociálních opatření v kapitalistických zemích. Avšak označení jeho základní funkce slovem „sociální“ funkce nechává tuto zásadní změnu stranou.

b) Základní funkce sociálního zabezpečení se značně mění s tím, jak se tato složka společenské spotřeby obyvatelstva vyvíjí a zdokonaluje v podmínkách socialismu a při přechodu k vyšší fázi komunismu. Postupem doby ustupuje a bude ustupovat stále více do pozadí to, že sociální zabezpečení je „sociálním“ doplňkem k rozdělování podle práce, a stále jasněji se objevuje a bude objevovat tato složka společenské spotřeby obyvatelstva jakožto nástroj, kterého může společnost používat k vytváření předpokladů k zajištění

⁴⁵⁾ Marx, Poznámky na okraj programu německé dělnické strany; Marx-Engels, Kritiky programů, str. 44. Lenin, Stát a revoluce; Spisy 25, str. 478-481.

⁴⁶⁾ Marx, Poznámky na okraj programu německé dělnické strany; viz Marx-Engels, Kritiky programů, str. 44.

všestranného rozvoje lidí, kteří zůstávají zcela stranou nebo jsou v nevýhodě při rozdělování podle práce.

V dnešní době u nás vystupuje však sociální zabezpečení stále ještě méně jako nástroj, umožňující určité skupině osob jejich všestranný rozvoj, a více jako „sociální“ doplněk k rozdělování podle práce. Příčinou je především fakt, že některé (ne všechny) dávky sociálního zabezpečení jsou v důsledku relativní omezenosti společenských zdrojů ještě poměrně nízké.⁴⁷⁾ Týká se to například velké části starobních a invalidních důchodů tak zvaných starodůchodců — a ovšem též na nich závislých důchodů vdovských. Před posledním zvýšením důchodů, k němuž došlo na základě rozhodnutí ÚV KSČ z března 1959, mělo u nás (v září 1958) například ještě 61 % starodůchodců nižší starobní a invalidní důchody než 500 Kčs měsíčně a 31 % jich mělo důchody nižší než 400 Kčs měsíčně.⁴⁸⁾ (Sociální důchody tu ponecháváme stranou, jejich problematika je specifická.)

A tak je u nás dnes sociální zabezpečení stále ještě především faktorem, který napomáhá lepšímu, dokonalejšímu rozdělování podle práce. Kdyby nebylo například starobního zabezpečení, byli by při rozdělování podle práce zjevně diskriminováni ti pracující, na jejichž bedrech by spočívala celá tíže vydržování přestárklých členů rodiny; kdyby nebylo přídavků na děti, byli by v nevýhodě ti, kteří se starají o rodiny s větším počtem dětí; kdyby nebylo slev na dráze pro přespolní pracující, projevila by se při odměňování podle práce zřetelně jejich nerovnost v postavení vůči jiným atd. Nelze si dělat iluzí, že v soudobé společnosti sociální zabezpečení řeší takovéto problémy naprosto; avšak značně zmírňuje potíže, na které by jinak naráželo samo uplatňování zásady rozdělování podle práce.

Vzhledem k tomu, co bylo uvedeno o dosavadní relativně ještě málo rozvinuté funkci sociálního zabezpečení, se může objevit otázka, zda jsme vůbec oprávněni zahrnovat naše dnešní sociální zabezpečení mezi „vzorky výhonků komunismu“, můžeme-li označovat rozdělování, jež se v této sféře objevuje, za v zásadě komunistické rozdělování.

Při odpovědi na položenou otázku je nutno uvědomit si toto: Nynější úloha sociálního zabezpečení v naší společnosti (máme tu stále ještě na mysli jenom jeho základní funkci) je velmi komplikovaná. Už v něm proběhl zásadní, hluboký zvrat, který je kvalitativně odlišuje od kapitalistických sociálních opatření; avšak teprve v něm začaly probíhat důležité změny, zdůrazňující jeho význam pro umožnění všestranného rozvoje určitých skupin lidí v zájmu společnosti. Toto „komunistické“, tento nový rys sociálního zabezpečení zde už je,

⁴⁷⁾ Poznamenáme zde zatím jen na okraj, že sociální zabezpečení nesmí překročit ani určitou maximální mez. V následující kapitole se ukáže, že to velmi úzce souvisí s výší pracovních příjmů občanů.

⁴⁸⁾ Srv. příloha k časopisu Statistický obzor 12/1958.

patří mu budoucnost, bude vzrůstat a překoná definitivně „sociální“ charakter instituce, o níž uvažujeme. To máme na mysli, když o sociálním opatření hovoříme jako o jednom z výhonků komunismu v naší společnosti. Dnes ovšem ještě nebylo dosaženo takového stupně vývoje, aby „komunistické“ v sociálním zabezpečení převládlo nad „sociálním“.

Těm, kteří poukazují na právě uvedený fakt a pochybují přes všechno to, co bylo řečeno, o správnosti postupu, jenž zařazuje sociální zabezpečení vedle tak zvaných „neplacených služeb“ do jedné ekonomické kategorie „společenská spotřeba obyvatelstva“, je nutno připomenout ještě dvě skutečnosti:

Za prvé: Také u „věcně“ funkčně určené složky společenské spotřeby obyvatelstva lze pozorovat teprve postupný rozvoj jejího „komunistického“ obsahu. Je na příklad věcí vývoje a postupného zdokonalování zdravotnictví, aby se pozvedlo od pouhého uspokojování nejevidentnějších potřeb ve sféře péče o lidové zdraví k zdravotnickému zajištění všestranného rozvoje jednotlivců v zájmu společnosti; podobně je tomu se školstvím. V oblasti sociálního zabezpečení je tento vývoj jenom zjevnější.

Za druhé: Připomenu slova, která pronesl Chruščov na XXI. sjezdu KSSS. Když před tím hovořil o rozdělování podle práce, praví: „Je ovšem třeba přihlížet k tomu, že už za socialismu je značná a stále rostoucí část materiálních a kulturních statků rozdělována mezi členy společnosti nezávisle na množství a kvalitě jejich práce, tedy bezplatně. Společnost vynakládá velké výdaje na bezplatné vzdělání občanů, na bezplatné léčení, na důchodové zabezpečení, na podporu rodinám s mnoha dětmi, na bezplatné vydržování klubů, knihoven a podobně... V budoucnu se budou státní výdaje na tyto účely zvyšovat. Čím více budeme postupovat ke komunismu, tím více bude vzrůstat péče společnosti o každého člověka od jeho zrození až do pozdního stáří.“⁴⁹⁾—Tato slova nejsou samozřejmě důkazem; ale lze je považovat mimo jiné za potvrzení správnosti postupu, který zahrnuje sociální zabezpečení společně s „neplacenými službami“ do jedné kategorie jakožto součást společenské spotřeby obyvatelstva.

Co zde bylo řečeno o nynější funkci našeho sociálního zabezpečení, nemění samozřejmě nic na tom, že sociální zabezpečení v naší republice je velkolepým dílem, na které můžeme být právem hrdi. Celkové údaje o jeho závratném růstu proti předválečnému stavu mluví jasnou řečí a ještě se k nim vrátíme. Pro úplnost připomeneme na tomto místě, když se hovoří o odlišné úloze sociálního zabezpečení proti „věcně“ determinované složce společenské spotřeby obyvatelstva, že výhody, které z něho plynou, se poskytují v našich dnešních podmínkách občanům zpravidla v podobě peněz. K tomu je třeba poznamenat, že se vyskytují též některá plnění věcná: například věcné dávky nemocenského

⁴⁹⁾ N. S. Chruščov, Zpráva XXI. sjezdu KSSS „O směrných číslech rozvoje národního hospodářství SSSR na léta 1959 až 1965“; Rudé právo 29. 1. 1959.

pojištění (ošetřování v nemoci, lázeňská péče), výběrová rekreace pracujících či dětská rekreace ROH, státní příplatky na závodní stravování, slevy na dráze dojíždějícím zaměstnancům apod. Objevuje se to v případech, které tvoří jistou svou stránkou už přechod k druhé, věcně určené složce společenské spotřeby obyvatelstva (viz souvislost věcných dávek nemocenského pojištění se zdravotní péčí, souvislost rekreací s péčí volno pracujících), vyplývá to z úvah o pokud možno jednoduchém administrativním uspořádání (příplatky k závodnímu stravování, slevy na dráze) nebo pod. Ale vnější forma — peněžní nebo naturální — není, jak už bylo ukázáno, podstatná.

5.3.2. Tím, co bylo řečeno, není ještě vyčerpána specifická funkční určenost sociálního zabezpečení. Je nutné zabývat se ještě touto složkou společenské spotřeby obyvatelstva

- a) v její úloze materiální pobídky, stimulu,
- b) její třídní aplikací.

Je totiž fakt, že se v našem sociálním zabezpečení uplatňují i jiné funkce než základní tak zvaná sociální úloha: že se tu uplatňuje také princip zásluhy a že se přihlíží též k hledisku třídnímu.

Oba body, kterými se budeme v dalším zabývat, vyjadřují skutečnosti spolu úzce souvisící a obojí společně navazuje na to, o čem se už mluvilo.

5.3.3. Co umožňuje z jedné strany plnější rozvinutí rozdělování podle práce, podněcuje z druhé strany už svou samotnou existencí občany k tomu, aby se ve svém vlastním zájmu snažili odvádět společnosti práci podle svých nejlepších schopností. Sociální zabezpečení plní tedy v socialismu také úlohu pobídky, stimulu — a to nejen materiální, ale i morální pobídky. Morální význam věci se nesmí opomíjet; avšak vlastní ekonomická látka je soustředěna v problematice materiálně pobídkové funkce sociálního zabezpečení, a proto se zaměříme v dalším právě na ni.

V našich dnešních podmínkách se jeví správným diferencovat výši dávek sociálního zabezpečení podle velikosti pracovních zásluh. Ta je formálně měřena výškou mzdy, délkou doby zaměstnání (respektive pojištění), případně ještě příslušnosti k určité pracovní kategorii. A diferenciaci dávek podle pracovních zásluh lze pak využívat též k tomu, aby sociální zabezpečení vykonávalo materiálně pobídkovou funkci.

V Československu například v současné době je základní podmínkou nároku na starobní důchod, aby pojištěnec byl zaměstnán nejméně dvacet let a dosáhl věku 60 let (zaměstnanec I. pracovní kategorie nebo žena věku alespoň 55 let). Výše jeho starobního důchodu se pak vypočítává podle délky započitatelného zaměstnání, podle výše průměrného ročního výdělku za posledních 5 nebo 10 let a podle příslušnosti k pracovní kategorii. — Nebo vezměme nemocenské: Zaměstnanec, který byl uznán dočasně práce neschopným, dostává nemocenské ve výši 60 až 90 % své čisté mzdy podle délky nepřerušného zaměstnání

v témže podniku (v prvních 3 dnech ve výši 50 až 70 % čisté mzdy). — Příkladem toho, jak společnost diferenciací výše starobního důchodu nejen oceňuje minulé pracovní zásluhy, ale využívá této složky sociálního zabezpečení též k ovlivňování současných pracovních výkonů toho, u koho už vznikl nárok na starobní důchod, může být ustanovení o starobních důchodech pracujících důchodců, platné od roku 1957 a nově upravené v roce 1959.⁵⁰⁾

Poznatek, že v našich dnešních podmínkách je vhodné diferencovat výši dávek sociálního zabezpečení podle pracovních zásluh, je však třeba ještě doplnit, nemá-li vzniknout jednostranná představa.

Je sice správné učinit princip pracovních zásluh jednou z nejdůležitějších zásad konkrétního uspořádání sociálního zabezpečení (— a také tomu tak je ve všech evropských lidových demokraciích i v Sovětském svazu —); avšak nemůže tím být samozřejmě popřena „sociální“ funkce této složky společenské spotřeby obyvatelstva, úloha sociálního zabezpečení zmiřňovat nedostatky rozdělování podle práce, pokud se objevují ve vztahu k určitým osobám či skupinám osob, postupovat při tom podle potřeby jednotlivců, jak ji hodnotí společenské orgány s přihlédnutím ke svým možnostem a zájmům celku, a směřovat postupně k tomu, aby se vytvářely stále lepší možnosti pro všestranný rozvoj těch, jejichž spotřeba není zajištěna aplikací zásad rozdělování podle práce. Z této základní funkce sociálního zabezpečení ostatně také plyne, že podrobnější členění sociálního zabezpečení je prováděno podle různosti životních situací, v nichž se u nás zmíněné nedostatky rozdělování podle práce objevují.

⁵⁰⁾ Srv. usnesení ÚV KSČ o opatřeních ke zvýšení životní úrovně, přijaté na zasedání ve dnech 4. až 5. března 1959:

„U pracujících důchodců, kteří mají nárok na starobní důchod, upravit výplatu jejich důchodu takto: *V první pracovní kategorii* mezi 55. a 60. rokem věku vyplácet vedle výdělku plný důchod, nejvýše však 1200 Kčs měsíčně. *V druhé pracovní kategorii* mezi 60. až 65. rokem věku vyplácet vedle výdělku třetinový starobní důchod, nejvýše však 600 Kčs měsíčně, a poskytovat 4% zvýšení důchodu. *V třetí pracovní kategorii* mezi 60. až 65. rokem (ženy 55. až 60. rokem věku): a) buďto přiznat 4% zvýšení důchodu za každý rok práce po nabytí nároku na důchod; b) nebo, požádají-li o to, vyplácet třetinový starobní důchod, nejvýše však 400 Kčs měsíčně bez 4% zvyšovací částky.

U zaměstnanců, kteří se souhlasem ZV ROH a vedení podniku i po 65. roce věku (horníci, ženy po 60. roce věku) dále pracují, vyplácet plný starobní důchod, nejvýše však v první pracovní kategorii 1400 Kčs měsíčně, v druhé pracovní kategorii 1200 Kčs měsíčně, v třetí pracovní kategorii 1000 Kčs měsíčně.

Přitom je třeba dodržovat zásady pro zaměstnávání osob, které získaly nárok na starobní důchod, podle nichž je třeba důsledně přihlížet k tomu, aby další zaměstnávání těchto občanů odpovídalo potřebám našeho hospodářství, současné místní situaci v pracovních silách a jejich schopnostem, kvalifikací a výkonnosti. V souladu s těmito zásadami je třeba zaměstnávat osoby, které získaly nárok na starobní důchod, zejména v oblasti materiální výroby, a osoby starší 65 let (ženy starší 60 let) ponechávat v zaměstnání jen tehdy, jde-li o výkonné manuální pracovníky nebo o inženýrsko-technické pracovníky ve výrobě anebo o těžko postradatelné odborníky v jiných úsecích.“ (Rudé právo 7. 3. 1959.)

Tak se např. dávky nemocenského pojištění dělí u nás na nemocenské a podpory při ústavním ošetřování, podpory při ošetřování člena rodiny, peněžitou pomoc v mateřství, porodné a peněžitou náhradu za dětské výbavy, přídavky na děti, pohřebné atd.⁵¹⁾ Dávky důchodového zabezpečení se zase rozpadají na důchody starobní a invalidní, důchody manželek, důchody vdovské a sirotčí, důchody sociální atd. A takovéto rozčlenění zřetelně ukazuje, že uplatňování principu diferenciacie podle pracovních zásluh, jež je v některých případech zcela dobře možné a vhodné (u nemocenského, u podpor při ošetřování člena rodiny a podpor při ústavním ošetřování; u důchodů starobních, invalidních, důchodů manželek, vdovských důchodů), se v jiných případech stává problematickým a v určitých případech nepřichází podle povahy věci vůbec v úvahu (porodné, pohřebné, případně sociální důchody).

Úvahy o úloze sociálního zabezpečení jakožto hmotného stimulu vyznívají tedy asi takto:

Z obecné funkce sociálního zabezpečení vyplývá možnost použít je jakožto materiální pobídky k tomu, aby občané byli podněcováni k pracovním výkonům podle svých nejlepších schopností. Je účelné a správné uspořádat sociální zabezpečení tak, aby se dalo v nejširší možné míře takto používat; to znamená především diferencovat výši dávek podle pracovních zásluh (měřených zpravidla výši mzdy, délkou zaměstnání, příslušností k určité pracovní kategorii). Nesmí se ovšem zapomínat, že sociální zabezpečení má, jak říká jeho název, širší úlohu a že tedy aplikovatelnost principu pracovních zásluh v sociálním zabezpečení má své meze.⁵²⁾ Vnitřní uspořádání sociálního zabezpečení musí proto být takové, aby jeho funkce materiálního stimulu (závislost na pracovních zásluhách) nepřekážela tomu, aby sociální zabezpečení odstraňovalo či zmírňovalo na základě společensky posuzované potřeby jednotlivců nedostatky v rozdělování podle práce, jež se projevují ve vztahu k určitým osobám nebo skupinám osob. Diferenciace sazeb podle pracovních zásluh se tudíž bude projevovat v různých druzích dávek nesterajně a v některých dávkách dokonce podle povahy věci vůbec nepřichází v úvahu.

Zabývali jsme se pobídkovou úlohou sociálního zabezpečení ve vztahu k vynakládané práci. Sociální zabezpečení (určité jeho dávky) může sloužit jako stimul také v jiných směrech. Může být například značně účinným nástrojem

⁵¹⁾ Necháme tu stranou otázku, zda systematika dávkové soustavy našeho nemocenského pojištění je vhodná. Je fakt, že tu jsou zařazeny dávky značně různorodé. Vztahuje se to už na podporu při ošetřování člena rodiny, na přídavky na děti a ovšem také na výběrovou rekreaci ROH a dětskou rekreaci ROH. Srv. Hromadův referát na konferenci pracovního práva na právnické fakultě University Karlovy v dubnu 1958 a usnesení této konference (viz Sociální revue 4/1958, str. 190 a násl.).

⁵²⁾ Nejen proto ani teoreticky správné, ani neodpovídá konkrétní československé skutečnosti, označuje-li se princip pracovních zásluh za hlavní v sociálním zabezpečení vůbec. Srv. např. L. Písa ve svém článku v Sociální revui 4/1958, str. 162: „V našem systému sociálního zabezpečení poskytují sa dávky v závislosti predo všetkým od princípů pracovních zásluh...“

populační politiky (přidavky na děti, porodné, pomoc v mateřství, do nedávna u nás existující výbavné); může být použito při provádění kolektivizace zemědělství (zvýhodnění pojištění družstevníků) atp.

5. 4. 3. Nyní k problematice třídní úlohy sociálního zabezpečení.

Naše sociální zabezpečení se vyvíjí k tomu, aby stále lépe materiálně zajišťovalo každého člověka, a dosáhlo v tomto směru už velmi pozoruhodných úspěchů. Patří dnes k nejlepším systémům sociálního zabezpečení na světě.⁵³⁾ Sociální zabezpečení může sloužit za charakteristický příklad hlubokého humanismu našeho společenského zřízení. Avšak socialistický humanismus je principiálně odlišný od pseudohumanismu, kterým se tak ráda (— ovšem pouze slovy —) ohání určitá část úpadkové buržoazie. Pravý humanismus vždy byl a je i dnes bojovný, vždy byl a je i dnes namířen proti přežilým silám minulosti, překážejícím ve vzestupném vývoji lidstva. Socialistický humanismus nezavírá oči před třídním bojem. Straní v něm silám pokroku, to je dělnické třídě. A třídní boj zasahuje i do sféry sociálního zabezpečení.

Naše sociální zabezpečení musí být v nejširší míře proniknuto třídními hledisky, musí plnit též svou třídní funkci; vždyť je pevně zakotveno v objektivních podmínkách socialistické společnosti.

Po obsahové stránce to především znamená, že se musí třídně interpretovat pojem pracovních zásluh, jejichž existence má značný vliv na výši celé řady dávek. Pracovní zásluhy musejí být posuzovány a hodnoceny politicky. Není možné vysoce odměňovat minulé „pracovní zásluhy“ dejme tomu dlouholetého ředitele kapitalistického podniku, který ve jménu kapitálu vyhazoval z práce revoluční dělníky, a na druhé straně nepřiznávat pracovní zásluhy dělnickým bojovníkům za odstranění kapitalismu, a to proto, že byli vysazováni kapitalisty z práce.

Třídní problematika vystupuje v sociálním zabezpečení do popředí se zvláštní naléhavostí už při přechodu od kapitalismu k socialismu. Je to dáno charakterem tohoto období. S dosažením socialistického stadia vývoje třídní problematika poznenáhlu ustupuje. Avšak ještě dlouho zůstávají patrné stopy vybojovaných třídních bojů. V sociálním zabezpečení se soustřeďují s postupem doby třídní problémy stále více do těch sfér, které mají co dělat s minulostí — do oblasti starobních a invalidních důchodů, sociálních důchodů a podobně.

Postupující vývoj přináší vždy nové otázky, jejichž třídní správné řešení se stává zvláště důležitým. Uvedme příklad. Protože ve většině zemí navazuje vznikající socialistické sociální zabezpečení na analogické instituce, které existovaly už za kapitalismu, stává se velmi brzy palčivým problémem odstranění

⁵³⁾ Není ovšem možné myslet si, že bez ohledu na další podmínky lze ihned poskytnout každému občanu sociální zabezpečení v každé zemi hned poté, co lid svrhl vykořisťovatelské panství. Co bylo možné poměrně brzy v Československu vzhledem k značně vysokému stupni jeho všeobecné hospodářské vyspělosti, není možné v zemích méně vyvinutých.

staré třídní diferenciace nároků, vytvořené vykořisťovatelskými třídami a sloužící jejich zájmům. Znamená to odbourání privilegií státních úředníků a příslušníků potlačovatelského aparátu kapitalistického státu, odstranění staré diskriminace dělnické třídy ve věci sociálního zabezpečení a podobně.⁵⁴⁾ — Jiný rozsáhlý komplex otázek třídního charakteru se týká rolnictva a vystupuje zvláště do popředí v průběhu kolektivizace zemědělství. U sociálního zabezpečení rolníků se setkáváme se zvláštnostmi, jež mají příčiny různé. Mají zde svou úlohu faktory historické (rolnictvo se dříve, za kapitalismu, nepodílelo na rozdíl od zaměstnanců na sociálním pojištění⁵⁵⁾), promítají se sem zvláštnosti ekonomického postavení rolnictva, které vyžadují použít aspoň zčásti odlišného řešení.⁵⁶⁾ Avšak zde jde o něco jiného. Chci upozornit na fakt, že s postupem kolektivizace se stalo svého času nepochybně politicky správným zvýhodnit pojištění družstevníků vůči samostatně hospodařícím rolníkům. U nás v Československu se tak stalo 1. 10. 1952, kdy bylo nově upraveno pojištění osob samostatně výdělečně činných a zvýhodněno pojištění družstevníků (členů JZD III. a IV. typu).

Ve všech případech tohoto druhu jde vlastně zase jen o třídně a politicky správnou aplikaci principu pracovních zásluh, principu, kterým je sféra sociálního zabezpečení za socialismu ve značné míře prosycena. A tak vysvítá, že pobídková funkce sociálního zabezpečení (uplatňování principu zásluh) a jeho funkce třídní spolu velmi úzce souvisí, že to jsou vlastně dvě stránky téhož.

Politický přístup k záležitostem sociálního zabezpečení není snad nezbytný jen a jediné tam, kde dochází uvnitř sociálního zabezpečení k řešení problémů vyložené třídního rázu. Politicky je třeba přistupovat ke všem otázkám sociálního zabezpečení vůbec; vždyť ono je ohromnou politickou vymožeností, vždyť má velký význam při přechodu od socialismu ke komunismu, vždyť má velkou závažnost v soutěžení s kapitalismem. Politický přístup k věcem sociálního zabezpečení je také nejúčinnější překážkou proti každému zneužívání.

⁵⁴⁾ Jaká byla v této věci situace v kapitalistickém Československu, bylo uvedeno ve 3. kapitole. — Po vzniku lidově demokratického zřízení bylo u nás vytvořeno (1948) národní pojištění. To bylo rozšířeno na velkou skupinu státních a veřejných zaměstnanců, kteří měli do té doby své vlastní penzijní zaopatření, v r. 1950. Znevýhodnění dělníků vůči úředníkům v nemocenském pojištění bylo odstraněno s konečnou platností až od 1. ledna 1957. — Otázka tak zvané „definitivy“ se u nás stala jeden čas (před únorem 1948) otázkou velmi značné politické závažnosti.

⁵⁵⁾ Pojištění rolníků bylo u nás uskutečněno až zákonem o národním pojištění z roku 1948 s účinností od 1. 10. 1948. Základní podmínka nároku na důchod, 4 roky pojištění, byla prvními pojištěnci splněna teprve 1. 10. 1952. První důchody se rolníkům začaly přiznávat ve větší míře teprve od r. 1953.

⁵⁶⁾ Zvláštní úprava věci je oprávněna, i když se rolníci už stali družstevníky se společným hospodařením. Jejich sociální zabezpečení nezávisí totiž jen na státem organizovaném nemocenském a důchodovém pojištění družstevníků, ale mají v něm značný význam také prostředky, které JZD vydělují pro účely sociálního fondu.

5. 3. 5. Zde se objevuje otázka mimořádného významu — účast lidu na řízení a správě záležitostí sociálního zabezpečení.

Věc má svůj charakteristický vývoj. Z počátku zůstávají v sociálním zabezpečení po jistou dobu zachovány pracovní metody, které se příliš neliší od metod známých z dřívějšíka. Je to pochopitelné, uvědomíme-li si, že nové sociální zabezpečení se rodí, navazující na obdobné instituce, jež existovaly už za kapitalismu. Novum, které se objevuje, je všeobecné politické vedení a kontrola revoluční dělnickou stranou, zejména prostřednictvím takových orgánů, jako u nás byly národní výbory a ROH. V této formě všeobecného vedení se objevuje vlastně historicky první forma účasti pracujících. Ale jde o to, aby účast pracujících s průběhem revoluce a společenských přeměn byla dále rozšiřována, zdokonalována, doplňována. Vývoj jde při posilování centrálních řídicích funkcí k rozšiřování pravomoci nižších orgánů a k převádění pravomoci v míře odpovídající daným podmínkám z rukou aparátu do rukou volených orgánů, tj. občanů, kteří jsou jimi zastoupeni. To ovšem předpokládá zásadní změny ve stylu práce. Jestliže v počátcích bylo nutné zajišťovat správnou aplikaci myšlenek sociálního zabezpečení co možná přesnými a co možná podrobnými právními předpisy (— a stejně sebe lepší forma nemůže být dostatečnou zárukou proti nesprávné, jednostranné či nekomplexní interpretaci těchto myšlenek —), nemůže takový stav vyhovovat poté, kdy bylo dosaženo určitého stupně v rozšiřování účasti pracujících. Vývoj směřuje k tomu, „přeměnit funkce státní služby v tak jednoduché kontrolování a provádění evidence, aby to mohlo být vykonáváno převážnou většinou obyvatelstva“; současně ovšem jde o to, poskytnout „většině obyvatelstva podmínky, dovolující všem bez výjimky vykonávat ‚státní funkce‘“⁵⁷⁾. A to vše se vztahuje i na oblast sociálního zabezpečení. K dokreslení několik charakteristických rysů vývoje sociálního zabezpečení v Československu po druhé světové válce.⁵⁸⁾

Reorganisace sociálního zabezpečení probíhala u nás postupně od r. 1945. Z počátku šla nezávisle na nových orgánech státní správy. Došlo k sjednocení nemocenského a důchodového pojištění v Ústřední národní pojišťovně s jejími pomocnými složkami ONP a řízení těchto orgánů se dostalo „pod faktický vliv a kontrolu ROH. Pracovní metody zůstávaly však v podstatě nezměněny a konkrétní žádosti se vyřizovaly i nadále bez účasti pracujících monokratickým způsobem. Sociální péči prováděly národní výbory, kde tato agenda byla z počátku jen agendou okrajovou, z části roztržštěnou na různé výkonné složky.“⁵⁹⁾

Když se postupem doby ukázalo, že v těchto organizačních formách vliv pracujících ustrnul na pouhém všeobecném dozoru, který vykonávaly vyšší orgány společenských organizací, došlo k dalším změnám. Sociální zabezpečení bylo zařazeno do státní organizační struktury a postupně byly vytvářeny také

⁵⁷⁾ Lenin, Stát a revoluce; Spisy 25, str. 464, 503.

⁵⁸⁾ Srv. podnětný článek V. Vergeinera, Sociální revue 5—6/1958, str. 232 a násl.

⁵⁹⁾ Tamtéž.

nové pracovní metody. Nemocenské pojištění přešlo do přímé správy ROH, důchodové zabezpečení bylo soustředěno do Státního úřadu sociálního zabezpečení, sociální péče byla postupně sloučena v jednom oddělení (odboru) rady národního výboru. Konkrétní provádění nemocenského pojištění se stalo (po zrušení ONP) věcí odborů a byla nalezena, celkem vzato, dobře vyhovující forma práce.⁶⁰⁾ U důchodového zabezpečení byla však situace i nadále velmi spleťtá a trpěla řadou nedostatků.⁶¹⁾ Začátkem obratu je zde XI. sjezd KSČ, který rozhodl, že odborům „bude svěřen přímý vliv na rozhodování o sociálním zabezpečení pracujících ve stáří a invaliditě“. Dochází k utváření komisí sociálního zabezpečení při ONV, jež jsou vybaveny pravomocí rozhodovat o nejdůležitějších agendách svěřených dosud národním výborům. Závodní výbory ROH „budou mít právo vyjadřovat se o tom, zda pracovní poměr starobního důchodce má dále trvat, nebo připojovat svá dobrozdání k žádostem o důchod, budou kontrolovat provádění sociálního zabezpečení v konkrétních případech a jejich hlas bude mít veliký přímý vliv zejména tam, kde dávka bude podmíněna morálním a pracovním profilem žadatele“.⁶²⁾ — Nelze si dělat iluze, že se už nebudou vyskytovat žádné nedostatky; zejména z počátku budou určité značné. Avšak nepochybně je tento krok rozhodným krokem vpřed.

Snad by se měl ještě připomenout problém nové dělby mezi všeobecně platnou právní normou a tím, co má být ponecháno na vůli zástupcům pracujících, problém, který vystupuje v nových podmínkách do popředí. „Chtít, aby se pracující účastnili provádění sociálního zabezpečení a řídili se při tom souborem předpisů pamatujících na všechno, je nemožné a ponechává jim mimo to velmi málo toho, o čem by mohli rozhodovat.“⁶³⁾ Avšak úvahy o těchto věcech jsou už příliš vzdáleny od vlastní ekonomické látky.

⁶⁰⁾ Výplata dávek je věcí administrativy závodu, o fakultativních dávkách a mimořádných případech rozhodují komise národního pojištění jakožto orgány ROH. Ty se nemusejí tak zatěžovat nároky, vyplývajícími automaticky ze zákona, ale dbát spíš na odstraňování nedostatků apod. — Nemocenské pojištění členů JZD a výrobních družstev bylo svěřeno jiným orgánům.

⁶¹⁾ V době XI. sjezdu KSČ (1958) prováděly národní výbory doplňkovou sociální péči, péči o osoby se změněnou pracovní schopností a spravovaly domovy. V důchodovém řízení odpovídaly jen za sepisování žádostí a za posuzování zdravotního stavu. Vergeiner praví: „Účast pracujících je zajištěna zástupcem ROH v posudkových komisích a vyjádřením rad MNV a závodních výborů k některým žádostem. Závodní výbory se podílely též na umísťování důchodců tím, že měly právo vyjadřovat se k přijetí nebo propuštění každého zaměstnance.“ (Tamtéž.) Dotazy mohly být ve značné části uspokojivě zodpovídaný jen centrálními orgány (SÚSZ); aby žadatelé mezitím neproměškali propadlou 30 denní lhůtu, obraceli se často na soud. Ani tam však nedostali vždy uspokojivou odpověď, neboť soudní řízení probíhá často odbornicky povrchně a uspěchaně. — Posudkové komise zůstaly izolovány od práce národních výborů, zástupce ROH v nich jakožto jediný laik se cítil osamocen a často aktivně nezasahoval. — Došlo k chybám v práci odborů sociálního zabezpečení rad ONV.

⁶²⁾ Tamtéž.

⁶³⁾ Tamtéž.

Jak se ukazuje, úloha, kterou má ve společenském životě společenská spotřeba obyvatelstva a její jednotlivé složky, je velmi významná a značně rozmanitá. Rozbor funkcí, které zkoumaná kategorie plní, naplňuje konkrétním obsahem dřívější obecné konstatování, že společnost používá společenské spotřeby obyvatelstva „v zájmu celku“.

Avšak společenská spotřeba obyvatelstva může být — jak už bylo dříve vyvozeno — používána v zájmu celku jenom s přihlédnutím ke společenským možnostem. A tak se objevuje další významný problém: Jaké jsou meze, v nichž je společenská spotřeba obyvatelstva za socialismu ekonomicky oprávněna?

6. MEZE OPRAVNĚNOSTI SPOLEČENSKÉ SPOTŘEBY OBYVATELSTVA ZA SOCIALISMU

6.1. Přehled faktorů, na nichž závisí velikost společenské spotřeby obyvatelstva

Objem prostředků, jež společnost může věnovat na společenskou spotřebu obyvatelstva, závisí především na velikosti národního důchodu. Hospodářsky vyspělejší socialistické země mají též zpravidla bohatší a rozvinutější společenskou spotřebu obyvatelstva. Protože je velikost společenské spotřeby obyvatelstva závislá na velikosti národního důchodu, mají na ni vliv všichni činitelé, určující velikost národního důchodu a dynamiku jeho růstu.

Velikost společenské spotřeby obyvatelstva závisí dále na rozdělení národního důchodu na fond akumulace a fond spotřeby (konečné). Čím větší část národního důchodu je věnována na akumulaci, tím menší část zbývá na spotřebu a tedy i na společenskou spotřebu obyvatelstva a naopak. Velikost společenské spotřeby obyvatelstva bude tedy dále závislá na všech činitelích, na nichž závisí utváření obou základních fondů konečného užití národního důchodu — fondu akumulace a fondu spotřeby (konečné) — a určování dynamiky vývoje těchto fondů.

Rozsah společenské spotřeby obyvatelstva závisí též na tom, jak velká část fondu konečné spotřeby bude věnována právě na společenskou spotřebu obyvatelstva. Je nutné uvědomit si, že existují také potřeby společnosti odlišné od potřeb jednotlivců, na jejichž uspokojení se musí pamatovat, má-li trvat společnost jako organizovaná společnost (správa, obrana atp.); a dále, že v socialistické společnosti existuje nutně rozdělování podle práce a že tedy zřejmě ani v oblasti uspokojování potřeb jednotlivců nemůže být společenská spotřeba obyvatelstva jedinou.

Stěží bude možné — alespoň za dnešního stavu poměrně nízkého stupně zralosti komunistické společnosti a bouřlivých společenských převratů — vyjádřit kvantitativní poměr jednotlivých částí komplexu spotřeby (a tedy i místo společenské spotřeby obyvatelstva a jejích složek v ní) matematickými funkcemi,

které by na jedné straně byly něčím více než pouhým kvantitativním obrazem určité jedinečné situace, které by však při tom na druhé straně nebyly ještě natolik obecné, že by už prakticky ztratily použitelnost při běžném řízení hospodářského života a hodily by se už jen pro zásadní stanovení vývojového trendu. K takovému názoru vedou tyto důvody:

a) Jde o oblast, v níž reprodukční souvislosti, vycházející ze sféry výroby, už doznívají a která závisí tak či onak na všem, co může vykonávat jakýkoliv vliv na každou z předcházejících fází reprodukčního procesu. Už vyplynulo, že na velikost společenské spotřeby obyvatelstva vykonává svůj vliv všechno, co určuje výši národního důchodu, utváření fondu akumulace a fondu spotřeby a vztahy mezi jednotlivými složkami komplexu spotřeby. Je to ohromná spousta souvislostí, projevujících se tu většinou zprostředkovaně, přičemž zčásti jde o souvislosti ve svých důsledcích velmi těžko přesně zachytitelné, o „pružné potence“, jak říkal Marx.

b) Kromě toho je tu ještě další svízel. Silněji než v jiných ekonomických sférách se tu projevuje zpětné působení těch oblastí společenského života, jež jsou konec konců od ekonomických oblastí odvozeny. Vlivy, kterými působí na oblast společenské spotřeby obyvatelstva takové faktory, jako je morálně politický stav společnosti, stupeň, jakého dosáhla socialistická a komunistická výchova lidí, jsou velmi mohutné. A vyjádřit v kvantitativních funkcích důsledky změn takovýchto činitelů — to je velmi obtížný problém. (Mimo- chodem: velmi intenzivní zpětné působení odvozených složek má vzápětí též to, že v oblasti společenské spotřeby obyvatelstva je značně zvýšené nebezpečí subjektivistických a individualistických koncepcí. Ne bez důvodů může např. Engliš s takovou samozřejmostí prohlašovat, „že hybným párem sociální politiky“ je „spravedlnost a společenská účelnost“.⁶⁴⁾)

c) Už z toho, co bylo uvedeno v bodech a) a b), vyplývá neobyčejná komplikovanost problematiky kvantitativních proporcí v oblasti spotřeby. Připočte-li se k tomu relativní nedokonalost nyní u nás běžně používaných výpočtových metod při plánovacích pracích, vyplývá, že jsme do značné míry odkázáni na zkušenosti získávané empiricky a na více méně nedokonalé odhady. To je ještě podtrhováno další skutečností, charakteristickou pro naši dobu: V prudkém sledu probíhají převratné revoluční změny ve společenském ústrojí, které rychle mění jednou ustálený stav věcí. Všechno rychle zastarává a mění se. To se týká též kvantitativních proporcí v komplexu spotřeby a tudíž i místa, jaké má společenská spotřeba obyvatelstva ve společnosti.

Snad by se dalo obrazně říci, že rozkmih, jaký má při prudkém pohybu společenského vývoje společenská spotřeba obyvatelstva, patří (spolu s některými

⁶⁴⁾ Karel Engliš, Sociální politika, Topič, Praha 1916, str. 17.

dalšími sférami) v celkovém sledu momentů reprodukčního procesu „na konec“, je příliš veliký a pohyb, který vykonává, příliš složitý, než aby bylo možné už dnes vyslovovat o něm podrobnější závěry. To ovšem neznamená, že není možné říci o hranicích ekonomické únosnosti společenské spotřeby obyvatelstva vůbec nic. V úvahu přicházejí dva druhy poznatků o této věci. Jsou to jednak poznatky teoreticky vyvozené, jednak poznatky získané empiricky, pozorováním skutečnosti. Potíž je v tom, že první jsou natolik obecné, že mají jen rámcový význam, kdežto druhé jsou zase zatím natolik dílčí a kusé, že širší zobecnování na jejich základě je dosti riskantní.

V dalším budeme postupovat takto:

1. Soustředíme pozornost na vztah mezi rozdělováním podle práce a rozdělováním podle společensky posuzované spotřebnosti. Prozkoumáním této souvislosti — jež zůstává z hlediska společenské spotřeby obyvatelstva ještě souvislostí vnější — dospějeme k dílčímu teoretickému závěru o mezích ekonomické přípustnosti naší kategorie.

2. Na základě tohoto závěru vyvodíme, jaké vnitřní změny nastávají ve společenské spotřebě obyvatelstva tehdy, když došlo k překročení zmíněných mezí; tak získáme obecný poznatek o hranicích ekonomické oprávněnosti společenské spotřeby obyvatelstva.

3. Konečně uvedeme příkladmo některé zkušenosti s vývojem jednotlivých složek společenské spotřeby obyvatelstva v Československu.

6. 2. Vztah mezi rozdělováním podle práce a rozdělováním podle společensky posuzované potřebnosti

6. 2.1. Když byly nahrazeny spotřebované výrobní prostředky, když byl dotován fond akumulace, když došlo k doplnění rezervních a pojistných fondů a zásob, když byla náležitě dotována věda a výzkum a uspokojeny potřeby společnosti jako celku (správa, obrana a bezpečnost apod.)⁵⁶⁾ — když toto vše bylo provedeno, objevuje se problém rozdělování jednotlivcům. V socialistické společnosti se při něm používá dvou kritérií: jednak vynaložené práce, jednak společensky posuzované potřebnosti jednotlivce. Každé z těchto kritérií má ve společenském životě své místo. Obojí je stejně nutné.

Ekonomický rozbor se však nemůže zastavit u konstatování nutnosti jednak toho, jednak onoho, ale musí jít dále. Musí si blíže všimnout jejich vzájemného vztahu. Je zřejmé, že přisvojování na základě vynakládané práce bude ohrani-

⁵⁶⁾ Od zahraničního obchodu je tu abstrahováno. Rezervní fondy, které bývají někdy zahrnovány do akumulace, stavím zvlášť. Mám za to, že je správné vydělovat zvlášť též prostředky na vědu a výzkum a nezhrnovat je do „nevýrobní spotřeby společnosti“ — s ohledem na jejich odlišnou funkci, mimořádný význam a zcela jinou dlouhodobou perspektivu, než má např. správa či obrana a bezpečnost.

čovat oblast, v níž lze regulovat přisvojování jednotlivců jejich společensky posuzovanou potřebností, a naopak.⁶⁶⁾

Oba druhy rozdělování jednotlivcům lze považovat za protikladné póly dialektického rozporu a hledat odpověď na otázku, která z obou stránek rozporu určuje v procesu vývoje socialistické společnosti v zásadě charakter rozdělování jednotlivcům. Jinými slovy — který z obou pólů zkoumaného rozporu je v podmínkách socialistické společnosti určující.

Odpověď není těžká. Z povahy věci vyplývá, že práce bude mírou spotřeby především v té oblasti rozdělování jednotlivcům, která je bezprostředně spojena s tvorbou užitných hodnot, s materiální výrobou. Tak jako přísluší ve společenském životě dominující úloha materiální výrobě, tak také ve vztahů rozdělování podle práce a rozdělování podle společensky posuzované potřebnosti přísluší v socialistické společnosti dominující, určující úloha rozdělování podle práce. Socialismus je, jak známo, lapidárně charakterizován formulí „každý podle svých schopností, každému podle jeho práce“.

Jakkoliv jsou tedy obě měřítka, vynakládaná práce a společensky posuzovaná potřebnost, stejně nutná a stejně zákonitě se uplatňují za socialismu, nelze je aplikovat v praxi hospodářského života jako rovnocenná, nemá-li hospodářský vývoj utrpět těžké škody. Kritérium společensky posuzované potřebnosti, jakkoli dokonale aplikované v široce rozvinuté síti společenských institucí, nepodněcuje jednotlivce bezprostředně k činnosti ve prospěch společnosti (— ponecháváme zde stranou morální stránku věci —); a to je v podmínkách relativní nerozvinutosti společenských zdrojů a v situaci, kdy se práce ještě nestala první životní potřebou člověka, velmi závažný nedostatek. Další rozvoj ekonomiky směrem k vyšší fázi komunismu ovlivňuje rozhodující měrou kritérium „podle práce“.

Protože v nedávné době docházelo — zejména v souvislosti se vznikem lidových komun v Číně — k různým dohadům o důležitosti rozdělování podle práce, doložím to, co bylo vyvozeno v předchozím odstavci, dvěma výňatky, a to jednak ze sovětského, jednak z čínského dokumentu. Nejprve co o věci říká rezoluce XXI. sjezdu KSSS (— a to již jde v SSSR o etapu rozvinuté výstavby vyšší fáze komunistické společnosti): „Za nynějších podmínek výstavby komunismu zůstává základem rozdělování hmotných statků zásada: každý podle svých schopností, každému podle jeho práce. Rozdělování podle práce zajišťuje hmotnou zainteresovanost lidí na výsledcích výroby, povzbuzuje zvyšování produktivity práce a kvalifikace pracovníků a zdokonalování techniky výroby; má rovněž velkou výchovnou úlohu; učí lidi socialistické disciplíně, činí práci všeobecnou a povinnou. Rovnostářské rozdělování by vedlo k promarnění

⁶⁶⁾ To je velmi obecné vyjádření. Při podrobnějším pohledu by se ukázalo, že obě sféry, jež se v zásadě vylučují, navzájem na sebe silně působí a v celé řadě institucí se svérázně promítají. Hovořili jsme už např. o uplatňování principu pracovních zásluh v sociálním zabezpečení, byla už též zmínka o tak zvaných sociálních složkách mzdy.

nahromaděných prostředků a poškodilo by výstavbu komunismu“.⁶⁷⁾ Chruščov v té části své zprávy na XXI. sjezdu, jež byla věnována otázkám marxisticko-leninské teorie, prohlásil: „V socialistické společnosti ... drtivá část materiálních a kulturních hodnot je rozdělována mezi členy společnosti podle jejich pracovního přínosu ke společenské výrobě.“⁶⁸⁾ — A nyní ještě citát z usnesení ÚV Komunistické strany Číny „O některých otázkách týkajících se lidových komun“: „Někteří se domnívají — praví se tam —, že velmi brzy nebo dokonce již nyní mohou odstranit socialistickou zásadu rozdělování podle práce a přijmout komunistickou zásadu rozdělování podle potřeb ... nemohou pochopit skutečnost, že socialistický systém musí trvat ještě velmi dlouho. Toto hledisko je přirozeně výrazem nedorozumění a taková nedorozumění musí být vyjasněna... Komunistický systém rozdělování... bude... moci být uplatněn teprve tehdy, až bude naprostá hojnost společenských výrobků. Není-li zde tato podmínka, mohlo by popírání zásady ‚každému podle jeho práce‘ vést k ochabnutí pracovního nadšení lidu, a proto nepřispívá k rozvoji zvyšování společenské výroby a tím brzdí i urychlené uskutečňování komunismu. Proto musí v příjmu člena komuny po dlouhou dobu zaujímat významné místo podíl mzdy vyplácený podle práce a po jistou dobu bude dokonce rozhodující.“⁶⁹⁾

V podmínkách dovršování socialistické výstavby v naší zemi bude zřejmě nezbytné uspořádat věci tak, aby hodnota souhrnu statků a služeb spotřebovávaných v důsledku rozdělování podle společensky posuzované potřeby byla ještě podstatně menší než hodnota souhrnu statků a služeb konzumovaných v důsledku rozdělování podle práce.

6.2.2. Přitom však nelze v podmínkách socialismu společenskou spotřebu obyvatelstva, respektive kritérium společensky posuzované potřeby, podceňovat. Bylo by možné uvést Marxova slova z Kritiky Gothajského programu. Marx se tam zabývá rozdělováním úhrnného společenského produktu. Jeho slova se, pravda, týkají též jiných věcí než jen vztahu mezi rozdělováním, které charakterizuje sféru společenské spotřeby obyvatelstva, a rozdělováním podle práce; avšak přesto má svůj význam připomenout si, že Marx označuje postup, který by soustředil všechnu pozornost jen na rozdělování podle práce, za hloupý.⁷⁰⁾ Je také možné připomenout Leninovo vysoké hodnocení prvních institucí společenské spotřeby obyvatelstva.

A nejde jen o to, uvědomit si, že společenská spotřeba obyvatelstva je nutná,

⁶⁷⁾ Rezoluce XXI. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu ke zprávě s. N. S. Chruščova „O směrných číslech rozvoje národního hospodářství SSSR na léta 1959 až 1960“; Rudé právo 7. 2. 1959.

⁶⁸⁾ Zpráva N. S. Chruščova XXI. sjezdu KSSS „O směrných číslech rozvoje národního hospodářství SSSR na léta 1959 až 1960“; Rudé právo 29. 1. 1959.

⁶⁹⁾ Usnesení ústředního výboru Komunistické strany Číny ze dne 10. 12. 1958 (6. plenární zasedání) „O některých otázkách týkajících se lidových komun“; Rudé právo 19. 12. 1958.

⁷⁰⁾ Viz Marx-Engels, Kritiky programů, str. 42

a nechat ji s poukazem na její vedlejší úlohu v ekonomickém rozvoji živořit někde na samé periférii společenských rozdělovacích a spotřebních vztahů. S rozvojem socialistické společnosti musí totiž nezbytně vzrůstat a rozvíjet se i společenská spotřeba obyvatelstva. Z čeho to vyplývá?

Jsou-li jasné příčiny společenské spotřeby obyvatelstva a její funkce ve společnosti, nepotřebuje to dlouhého výkladu. Podmínkou úspěšného rozvoje společnosti se stále zřetelněji stává všestranný rozvoj jednotlivců, nesměřující ovšem k tomu, aby přeměnil společnost ve volný konglomerát individuí, ale k tomu, aby — použijeme-li opět Marxových slov — učinil z lidstva vskutku společenskou lidstvo a ze společnosti vskutku lidskou společnost. A společenská spotřeba obyvatelstva je neobyčejně tvárný a významný nástroj v rukou společnosti, který obstarává velmi významnou složku všestranného rozvoje jednotlivce. Nemohla by být řeč o skutečně všestranném rozvoji individua v zájmu společnosti, rozvíjela-li by se jen osobní spotřeba, kdežto společenská spotřeba obyvatelstva by stagnovala. Náhornou ilustrací toho, jak velký význam pro společenský vývoj vůbec má rozvoj společenské spotřeby obyvatelstva, mohou být rozpačitá konstatování amerických odborníků z nedávné doby o tom, že jednou z velmi významných příčin překvapivých úspěchů Sovětského svazu v řadě oborů (zejména v souvislosti s prvními kroky lidstva do vesmíru) je péče, která je v SSSR věnována rozvoji školství. — Ostatně poučné je uvědomit si toto: S rozvojem výrobních sil dochází k závažnému přesunu ve struktuře spotřeby obyvatelstva v tom smyslu, že se zvyšuje relativní váha služeb; a značná část služeb (u nás v ČSSR v současné době asi dvě třetiny) je hrazena ze společenských prostředků.

S rozvojem socialistické společnosti se tedy musí nezbytně rozvíjet též společenská spotřeba obyvatelstva. Tento závěr byl vlastně vysloven už Marxem, opakován Leninem a znovu důrazně podtržen XXI. sjezdem KSSS; hovoří se o něm ovšem též v už citovaném čínském dokumentu o lidových komunách.⁷¹⁾ Společenská spotřeba obyvatelstva tedy musí vzrůstat absolutně, bude stále bohatší. Avšak nejen to. S rozvojem společnosti, s rozvíjením její materiálně výrobní základny vzrůstá společenská spotřeba obyvatelstva — máme-li na mysli dlouhodobé tendence vývoje — také relativně, zvětšuje se její poměrná váha ve srovnání s osobní spotřebou (— označíme zde tímto termínem spotřebu jakožto vyústění rozdělování podle práce). Taková tendence vyplývá z následujícího:

Společenská spotřeba obyvatelstva, jak se právě ukázalo, se rozvíjí a bude růst nadále, zachovávajíc si a dokonce stupňujíc s postupem doby svůj význam ve společenském životě. Také spotřeba, v níž vyúsťuje rozdělování podle práce,

⁷¹⁾ Marx-Engels, Kritiky programů, str. 42. Lenin, Spisy 29, str. 425. Chruščov, Zpráva XXI. sjezdu KSSS; Rudé právo 29. 1. 1959. Usnesení ÚV KS Číny o lidových komunách z 10. 12. 1958; Rudé právo 19. 12. 1958.

vzrůstá. Vždyť v našich podmínkách je ekonomicky určující částí rozdělování jednotlivcům, vždyť má prvořadý význam materiální pobídka a bylo by tudíž protismyslné, kdyby se s růstem životní úrovně nezvyšovaly reálné výdělky; znamenalo by to oslabování materiální zainteresovanosti na vynakládání práci. Avšak sledujeme-li dlouhodobý trend, musíme si všimnout též mezí, k nimž se rozdělování podle práce svým vývojem blíží. Nemáme teď na mysli to, že rozdělování podle práce bude v dalším vývoji ztrácet svůj dnešní význam s tím, jak bude (s postupem automatizace) ustupovat význam bezprostřední práce jakožto hlavního zdroje a tedy též hlavního měřítka růstu společenského bohatství. Jde nyní o něco jiného: o to, že s růstem reálných výdělků se pozne-náhlu, ale přece jen oslabuje a bude dále oslabovat jejich účinnost jako mate-riálního stimulu. Kde je vysoký reálný výdělek, nejsou už jeho změny do té míry otázkou, dotýkající se nejnaléhavějších nutností lidského života. K tomu ještě přistupuje faktor, který taktéž musíme brát v úvahu. Je to postupující komunistické uvědomování lidí, skutečnost, že proniká vědomí o práci jakožto životní potřebě a že roste a v budoucnu bude dále růst význam morálních pobídek. Po vzestupu reálných výdělků na vysokou úroveň lze tedy počítat s tím, že jejich další růst se zpomalí a současně se bude projevodat tendence k jejich vyrovnávání, nivelizaci na dosažené vysoké úrovni. A s tím souvisí, že — pokud jde o rozdělování na základě společensky posuzované potřeby — bude správné předpokládat růst jeho relativní váhy ve vztahu k rozdělová-ní podle práce. Při absolutním růstu obou složek rozdělování jednotlivcům se zřejmě bude v dlouhodobém vývojovém trendu prosazovat rychlejší růst objemu společenské spotřeby obyvatelstva.

To je ovšem dlouhodobá vývojová tendence. Nikterak z ní neplyne, že by měla být uplatňována bez přihlédnutí ke konkrétní situaci v kterékoliv vývo-jové etapě v kterékoliv socialistické zemi. V Československu na příklad nastala před dvěma třemi lety situace, vyžadující naopak právě rychlejší růst osobní spotřeby.

Poznatek o zvyšování poměrné váhy společenské spotřeby obyvatelstva ve srovnání s osobní spotřebou v dlouhodobém vývoji socialistické společnosti bude ještě podtržen, připomeneme-li si význam, jaký má a bude mít naše ka-tegorie jako „výhonek komunismu“ při postupném přechodu ke komunistické zásadě rozdělování. O tom však později.

O vzrůstající váze společenské spotřeby obyvatelstva v závislosti na úrovni hospodářského rozvoje země svědčí ostatně nepřímá i údaje o procentuál-ním složení výdajů státního rozpočtu v různých socialistických zemích. Srovnáme-li příslušná statistická čísla, je z nich jasně patrné, že průmyslově vyspělé socialistické země (SSSR, ČSSR, NDR) věnují značně větší pro-centuální část výdajů svého státního rozpočtu na kulturní a sociální opatření než země průmyslově dosud méně vyvinuté (Albánie, Rumunsko, Bul-harsko).

6.2.3. Úvahy o dlouhodobých vývojových tendencích společenské spotřeby obyvatelstva vyznívají tedy v tom smyslu, že společenská spotřeba obyvatelstva absolutně poroste a bude též zvyšovat relativně svou váhu ve srovnání se spotřebou, v níž vyústí rozdělování podle práce. A nyní je nutné se vrátit k tomu, co bylo vyvozeno o vztahu mezi rozdělováním podle práce a rozdělováním podle společensky posuzované potřeby v podmínkách socialismu, znovu zdůraznit, že ekonomicky rozhodujícím pólem zůstává v naší společnosti nezbytné rozdělování podle práce, a uvědomit si, jaký vliv má tato skutečnost na možnosti růstu společenské spotřeby obyvatelstva. Tak se objeví hranice teoretické oprávněnosti a praktické přípustnosti společenské spotřeby obyvatelstva za socialismu.

Dynamika rozvoje společenské spotřeby obyvatelstva nesmí být v žádném případě taková, že by vedla k oslabení systému materiální zainteresovanosti na vynakládané práci. Je pravda: materiálně pobídkový význam rozdělování podle práce bude v dlouhodobé perspektivě poznenáhlu slábnout. To však je záležitost rozvoje společenské výroby, prudkého růstu produktivity společenské práce a v důsledku toho absolutního růstu samotného rozdělování podle práce. Pakliže by však materiálně pobídkový význam rozdělování podle práce byl narušován rychlým růstem společenské spotřeby obyvatelstva, je to nesprávné, růst společenské spotřeby obyvatelstva se stává neúměrným, společenská spotřeba obyvatelstva přesáhla hranice své oprávněnosti. — K tomu je třeba dodat ještě toto: Protože materiálně pobídkový význam rozdělování podle práce ztrácí postupně své dřívější místo též s tím, jak pokračuje komunistická převýchova lidí, a závisí tedy nejen na ekonomických, ale též na morálních činitelích, budou zřejmě mít též tyto morální činitele svou funkci při stanovení hranic oprávněnosti společenské spotřeby obyvatelstva v dané společnosti a v dané době. Základem zůstávají ovšem faktory ekonomické.

Překročí-li společenská spotřeba obyvatelstva uvedenou hranici, stává se nezdravým faktorem v hospodářském životě.

6. 2. 4. Je nutno uvědomit si ještě, že existují i z tohoto hlediska určité rozdíly mezi „osobně“ a „věcně“ determinovanou složkou společenské spotřeby obyvatelstva. Spočívají v různé intenzitě vlivu, jaká navzájem vykonává rozdělování podle práce na jedné straně a ta či ona složka společenské spotřeby obyvatelstva na straně druhé.

Souvislost sociálního zabezpečení, této „osobně“ funkčně určené složky, s rozdělováním podle práce je velmi těsná. Vzájemné působení je velmi intenzivní a bezprostřední. Překročí-li sociální zabezpečení meze své oprávněnosti, narušuje ihned a bezprostředně systém materiální zainteresovanosti spojené s prací. Při jakémkoliv růstu sociálního zabezpečení musí proto důchody vyplácené společnostmi jednotlivcům při pracovní neschopnosti nebo nemožnosti obživy být menší než pracovní důchody a mohou se beze škody pro

společenský rozvoj podstatně přibližovat svou výší k pracovním důchodům až tehdy, kdy už jak další trvání sociálního zabezpečení, tak další trvání odměňování v závislosti na vynaložené práci začne být překonáváno (aspoň v dnešním významu obou sfér) — tj. s dosahováním komunismu.

Pokud pak jde o „věcně“ determinovanou složku společenské spotřeby obyvatelstva, podřízenost jejího rozvoje rozvoji osobní spotřeby se projevuje méně bezprostředně a méně naléhavě, než jak je tomu u sociálního zabezpečení. Je to pochopitelné. Vždyť například neúměrně rychlý rozvoj školství nebo zdravotní péče se neobjeví (na rozdíl od neúměrně rychlého rozvoje sociálního zabezpečení) jako přímé a okamžité působící narušení systému zainteresovanosti svázané s prací, ale brzdí jenom rozvoj osobní spotřeby, neboť vyčerpává prostředky, jež by měly být věnovány na rozdělování podle práce. Z toho plyne, že řídicí společenské orgány, přihlížejíce ke konkrétní situaci země a specifickým úkolům daného období, mají při rozhodování o tempu růstu této složky společenské spotřeby obyvatelstva poměrně větší manévrovací volnost nežli v případě sociálního zabezpečení.

„Věcně“ funkčně určená složka společenské spotřeby obyvatelstva zahrnuje dnes u nás hlavně oblast zdravotnictví a školství. Jestliže by měla být rámcově posouzena dynamika růstu těchto dvou sfér v jejich vztahu k sobě navzájem, ukázalo by se, obecně vzato, asi toto: Po pravděpodobném počátečním rychlejším rozvoji zdravotní péče (což je aspoň u průmyslově vyspělejších zemí dáno tím, že kapitalismus věnoval základnímu školství relativně větší pozornost nežli péči o lidové zdraví)⁷²⁾ a po vybudování poměrně účinného systému preventivního zabraňování chorobám se bude těžiště zřejmě přenášet na péči o růst lidového vzdělání, rozvoj kultury a vědy. Možnosti vývoje těchto oblastí doslova neznají mezí, jejich význam ohromně roste před našima očima a v budoucnu (také s ohledem na podstatné zkracování pracovní doby) se bude dál prudce stupňovat.

6. 3. Společenská spotřeba obyvatelstva a překročení mezí její oprávněnosti

6.3.1. V socialistické společnosti se tedy naráží na problém mezí ekonomické únosnosti společenské spotřeby obyvatelstva (jejích jednotlivých součástí) nejen tehdy, když zkoumaná kategorie neúměrně zatěžuje hospodářské síly země, ale také tehdy, když její vývoj začíná oslabovat účinnost systému materiální zainteresovanosti na vynakládané práci.

Získané určení vychází ze souvislosti zkoumané kategorie se sférou rozdělování podle práce. Účinnost systému materiální zainteresovanosti spojené s prací je jistě mimořádně významným momentem. Usuzujeme-li však na hranice přípustnosti společenské spotřeby obyvatelstva tak, že pozorujeme účinnost

⁷²⁾ U zemí, které byly ve svém průmyslovém vývoji opožděny, vypadá věc ovšem jinak.

rozdělování podle práce, vidíme až druhotný projev toho, že například společenská spotřeba obyvatelstva rostla neúměrně rychle. Z hlediska společenské spotřeby obyvatelstva je její souvislost s rozdělováním podle práce souvislostí vnější, i když velmi významnou. Avšak překročení mezí oprávněnosti naší kategorie musí přece vnášet změny také přímo do společenské spotřeby obyvatelstva, do její vlastní ekonomické podstaty — změny, jejichž druhotným odrazem bude pak změněný vzájemný vztah mezi rozdělováním podle společensky posuzované potřeby a rozdělováním podle práce. V čem takové vnitřní změny ve společenské spotřebě obyvatelstva spočívají?

Sledujme charakteristický jev z nedávné doby, který nám pomůže najít odpověď.

Od 1. 1. 1957 došlo u nás k velmi značnému zvýšení nemocenského. Před touto úpravou činilo nemocenské ve většině případů 50 až 60 % výdělku, při vyšších výdělcích ještě méně. Podle nové úpravy dosáhlo však u více než dvou třetin nemocných zaměstnanců (pokud jsou nemocni déle než 3 dny) 90 % čisté mzdy. Je velmi poučné sledovat, jak se začala v prvních měsících roku 1957 vyvíjet nemocnost.

Nemoc a úraz dělníků hlavní činnosti v lednu, únoru a březnu 1957 v ČSR (v procentech použitelného fondu)⁷³⁾:

		průmysl	stavebnictví	doprava
leden	1955	6,65	8,24	6,87
	1956	6,60	7,41	6,85
	1957	7,84	8,84	7,12
únor	1955	6,86	8,20	7,04
	1956	7,75	12,10	8,44
	1957	8,28	8,05	7,18
březen	1955	6,83	7,92	6,72
	1956	7,08	8,15	7,09
	1957	7,42	7,87	6,47

Čísla svědčí o tom, že zvýšení nemocenského mělo vzápětí zvýšení nemocnosti. Je jasné patrné, že v podmínkách, které tehdy byly, se nemocenské přiblížilo hranici své oprávněnosti. Jeho zvýšení začalo nepříznivě ovlivňovat

⁷³⁾ Statistické zprávy (SÚS) 2/1957, str. 22. — Při hodnocení zachyceného vývoje je třeba vzít též v úvahu vlnu silných mrazů v únoru 1956.

účinnost celého systému rozdělování podle práce. Začalo se rozmáhat zneužívání výhod, které nová úprava přinesla. Avšak co to znamená, když dochází ve větším měřítku k zneužívání nějaké ekonomické instituce? Znamená to, že tato instituce neplní své plánované poslání, svou zamýšlenou funkci. V našem případě došlo do jisté míry k samovolnému, živelnému posunu ekonomické úlohy nemocenského pojištění. Nemocenské se stalo pro ty, kteří ho zneužívali, — a jejich počet povážlivě vzrostl — jistým druhem bezpracného důchodu.

Necháme teď náš příklad s nemocenským na chvíli stranou a rozvedeme, co z něho plyne.

Už při rozboru ekonomické úlohy společenské spotřeby obyvatelstva jsme došli k významnému poznatku. Setkali jsme se s tím, že poslání naší kategorie (respektive jejích součástí) se mění s jejich kvantitativním vývojem. Viděli jsme, že „komunistické“ ve společenské spotřebě obyvatelstva vystupuje do popředí a „sociální“ v ní ustupuje do pozadí tou měrou, jak se společenská spotřeba obyvatelstva rozvíjí. Už tam se nám tedy objevilo, že funkce zkoumané kategorie je velmi citlivá na kvantitu, na dosažený stupeň rozvoje. Nyní jde jen o to, abychom tento dřívější poznatek rozšířili. Funkce společenské spotřeby obyvatelstva podléhá totiž změnám nejenom ruku v ruce s „přirozeným“ rozvojem zkoumané kategorie, s tím, jak společenská spotřeba obyvatelstva roste a zdokonaluje se na cestě k socialismu a pak ke komunismu; mění se velmi značně také tehdy, jestliže společenská spotřeba obyvatelstva překročila meze své oprávněné existence. Avšak na rozdíl od prvých změn tyto druhé nejsou pozitivním zjevem. Přesněji řečeno — jejich jediný pozitivní význam je ten, že signalizují, že se ve společenském životě objevily jevy, které se vymykají řádné společenské kontrole, že ve sféře společenské spotřeby obyvatelstva se vzrývá živelnost a že zde tudíž dochází též ve značnějším měřítku k protisociálnímu jednání, k plýtvání společenskými zdroji atd. Může dojít k tomu, že některá složka společenské spotřeby obyvatelstva začne (zčásti) vykonávat funkci, která je z hlediska společnosti nesmyslná a škodlivá; na příklad zneužívání nemocenského, které jsme uváděli. Může se také dejme tomu objevit, že jiná složka společenské spotřeby obyvatelstva začne (zčásti) plnit úlohu, která jí nepřísluší, která má být zajišťována jinak; například začne ve značnějším měřítku docházet k zaměňování lázeňské péče za rekreaci. Ať už je to tak nebo onak, je v takovém případě připravena živná půda, na níž může bujet individualismus; výhonky komunismu ve společenské spotřebě obyvatelstva se mohou zvrátit ve svůj opak, mohou objektivně sloužit k posilování maloburžoazních protisociálních tendencí.

Proto je nutné věnovat velkou pozornost skutečné funkci společenské spotřeby obyvatelstva i jejích jednotlivých složek. Sledování její úlohy pomůže činit závěry o tom, zda se snad některá složka nepřiblížila k hranicím své ekonomické únosnosti, pomůže udržet náležitou proporcionalitu jak uvnitř společenské spotřeby obyvatelstva, tak ve vztahu k jiným ekonomickým jevům.

6. 3. 2. Přitom je nutno se výslovně ohradit proti těm, kteří jsou nakloněni chápat hranice přípustnosti společenské spotřeby obyvatelstva (jejích součástí) staticky, jako něco, co se dlouhou dobu nemění, respektive jako něco, co závisí jen na samotné společenské spotřebě obyvatelstva, bez ohledu například na výši pracovních výdělků, bez ohledu na morální stav společnosti atd. Názorné poučení v této věci nám poskytne opět náš případ se zvýšením nemocenského v roce 1957. Vraťme se proto zase k němu.

Stav, který se v prvních měsících roku 1957 vytvořil, pokud šlo o zneužívání výhod nemocenského pojištění, si vyžadoval zásahu. Bylo možno postupovat v zásadě dvojím způsobem: buď částečně ustoupit od zlepšení, nebo naopak zachovat toto zlepšení a vyvinout houževnaté společenské úsilí o správné využívání nemocenského pojištění. Oba tyto druhy myslitelných zásahů by směřovaly k obnovení porušené úměrnosti, k odstranění samovolného posunu funkce, jaká přísluší nemocenskému pojištění. KSČ zvolila druhou cestu, cestu všestranného politicko-organizačního, výchovného, přesvědčovacího úsilí. Do komplexního boje proti zneužívání výhod nemocenského pojištění byl zapojen široký aktiv lidí. Tato cesta byla zvolena správně a začala přinášet své plody ještě v roce 1957. Už na podzim toho roku byl zaznamenán podstatný zlom v dosavadním vývoji nemocnosti a prudký pokles nemocnosti, který pokračoval i v roce 1958. To znamená, že nemocenské pojištění — třebaže nebylo zhoršeno — přestalo být na samotných hranicích své únosnosti. Nezměnilo-li se nemocenské pojištění, došlo tedy zřejmě k posunutí hranic jeho únosnosti, a to v poměrně velmi krátké době. Příklad nám též ukazuje, že při stanovení mezí oprávněnosti společenské spotřeby obyvatelstva mají svůj velký význam nejen hospodářské, ale též morální faktory.

Jaké poučení zase vyplývá z toho, co jsme právě uváděli? Začaly-li se v souvislosti s růstem společenské spotřeby obyvatelstva projevovat ve společenském měřítku nežádoucí jevy, musí být takový stav odstraněn. Teoreticky je to samozřejmě možné tak, že společenská spotřeba obyvatelstva (její příslušná součást) bude kvantitativně omezena. Avšak takové řešení, které se zdá jednoduché, může v praxi znamenat závažné komplikace. Nelze zapomínat, že je krokem zpět, krokem proti objektivně postupujícímu vývoji zlepšování společenské spotřeby obyvatelstva; a je nutno mít na paměti též politickou stránku věci, politický dosah našich opatření. Musíme vždy počítat se společenským vývojem, který posouvá hranice únosnosti společenské spotřeby obyvatelstva stále dál; kromě toho, co se jeví samo o sobě jako ekonomicky neúnosné, může být naprosto oprávněné — a to i svými ekonomickými důsledky — bude-li to zajištěno důslednou a cílevědomou prací politickovýchovnou a politickoorganizační prací. Meze přípustnosti naší kategorie a jejích součástí se v daném okamžiku utvářejí nejen pod vlivem pouze hospodářských, ale též morálních faktorů. — Není třeba vysvětlovat, že možnosti použití této druhé cesty jsou omezené, že to není prostředek, který by přicházel v úvahu při kaž-

dém a jakémkoliv porušení hranic oprávněnosti společenské spotřeby obyvatelstva.

6.3.3. Společnost, která plánuje své hospodářství, musí pochopitelně plánovat i vývoj jednotlivých proporcí v oblasti rozdělování a spotřeby a tedy také vývoj společenské spotřeby obyvatelstva. Jde o to, uspořádat věci tak, aby — při dodržování dlouhodobého vývojového trendu, vyplývajícího ze společenského vývoje, — v každém daném okamžiku společenská spotřeba obyvatelstva měla takový rozsah a takovou konkrétní podobu, aby poskytovala co největší užitek, aby zneužívání jejích výhod bylo minimální, aby nedocházelo k samovolnému, živelnému posunu její funkce ve společenském životě; aby se nevymykala společenské kontrole, ale zůstávala spolehlivým nástrojem v rukou společnosti. Funkce společenské spotřeby obyvatelstva se mění samozřejmě s jejím kvantitativním vývojem. Avšak mění se příkře také v případech, že je překročena mez únosnosti společenské spotřeby obyvatelstva. Zkoumaná kategorie se pak stává nezdravým faktorem ve společenském životě. Zasahuje škodlivě do jiných sfér hospodářského zřízení; pokud máme na mysli oblast ekonomickou, projevuje se především (více nebo méně bezprostředně) jako činitel, oslabující účinnost rozdělování podle práce.

To jsou obecné závěry, ke kterým dospíváme, pokud jde o hranice přípustnosti společenské spotřeby obyvatelstva. Velmi jasně z nich vyplývá znovu, že rozvoj společenské spotřeby obyvatelstva musí být cílevědomě řízen. K tomu je v podmínkách socialismu nejzákladnějším a nejvýznamnějším předpokladem vedoucí úloha komunistické strany. Ta je pak dialekticky doplňována — podle konkrétních podmínek země a vývojové etapy — zdokonalováním rozšiřováním účasti lidu na řízení a správě záležitostí společenské spotřeby obyvatelstva.

6.4. Některé zkušenosti s vývojem jednotlivých složek společenské spotřeby obyvatelstva v Československu, pokud mají vztah k problému mezí únosnosti zkoumané kategorie

Je vhodné doplnit nyní obecné teoretické úvahy o mezích ekonomické únosnosti společenské spotřeby obyvatelstva některými zkušenostmi, který byly získány v Československu. Materiál, který zde bude soustředěn, má sloužit jako ilustrativní materiál k tomu, co bylo vyvozeno. Je útržkovitý a nečiní si nárok na úplnost.

6.4.1. Společenská spotřeba obyvatelstva jako celek

Na zasedání ÚV KSČ v listopadu 1958 bylo konstatováno, že osobní spotřeba proti roku 1948 stoupla o 74 % a společenská spotřeba o 145 %.⁷⁴⁾

⁷⁴⁾ Ve smyslu terminologie bilance národního hospodářství se do osobní spotřeby počítá ovšem též spotřeba, která je vyústěním důchodů apod. Tato rozdílnost smyslu termínu nemění ale nic na základní vývojové proporcí, o kterou tu jde.

Společenská spotřeba obyvatelstva vzrůstala u nás v minulých letech nesrovnatelně rychlejším tempem nežli osobní spotřeba. Nepoměr byl zvláště markantní v letech prvé pětiletky, kdy možnosti rychlejšího růstu osobní spotřeby byly ještě podstatně omezovány (mimo jiné) trvajícím přídělovým hospodářstvím a měnovým vývojem a kdy na druhé straně vystupovaly prudce do popředí značně zvýšené nároky na sociální zabezpečení (srv. zavedení národního pojištění v r. 1948), na zdravotnictví atd. Od roku 1953 se tempo růstu osobní spotřeby zrychlilo, nepoměr však zůstával i nadále. Celkově lze říci toto: Jednak v důsledku řady objektivních příčin, jednak v důsledku nedostatků v metodice plánování a financování společenské spotřeby obyvatelstva se u nás vyvíjela společenská spotřeba obyvatelstva rychleji, než bylo úměrné růstu osobní spotřeby, neplacené služby rostly neúměrně rychleji než placené. Společenská spotřeba obyvatelstva jako celek se tak v Československu v uplynulém období přiblížila mezím své únosnosti, vyplývajícím z tehdejší konkrétní úrovně hospodářského rozvoje a z dosaženého stupně společenských přeměn. Začaly se značně rozmáhat případy zneužívání výhod, plynoucích ze společenské spotřeby obyvatelstva, začaly se projevovat křiklavé případy nehospodárnosti, která se uhnízдила v jednotlivých jejích složkách. K některým příkladům se v dalším vrátíme. — Samozřejmě že není možné považovat každý případ zneužití výhod nebo každý zjištěný případ nehospodárnosti za důkaz toho, že společenská spotřeba obyvatelstva překročila meze své oprávněnosti; avšak vzrůstání takových zjevů je důležitým symptomem, který nelze přecházet, který je třeba podrobit zkoumání a vyvodit z něho závěry. Právě taková situace nastala v letech před rokem 1957—1958 v Československu. Rychlý růst společenské spotřeby obyvatelstva jako celku začal posléze v některých případech překážet plnějšímu uplatnění materiálně pobídkového významu rozdělování podle práce.⁷⁴⁾

Komunistická strana orientovala ústřední hospodářská orgány i všechny lid k odstranění vzniklých disproporcí v oblasti konečné spotřeby jednotlivců. To si vyžádalo nejen na určitou dobu přibrzdit tempo růstu společenské spotřeby obyvatelstva jako celku; nejen rozvinout masový boj proti případům nehospodárnosti a zneužívání; nejen radikálně zlepšit metodiku plánování a financování společenské spotřeby obyvatelstva (na nové metodice se začalo pracovat v roce 1958); ale znamená to podrobit též celou sféru společenské spotřeby obyvatelstva důkladnému zkoumání, aby bylo odstraněno přílišné bujení některých jejích částí a na druhé straně zaostávání jiných částí. Proto nás nesmí překvapit, zjistíme-li, že v tomto období začínají některé složky růst naopak rychleji než dříve (přídavky na děti apod.). A v neposlední řadě vyvstala ovšem také nutnost zevrubného teoretického prozkoumávání otázek společenské spotřeby obyvatelstva.

⁷⁴⁾ Znovu zdůrazňujeme *historickou* podmíněnost hranic únosnosti společenské spotřeby obyvatelstva. Konstatování, že naše kategorie rostla v minulém období neúměrně, neznamená v žádném případě, že by snad dosáhla nějakých *absolutních* hranic.

Uvedeme v dalším charakteristické údaje o některých součástech společenské spotřeby obyvatelstva, v nichž se tím či oním způsobem stala otázka mezi přípustnosti aktuálním problémem.

6.4.2. Zdravotnictví

Zdravotní péče se za léta lidově demokratického zřízení neobyčejně rozvinula. Naprostá většina obyvatel dostává dnes zdravotní služby i léky bezplatně.⁷⁶⁾ Přitom úroveň zdravotní péče je u nás všeobecně vysoká. V roce 1958 připadalo na příklad na jednoho lékaře jenom 616 obyvatel. Tímto číslem se Československo zařadilo na jedno z předních míst na světě. Před válkou, v letech 1935 až 1937, zemřelo ročně na každých 1000 živě narozených dětí 4,74 matek; v roce 1957 se snížilo toto číslo na 0,61. V roce 1937 zemřelo na každých 1000 živě narozených dětí do 1 roku 117 kojenců; v roce 1957 už jen 33. Úmrtnost při spále klesla na nepatrné číslo (0,4 případy úmrtí na 100 000 obyvatel v r. 1957). V ohromné míře se očkuje proti dětské obrně, tetanu, černému kašli. Úmrtnost na tuberkulózu všech forem, jež v r. 1937 byla dána číslem 121,1 na 100 000 obyvatel, klesla v r. 1957 na 37,1. A tak by bylo možné dále pokračovat. — Ruku v ruce s tímto vývojem rostly též náklady společnosti na zdravotnictví. Ve státním rozpočtu na rok 1958 představovaly téměř 6 miliard Kčs; na 1 obyvatele připadalo v r. 1958 403 Kčs (ještě v r. 1950 to bylo jen 226 Kčs).

Avšak jaké poznatky o hranicích ekonomické únosnosti by bylo možné uvést z rozvoje zdravotnictví?

I když opomineme stále ještě se vyskytující nedostatky v politické a odborné vyspělosti některých zdravotnických pracovníků a v kultuře zdravotnické péče o člověka, najdeme v našem zdravotnictví řadu bolavých míst. Jsou různého charakteru. Některá svědčí o tom, že bude třeba určitým úsekům věnovat na příště zvýšenou pozornost a jejich rozvoj uspíšit, jiná naopak jsou dokladem toho, že se zašlo značně — a možná i příliš — daleko.

Příkladem potíží prvního druhu může být nedostatek míst v jeslích, nedostatek lůžek v nemocnicích (a to zejména u psychiatrických léčeben) a neuspokojivý rozvoj institucí pro péči o přestárlé a nevléčitelně nemocné. Do této kategorie obtíží by patřila též napjatá bilance pracovních sil ve zdravotnictví, zejména nedostatek středních a nižších zdravotnických pracovníků, který může značně snížit kvalitu léčebné péče a je nutně spojen s nehospodárnostmi ve využívání lékařů. Zde však jde především o nedostatky druhého typu, ty, u nichž se setkáváme s problémem mezi únosnosti.

⁷⁶⁾ Srv. s tím: „Universitou v Chigagu provedený celonárodní průzkum ukázal například, že z částky, kterou obyvatelstvo vydalo r. 1953 na svou zdravotní péči (včetně péče o chrup), bylo nahrazeno státem, místními organizacemi, pojišťovnami apod. pouze 15 %. Asi 1 milión rodin bylo nuceno polovinu svých výdělků dát na účely zdravotní péče a asi 8 miliónů rodin je zadluženo u lékařů, nemocnic a v pojišťovnách společnosti.“ (Postavení ČSR ve světovém hospodářství, SNPL, Praha, str. 138.).

Ze všech případů, které by bylo možné v této souvislosti uvádět, je nejzávažnější problém léků.

Z téměř 6 miliard Kčs, věnovaných v roce 1958 ze státního rozpočtu na zdravotnictví, bylo 930 miliónů Kčs výdajů na léky. Československo je jediným státem na světě, který poskytuje pojištěncům a jejich rodinným příslušníkům léky zcela zdarma. Avšak — což s tím jistým způsobem souvisí — Československo je též státem s největší spotřebou léků na 1 obyvatele na světě. V roce 1958 činily výdaje státního rozpočtu na léky v přepočtu na 1 obyvatele 69 Kčs na hlavu. Většina spotřebitelů léků se neřídí ani v nejmenším ekonomickými úvahami, požadují — často zbytečně — velmi drahé léky nebo příliš mnoho léků. V domácnostech se hromadí zásoby starých léků, které mohou v některých případech i ohrozit zdraví, a dochází i k případům vyloženého zneužívání. Jsou například známy případy, kdy se používá sirupů jako náhražky cukru ke slazení nápojů. Jak málo naléhavé jsou v mnoha případech požadavky po lécích, ukazují fakta o předepsaných lécích, jež zůstávají nevyzvednuty v lékárnách. Jenom v jedné větší pražské lékárně zůstalo například za prvé tři měsíce roku 1958 nevyzvednuto za 1400 Kčs předepsaných léků. Nedostatky nelze při tom vidět jen na pacientech, ale též na práci lékařů a jejich špatné spolupráci s lékárnami. Dochází například k předepisování léků bez dostatečného vyšetření; někteří lékaři předepisují léky pochybné (mazadla, kloktadla) a pak se udržuje k uspokojení poptávky výroba zastaralých nebo neúčelných léků; lékaři nemívají někdy přehled, jaké léky lékárny mají atd. Výdaje na léky jsou prostě neúměrně vysoké, neodpovídají skutečnému zdravotnímu stavu našeho obyvatelstva a jeví vzrůstající tendenci.⁷⁷⁾ Přitom jsou léky dnes nesrovnatelně levnější než před válkou (maloobchodní ceny dříve používaných léků klesly asi na čtvrtinu cen z roku 1938), kdežto celkové náklady na spotřebované léky jsou nesrovnatelně vyšší než před válkou.

Lze konstatovat, že bezplatným poskytováním léků dospěl rozvoj zdravotní péče v naší zemi na jistém svém úseku těsně k hranicím, za nimiž v našich dnešních podmínkách začíná ztrácet své oprávnění. Jak v tomto případě postupovat? Působit vhodným způsobem na lékaře i na obyvatelstvo v tom smyslu, aby se snížilo plýtvání léky — to přichází především v úvahu. Jestliže by ovšem další vývoj ukázal, že tyto prostředky nestačí, bylo by třeba sáhnout k opatřením ekonomickým; zavést například — jak píše Teichman — „byť malý manipulační poplatek i při poskytnutí některý odůvodněných výjimek (důchodců s malými příjmy, tbc. pacientů apod.)“. Takové opatření by ovšem bylo při pohledu na věc z dlouhodobého hlediska jen dočasným krokem zpět, a pokud se nestane vskutku nezbytným, je lépe je neprovádět. Musí se též

⁷⁷⁾ Srv. F. Teichman a J. Hůla, Hospodářské noviny 17/1958; F. Teichman, Hospodářské noviny 10/1958. Odtud jsou většinou čerpány i údaje, obsažené v následujících odstavcích.

uvážit, že na cestě k socialismu a komunismu se společenské podmínky rychle vyvíjejí a mění.

Jiným případem, který by zde bylo možné uvést, je hromadně se vyskytující zneužívání pohotovostní lékařské služby. Právě tak se setkáváme s případy zneužívání kojeneckých ústavů, lázní (o čemž později), nemocnic (dlouhodobý pobyt chronicky nebo nevléčitelně nemocných) atd.

6. 4. 3. Školství

Rozvoj školství v době po druhé světové válce je dostatečně znám. Došlo k závažným strukturálním změnám, které se hluboce dotkly našich škol. Bylo to zejména odstranění dřívější vícekolejnosti a vytvoření jednotného typu školy v roce 1948 (sloučení měšťanských škol s nižšími třídami gymnasií) a pak nová školská soustava z roku 1953 (vytvoření osmileték a jedenáctileték). V průběhu doby byly odstraňovány prvky, kterými poznamenal naše dřívější — jinak poměrně vyspělé — školství kapitalismus. Školství bylo hluboce demokratizováno, takže dnes má každý pracující u nás reálnou možnost dosáhnout nejvyššího vzdělání. Projevuje se to zejména v tom, že postupně vzrůstá na výběrových a vysokých školách procento studentů, pocházejících z rodin dělníků a pracujících rolníků, takže třídní složení studentů stále lépe odráží skutečnou třídní strukturu naší společnosti. Význačnou měrou k tomu přispívá též fakt, že v drtivé většině hradí stát hodnotu služeb školství, že školství je bezplatné a že kromě toho společnost poskytuje velkému počtu studentů na výběrových a vysokých školách stipendia. Už v roce 1956 bylo na stipendiích vyplaceno více než 300 milionů Kčs. V průběhu uplynulého vývoje byly vytvářeny též základní podmínky k tomu, aby bylo možné postupně přejít k všeobecnému úplnému středoškolskému vzdělání. Ve školním roce 1956/57 pokračovalo po absolvování povinné školní docházky v dalším studiu ve výběrových devátých ročnících všeobecně vzdělávacích škol a v prvních ročnících odborných škol už plných 44,4 % absolventů osmých tříd všeobecně vzdělávacích škol.

V současné době začala probíhat další neobyčejně významná změna, jež hluboce zasáhne do života našich škol a jež jde ve směru zákonitě se prosazujících vývojových tendencí. Je to jednak prodloužení školní docházky (od osmileték a jedenáctileték se přechází k devítiletkám a dvanáctiletkám), jednak — což je mnohem závažnější — jde o větší sepětí škol se životem, polytechnizaci výuky, přiblížení k praxi, jde vůbec o další kvalitativně nový skok v rozvoji výchovy a vzdělání v Československu; o tom jednalo zasedání ÚV KSČ v dubnu 1959.⁷⁸⁾

Hluboké vnitřní změny byly v minulých letech doprovázeny rychlým kvanti-

⁷⁸⁾ Referát s. Jiřího Hendrycha „Za výchovu a vzdělání v komunistickém duchu“ a usnesení ÚV KSČ „O těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v ČSR“; Rudé právo 24. 4. 1959.

tativním rozmachem. Týká se to prakticky všech škol od mateřských až po vysoké a ovšem i zařízení mimoškolních (školní jídelny, družiny, žákovské domovy, koleje a menzy atd.). Široce rozvinutá soustava dálkového a večerního studia umožnila pracujícím zvyšovat své vzdělání bez přerušení zaměstnání. Počtem žáků všeobecně vzdělávacích a odborných škol na 100 000 obyvatel jakož i počtem vysokoškoláků připadajících na 100 000 obyvatel patří Československo na jedno z předních míst na světě. I pokud jde o počet žáků připadajících na 1 učitele, je Československo daleko nad světovým průměrem. V roce 1954 činil světový průměr 34 žáků ve věku 5 až 14 let na 1 učitele; v Československu (v r. 1956—57) připadalo však na školách I. stupně 30 žáků na 1 učitele, na školách II. stupně 22 žáků a na odborných školách 15 žáků.⁷⁹⁾ Jak odpovídá růstu našeho hospodářství, zvláště rychle se rozvíjelo školství technické (střední i vysoké). — Rozvoj školství se samozřejmě opět odráží v růstu prostředků, jež na ně stát vynakládá. Z výdajů státního rozpočtu na školství a kulturu připadalo na 1 obyvatele v roce 1950 228 Kčs, v roce 1956 (rozpočet) 454 Kčs a v roce 1958 (rozpočet) už 493 Kčs.

Nyní však věnujeme opět pozornost slabým místům, potížím, jež se ve školství objevují, a zejména budeme pátrat po takových, které mají co činit s hranicemi únosnosti v rozvoji školství.

Hlavní potíže, na něž školství v současné době naráží, by bylo možno shrnout takto: Nevyjasněná náplň vyučování a zaměření absolventů všeobecně vzdělávacích a také vysokých škol, neuspokojivé spojení škol se životem, s praxí; potíže v materiálním zabezpečení zvýšených úkolů školství; nedostatky v péči o děti zaměstnaných matek, o děti z dělnických a rolnických rodin, chyby ve výběru žáků pro další studium. Při tom problému mezi únosnosti se týká (nepřímo) určitou svou stránkou zejména prvá ze zmíněných potíží. Proto se zde soustředíme na ni, na její hospodářskou stránku.

Že není náležitě ujasněna náplň vyučování a zaměření absolventů všeobecně vzdělávacích a též vysokých škol, to se v naší době citelně projevuje v mnohých zemích světa. Není to snad jen československý problém a není to ani jenom problém socialistických zemí.⁸⁰⁾ Objevuje se na určitém stupni rozvoje výrobních sil. Ovšem společenské přeměny souvisící s přechodem k socialismu a komunismu mu dávají ostře vystupovat do popředí a činí na určité etapě vývoje nutným jeho řešení. Už bylo konstatováno, že se tu projevují dvě dlouhodobé tendence: tendence zvyšování vzdělanostní úrovně lidových mas a tendence k sbližování fyzické a duševní práce. Náplň učebních programů škol, vědomostní standard jednotlivými typy škol poskytovaný, všeobecný profil absolventů — to všechno jsou otázky, jejichž konkrétní řešení má být podřízeno (a v dlouhodobém úseku také je podřízeno) celkovému vývojovému procesu charakterizo-

⁷⁹⁾ Postavení ČSR ve světovém hospodářství, str. 152.

⁸⁰⁾ Srv. už cit. dokument Hospodářské a sociální rady OSN „Předběžná zpráva o světové sociální situaci se zvláštním zřetelem k životní úrovni“, str. 189 až 190, str. 193.

vanému uvedenými tendencemi. Přitom jde o neobyčejně spleťtité a mnohotvárné konkrétní problémy, jež je třeba řešit, a cesta, po níž se musí jít, je dnes ještě takměř úplně neprošlapaná. To vtisklo samozřejmě svůj ráz i celé řadě opatření ve vývoji školství v Československu. U nás prakticky až do nejposlednější doby převládala tendence k rozšiřování školního vzdělání nad tendencí k sbližování fyzické a duševní práce v činnosti škol. Rozvoj školství byl tak převážně záležitostí kvantitativní. Rychlý růst počtu například vysokých škol a fakult vedl při tom k tomu, že se vytvořila v řadě ohledů neracionální síť vysokých škol. Je možné připomenout například organizační roztržitost výchovy učitelů před rokem 1959, podobná situace se vytvořila, pokud jde o výchovu architektů apod.; vznikly duplicitní fakulty na některých školách v těchž městech, jako v Praze některé fakulty na Vysoké škole železniční a na Českém vysokém učení technickém; před rokem 1959 se vytvořil takový stav, že v ČSR bylo například 7 strojírenských fakult (přičemž požadavky na strojní inženýry byly uspokojovány jen z 50 %), ale 12 ekonomických fakult, z toho v Praze 7; atd., atd. Úpravy středního školství, prováděné ve smyslu myšlenky vytvořit předpoklady k tomu, aby bylo v perspektivě poskytnuto všem plné středoškolské vzdělání, vedly fakticky ke zkrácení školní docházky na jedenáctiletkách o 2 roky ve srovnání s dřívějšími středními školami. To vneslo řadu obtížných problémů na střední i na vysoké školy, podtrhovaných tím, že školy zůstávaly vzdáleny od praktického života. Přetěžování učebních osnov, nedostatky ve všeobecném profilu absolventů, potíže s jejich zapojováním do praktického zaměstnání, to byly některé z průvodních jevů.⁸¹⁾ Jako všeobecný ekonomický důsledek toho všeho (a ovšem i dalších příčin — například nedostatků v činnosti učitelů) je možno konstatovat, že velké prostředky, věnované na rozvoj školství, nepřinášely národnímu hospodářství a celé společnosti vždy náležitý efekt.

Žijeme v době, kdy probíhá neobyčejně pronikavá a velkorysá přestavba našeho školství, jejímž základním dokumentem je usnesení ÚV KSČ z 22. až 23. 4. 1959. Přestavba bude probíhat postupně a její důsledky pro národní hospodářství se projeví až za několik let. Jistě při ní dojde také k chybným krokům. Nepochybně však je, že základní rysy nové úpravy vycházejí z objektivně nutných tendencí vývoje školství v době dovršování výstavby socialismu a přechodu k výstavbě komunistické společnosti.

6. 4. 4. Důchodové zabezpečení

Naše důchodové zabezpečení se prudce rozvíjelo už od roku 1945. Kromě kvantitativního růstu šlo o jeho rozšíření tak, aby zabezpečovalo všechny pracující pro případ, že se nemohou žít vlastní prací, a šlo dále o odstranění staré z kapitalismu zděděné třídní preference, o uplatnění třídního hlediska, jak je

⁸¹⁾ Srv. např. Jakl, Hospodářské noviny 16/1958.

určují socialistické přeměny společnosti. V lednu 1946 byly zvýšeny všechny penze. Na podzim 1948 došlo k dalšímu zvýšení, přičemž byly přednostně zvýšeny dělnické penze; zákon o národním pojištění z roku 1948 rozšířil důchodové zabezpečení na všechny pracující a zrušil staré třídní preference; velkému počtu občanů, kteří nebyli vůbec pojištěni, byly přiznány sociální důchody. Při měnové reformě v roce 1953 byly nižší důchody zvýšeny více nežli vyšší důchody. Od ledna 1957 byly opět nižší důchody zvýšeny o 10 %, byly podstatně zlepšeny nároky na penzi. K dalšímu zvýšení došlo od 1. 4. 1959, kdy byly nejnižší starobní a invalidní důchody zvýšeny na částku 400 Kčs měsíčně a kdy se začalo ve značném počtu se zvyšováním starých invalidních, starobních a vdovských důchodů nad částku důchodového minima. Při těchto změnách se kladl velký důraz na uplatňování správného třídního hlediska; v roce 1958 došlo např. k omezení nadměrných důchodových nároků buržoazních elementů, zlepšení z r. 1959 se nevztahuje na bývalé podnikatele a představitele kapitalistického zřízení, rozvíjejí se nové formy provádění sociálního zabezpečení (komise sociálního zabezpečení při ONV).

Během doby rychle rostly náklady na dávky důchodového zabezpečení, vzrůstal počet důchodců a i výše důchodů. Stát vynaložil v roce 1958 na důchodové zabezpečení 9 680 miliónů Kčs (v roce 1937 činily náklady na dávky důchodového zabezpečení 4 575 miliónů Kčs). Počet důchodců přesáhl u nás už v roce 1957 2 milióny osob. Průměrná výše starobních a invalidních důchodů, vyplácených u nás koncem roku 1957, činila 520,8 Kčs;⁸²⁾ a přitom průměrná výše důchodů, které byly v roce 1957 nově přiznány, činila už 556,1 Kčs, z toho u mužů 669,9 Kčs.⁸³⁾ Pro srovnání: ještě v roce 1949 činila průměrná výše starobních a invalidních důchodů v ČSR 379,2 Kčs.⁸⁴⁾

Tato čísla dokazují, že naše důchodové zabezpečení, prudce se vyvíjející, dosáhlo velmi vysoké úrovně. Nás však zajímá nyní otázka, zda snad nepřekročilo meze své únosnosti.

Na tuto otázku je třeba odpovědět záporně.

Je pravda: relativní počet důchodů v poměru k počtu zaměstnanců vzrostl (v roce 1959 bylo vypláceno na 1000 aktivních zaměstnanců 15,14 starobních a invalidních důchodů, v roce 1957 už 18,14). Je však třeba si také uvědomit, že vzrůstá podíl starších osob a tím i počet těch, kteří jsou odkázáni konec konců

⁸²⁾ Jde o vážený průměr ze starobních důchodů plných (599,2 Kčs), poměrných (316,9 Kčs), třetinových (256,7 Kčs), z invalidních důchodů plných (515,9 Kčs) a částečných (359,1 Kčs). Od 1. ledna 1957 — na základě nového zákona — došlo u nás totiž k zavedení třetinových starobních důchodů pro důchodce od 60. do dovršeného 65. roku věku, resp. u žen a zaměstnanců I. pracovní kategorie od 55. do 60. roku věku, pokud setrvali dále v zaměstnání; byly zavedeny starobní důchody v poměrně vyšší, přiznávané těm, kteří nedosáhli 20 let zaměstnání, a částečné invalidní důchody.

⁸³⁾ Plný starobní důchod mužů činil 977,8 Kčs, plný invalidní důchod mužů 770 Kčs.

⁸⁴⁾ Statistická ročenka RČS 1959 (SÚS); Statistické zprávy 5/1958 (SÚS); Jeřábková-Salcmánová, článek v Sociální revui 5—6/1958.

(spolu s dětmi) na pracující složku obyvatelstva. Ostatně podle výpočtu demografů bude takový vývoj pokračovat i v příštích letech. V roce 1947 připadalo na 1000 osob ve věku 14—60 let (u žen 14—55 let) jenom 219 osob nad zmíněnou věkovou hranici; v roce 1960 však se už jejich počet zvýší podle odhadu na 289 starých lidí a v r. 1975 dokonce na 304. Takový vývoj plyne ze snižování úmrtnosti a z toho, že starší obyvatelstvo bude sestávat z osob narozených před první světovou válkou, kdy porodnost byla vysoká, zatím co generaci pracujících budou tvořit osoby narozené za prvé světové války a za prvé republiky, kdy porodnost byla nižší.⁸⁵⁾ Růst počtu důchodů v poměru k počtu zaměstnanců je tedy v souladu se skutečným populačním vývojem a je třeba s ním počítat i nadále. A podobně je třeba počítat i s růstem průměrné výše hlavních druhů důchodů. To plyne jednak z růstu mezd (na nichž je výše důchodu hlavně závislá), jednak z prodlužování doby zaměstnání, resp. pojištění, započitatelné pro výpočet důchodů. A nelze abstrahovat ani od budoucích úprav důchodového zabezpečení ve směru jeho dalšího zlepšování a rozvoje. Usnesení ÚV KSČ o opatřeních ke zvýšení životní úrovně, přijaté na zasedání ve dnech 4.—5. března 1959, obsahuje v této věci programovou směrnicí: „V dalších letech v souladu s hospodářskými výsledky, dosaženými při dovršování socialistické výstavby, pokračovat ve zvyšování starých invalidních a starobních důchodů a vdovských důchodů tak, aby se odstranily rozdíly mezi důchody dělníků a ostatních pracujících a aby byl postupně odstraněn i podstatný rozdíl v průměrné výši důchodů starodůchodců a důchodů přiznávaných podle nového zákona.“⁸⁶⁾

Avšak pozorujeme ještě růst důchodového zabezpečení v souvislosti s rozdělováním podle práce. Čtenář nechť nahlédne do tabulky na str. 75.

Ukazuje se, že přes rychlý rozvoj důchodového zabezpečení dávky na ně v procentech mzdových nákladů vykazují dokonce určitý pokles.

Z toho všeho plyne, že růst důchodového zabezpečení jako celku nelze považovat za neúměrný. Odpovídá objektivní situaci v naší zemi, nepřekračuje meze své únosnosti a i v budoucnu bude potřebný.

⁸⁵⁾ Článek kolektivu autorů „Dlouhodobé problémy vývoje životní úrovně v ČSR“, Plánované hospodářství 6—7/1958.

⁸⁶⁾ Rudé právo 7. 3. 1959. — K značnému zvýšení nejnižších důchodů starodůchodců došlo pak na základě usnesení ÚV KSČ od 1. dubna téhož roku. Usnesení stanovilo:

„a) Zvýšit všechny dělnické a zaměstnanecké důchody starobní a invalidní přiznané před 1. lednem 1957 na minimum stanovené zákonem o sociálním zabezpečení, tj. na 400 Kčs měsíčně.

Toto zvýšení ... se nevztahuje na bývalé podnikatele a představitele kapitalistického zřízení, dále na důchodce, kteří získali jen krátkou dobu pojištění a mají charakter převážně samostatně hospodařících osob.

b) Dále zvýšit individuálním výběrem, který provedou komise sociálního zabezpečení rad ONV, některé staré invalidní, starobní a vdovské důchody ... přiznané před 1. lednem 1957,“ na hranici vyšší než 400 Kčs. (Tamtéž.)

Porovnání vývoje mzdových fondů socialistického sektoru a vývoje nákladů na důchodové dávky zaměstnanců v ČSR⁸⁷⁾

Rok	Index růstu mzdových fondů soc. sektoru	Index růstu nákladů na důch. dávky ze souboru zaměst.	Náklady v % mzdových fondů
1948	100	100	12,2
1949	120	127	12,9
1950	147	142	11,7
1951	173	149	10,4
1952	192	153	9,7
1953	214	165	9,4
1954	237	178	9,1
1955	248	186	9,1
1956	264	200	9,2
1957	274	242	10,7

Přesto však lze najít i případy, kdy důchody vykonávaly nedobrá vliv na správnou materiálně pobídkovou funkci rozdělování podle práce. Také v této souvislosti je nutno vidět usnesení ÚV KSČ z března 1959 o stanovení nejvyšší výměry starobních a invalidních důchodů, ale zejména zde máme na mysli zkušenosti, získané s úpravou důchodů pracujících důchodců. Jde o toto:

Pod tlakem napjaté bilance pracovních sil bylo u nás uskutečněno od roku 1957 ustanovení o třetinových důchodech. Podle něho příslušela zaměstnanci II. nebo III. pracovní kategorie mladšímu 65 let (ženě a zaměstnanci I. pracovní kategorie mladšímu 60 let) vedle normálního výdělku jedna třetina starobního důchodu, zůstával-li po vzniku nároku na starobní důchod dále zaměstnán. Mimo to stoupal jeho důchod za každý rok zaměstnání po 60 letech věku až do 65 let o 4 % průměrného výdělku ročně. Po dosažení 65 let (u žen a zaměstnanců první pracovní kategorie po dosažení 60 let) zaměstnanci pak dostávali vedle svého výdělku vždy důchod plný. Avšak časem se začalo ukazovat, že takováto úprava měla také své negativní důsledky. Dají se stručně shrnout tak, že zaměstnanci, jejichž pracovní výkonnost v důsledku stáří poklesla, zůstávali kvůli penězům nejen snad v zaměstnání, ale většinou na svých dosavadních místech i tam, kde to zájem společnosti nevyžadoval. K nové úpravě došlo na základě usnesení ÚV KSČ z března 1959; příslušnou pasáž tohoto usnesení jsme už citovali.

6. 4. 5. Nemocenské pojištění

Platí-li, že důchodové zabezpečení se u nás po válce prudce rozvíjelo, platí

⁸⁷⁾ Podle článku Jeřábkové — Salcmanové v Sociální revue 5—6/1958.

to pro nemocenské pojištění tím spíše. Náklady na dávky důchodového zabezpečení stouply v roce 1958 proti roku 1937 o něco více než dvojnásobně (z 4 575 mil. na 9 680 mil. Kčs); avšak náklady na dávky nemocenského pojištění zaměstnanců a členů výrobních družstev vzrostly za tutéž dobu téměř čtrnáctkrát (ze 47 mil. na 6 572 mil. Kčs).⁸⁸⁾ Základní smysl změn, jimiž nemocenské pojištění při svém růstu prošlo, byl obdobný jako smysl změn v důchodovém zabezpečení. Šlo o to, rozšiřovat nemocenské pojištění, aby zabezpečovalo stále lépe rostoucí okruh pracujících a příslušníků jejich rodin; šlo též o odstranění staré třídní preference zděděné z kapitalismu a o její nahrazení třídními hledisky, jak vyplývají ze socialistických přeměn. Významnými mezníky v tomto vývoji byla zejména léta 1948, kdy byl přijat zákon o národním pojištění, a 1957, kdy bylo sloučeno nemocenské pojištění dělníků a úředníků.

Rychlý růst dávek nemocenského pojištění nelze ovšem vysvětlovat jen jeho hlubokou vnitřní přestavbou, zlepšováním podmínek jednotlivých dávek a zvyšováním těchto dávek. Velký význam měl též např. mzdový růst (na vyšší mzdy je závislá výše nemocenského) a podobně. Zde ale nejde o podrobné sledování takovýchto otázek. Jde o to, všimnout si míst, v nichž se snad skutečnost přiblížila hranicím únosnosti společenské spotřeby obyvatelstva.

Z rozsáhlého souboru otázek, které sem patří, uvedeme dvě: problematiku vývoje nemocnosti a nemocenského a dále otázku lázeňské péče.

Pracovní neschopnost pro nemoc a úraz se u nás — jak už jsme jinde uváděli — po druhé světové válce vyvíjela celkově nepříznivě až do roku 1957. Průměrné procento pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz bylo velmi vysoké, daleko vyšší než před válkou, a dosáhlo posléze v roce 1956 maxima, vyjádřeného číslem 5,35 % v (roce 1937 činila pracovní neschopnost jen 2,6 %).⁸⁹⁾ Takový vývoj znamenal pro národní hospodářství těžké ztráty.

Vzestupná tendence nemocnosti byla někdy vysvětlována objektivními příčinami. Je nepochybné, že takové skutečnosti, jako je např. vysoký podíl zaměstnaných žen, stárnoucí soubor zaměstnanců, větší podíl zaměstnaných osob se změněnou pracovní schopností, působily a působí. Svůj vliv nepochybně mělo i to, že zmizely do minulosti vykořisťovatelské pořádky a s nimi spojené despotické panství kapitálu nad pracujícími. Byly a jsou však na druhé straně také faktory, při přihlédnutí k nimž se stále a poměrně rychlé stoupání pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz jeví jako fakt, proti němuž bylo možno účinně bojovat. Je to rostoucí životní úroveň a zdravotní zdatnost lidu, vysoká úroveň zdravotní péče o pracující v naší společnosti.

Že růst pracovní neschopnosti pro nemoc a úraz nebyl jen logickým důsledkem objektivních skutečností, vysvitlo zvláště jasně při rozboru vývoje nemocnosti v prvních měsících roku 1957, poté, kdy bylo nemocenské pojištění ve spo-

⁸⁸⁾ Statistické zprávy (SÚS) 5/1958, Statistická ročenka RČS 1959.

⁸⁹⁾ Statistická ročenka RČS 1959; Teichmannův článek v Hospodářských novinách 10/1958.

lečenském měřítku značně zvýhodněno.⁹⁰⁾ Když se ukázalo, že dochází velmi často k zneužívání výhod zlepšeného nemocenského pojištění, — které se tak zřejmě přiblížilo v našich tehdejších podmínkách k hranicím své únosnosti, — rozvinul se rozsáhlý boj za odstranění nežádoucích jevů. ÚV KSČ už v roce 1956 upozorňoval na to, co lze očekávat po zlepšení nemocenského pojištění, a současně poukazoval na způsob, jakým proti zneužívání jeho výhod bojovat. „Bude... na místě... s plnou vážností zdůraznit,“ praví se na zasedání ÚV KSČ v září 1956, „že uskutečňování přestavby národního pojištění předpokládá velmi vysoký stupeň uvědomělosti a společenské odpovědnosti u všech pracujících. Současně se jím podstatně zvyšují zejména nároky na odborové organizace... zejména v oblasti politicko-výchovného působení. Úkolem odborových organizací je dosáhnout, aby pracující si sami hájili velké vymoženosti, jež přebudování národního pojištění přináší, před zneužíváním neodpovědnými jedinci.“ Komplexní boj proti zneužívání výhod nemocenského pojištění se pak rozvinul vskutku tímto směrem.

Některá opatření byla učiněna už na jaře 1957 (odstranění určitých nedostatků v posudkové službě, v masové výchovné práci apod.). V létě 1957 byla přijata celá řada dalších opatření vládou, ÚRO, hospodářskými, zdravotnickými a odborářskými orgány i národními výbory (vybavit posudkovou službu potřebným počtem lékařů; zkrátit lhůty pro předvolávání práce neschopných k lékařským komisím na 7 dnů; vyplácet nemocenské po sedmi dnech nemoci jen tomu, kdo byl uznán práce neschopným lékařskou poradní komisí; zlepšit výchovnou práci a úroveň soudružských návštěv; pravidelně se těmito otázkami zabývat na nejružnějších orgánech atd.). Výsledky se začaly projevovat už v druhé polovině 1957. V roce 1958 pak poklesla nemocnost na číslo 4,13 % — na stav, jakého nebylo dosaženo ještě nikdy po válce.⁹¹⁾

Rozvoj nemocenského pojištění si v určité své vývojové fázi vynutil, jak patrně, intenzivní činnost směřující ke zvýšení společenské odpovědnosti a uvědomělosti občanů. Vysvítá, jak velký význam při stanovení mezí únosnosti společenské spotřeby obyvatelstva mají též morální činitelé. Ukázalo se také, že zřejmě bude správné upustit na určitou dobu od dalšího zlepšování podmínek, na nichž závisí výplata nemocenského pojištěncům.

Připojíme ještě stručnou poznámku o nejvýznamnější věcné dávce nemocenského pojištění, o lázeňské péči.

⁹⁰⁾ Předtím nemocenské činilo ve většině případů 50—60 % výdělku; podle nové úpravy dosáhlo u více než dvou třetin nemocných 90 % čisté mzdy (v prvních třech dnech pracovní neschopnosti činí 50—70 % čisté denní mzdy dosahované v posledních třech měsících před onemocněním, a to v závislosti na délce nepřerušného zaměstnání v témže podniku; při delším trvání nemoci se zvyšuje na 60—90 % čisté denní mzdy).

⁹¹⁾ Přitom stále trvá značná nerovnoměrnost, která ukazuje na další možnosti. V červnu 1958 např. činila nemocnost v kamenouhelných dolech na Ostravsku 7,23 %, kdežto v kamenouhelných dolech v Hradeckém kraji jen 4,95 %. (Bělina, Hospodářské noviny 31/1958.)

Československo bývá označováno za balneologickou velmoc. Lidově demokratické zřízení rozvinulo lázeňskou péči o pracující vskutkem imponujícím způsobem. Bylo by možné uvádět např. více než trojnásobný růst nákladů na lázeňskou péči za desetiletí od roku 1948 do roku 1957. — Jev, na který nyní chceme obrátit pozornost, je však jiný. Československo je dnes jediným státem na světě, který poskytuje veškerou lázeňskou péči pracujícím zdarma a který mimo to velké části pacientů dává lázeňskou péči v rámci pracovní neschopnosti.⁹²⁾ Skutečnost opět ukázala, že v této otázce jsme došli až k hranicím únosnosti v našich dnešních podmínkách. U nikoliv zanedbatelné části účastníků se lázeňská péče začala stávat něčím jiným, než čím má být. „Při známých nedostatcích při výběru pacientů pro lázeňskou léčbu se tato léčba stala pro mnohé něčím mezi rekreací a preventivní léčebnou péčí na účet státního rozpočtu a při tom současně s možností prodloužit si dovolenou na 7—8 týdnů včetně řádné dovolené (u práce neschopných). Při tom mnohdy čekání na lázeňskou léčbu u tzv. „práce neschopných“ zbytečně zvyšuje absenci.“ — Tato fakta vedla k tomu, že se stalo nutným začít uvažovat o omezení léčení práce neschopných v lázních na pooperační a podobné stavy, o nové úpravě placení jízdného pacienty, o příplatcích na lázeňskou léčbu apod.⁹³⁾ Vidíme tu zase konkrétní příklad toho, jak neúměrně vzrostlá složka společenské spotřeby obyvatelstva (neúměrně vzrostlá v našich dnešních podmínkách, relativně!) mění samovolně své poslání, ztrácí zčásti své oprávnění a stává se faktorem, působícím rušivě na fungování systému materiální zainteresovanosti svázané s prací.

Bylo by možno ještě dále pokračovat v uvádění zkušeností, které určitým způsobem souvisí s problémem hranic oprávněnosti jednotlivých částí společenské spotřeby obyvatelstva — praktický život v naší zemi poskytuje dostatek materiálu. Bylo by např. možno zabývat se problematikou bytového hospodářství (nájemné apod.), řadou problémů v oblasti hospodaření divadel, některými stránkami činnosti závodních klubů, zkušenostmi získanými v oblasti filmů, v budování a provozu některých tělovýchovných zařízení atp. Avšak úplnost výčtu zkušeností, získaných u nás ve věci hranic únosnosti společenské spotřeby obyvatelstva, není podmínkou toho, aby předchozí úvahy splnily svou funkci v této práci.

7. SPOLEČENSKÁ SPOTŘEBA OBYVATELSTVA A PŘECHOD K VYŠŠÍ FÁZI KOMUNISTICKÉ SPOLEČNOSTI

Zbývá vyvodit, co vyplývá z předchozích úvah pro další osudy společenské spotřeby obyvatelstva s tím, jak bude socialistická společnost dospívat k vyššímu stupni ekonomické a vůbec společenské zralosti komunismu, ke komu-

⁹²⁾ Srv. Teichmann, Hospodářské noviny 10/1958. Tam jsou uvedena též některá čísla.

⁹³⁾ Tamtéž.

nismu v užším smyslu slova. Z povahy věci plyne, že je nutné zůstat dnes v této otázce jen u celkových, rámcových úvah.

7.1. Především připomeneme toto: Společenská spotřeba obyvatelstva se postupem doby stále zjevněji stává nástrojem, který vytváří určité podmínky, bez nichž není možný vskutku všestranný vývoj společensky vyvinutých jednotlivců; a takový vývoj jednotlivců je čím dále tím více společenskou nutností. Jednotlivci se podílejí na společenské spotřebě obyvatelstva konec konců podle svých potřeb. — To jsou znaky, které má zkoumaná kategorie společné s rozdělováním, charakteristickým pro vyšší fázi komunismu. S ohledem na to lze říci, že společenská spotřeba obyvatelstva patří — použijeme-li Leninových slov — k vzorkům výhonků komunismu. Už uvnitř socialistické společnosti vznikají prvky, zárodky komunismu v užším smyslu slova a společenská spotřeba obyvatelstva má mezi nimi významné místo. S dalším vývojem „výhonky komunismu neodumřou, nýbrž vyrostou a rozkvetou v úplný komunismus.“⁹⁴⁾ V Chruščovově zprávě XXI. sjezdu KSSS se praví: „Čím více budeme postupovat ke komunismu, tím více bude vzrůstat péče společnosti o každého člověka od jeho zrození až do pozdního stáří.“⁹⁵⁾

S ohledem na perspektivy přechodu k vyšší fázi komunistické společnosti čeká tedy společenskou spotřebu obyvatelstva velká budoucnost.

Není však možné zůstat u tohoto poznatku. Rozdělování, používané dnes ve sféře společenské spotřeby obyvatelstva, nelze úplně a beze zbytku ztotožňovat s rozdělováním, k němuž se bude dospívat s přechodem k vyšší fázi komunismu. Opět se zde odvoláváme na to, co bylo vyloženo už dříve. Rozdělování, objevující se v oblasti společenské spotřeby obyvatelstva, je součástí socialistické ekonomiky, ekonomiky nižší fáze komunismu. Je to dáno charakteristickým uspořádáním toho, aby se uspokojování potřeb jednotlivců dalo v souladu se zájmy celku a se společenskými možnostmi. Podotkli jsme už, že tento problém má svou stránku obsahovou (zejména podřízenost společenské spotřeby obyvatelstva té části komplexu spotřeby, v níž vyúsťuje rozdělování podle práce) a že má též svou stránku formální; je přece rozdíl mezi tím, zda si každý volně bere podle svých potřeb, aniž by společnost určovala množství výrobků, které má dostat,⁹⁶⁾ a mezi tím, zda potřebnost jednotlivců hodnotí společenské orgány a rozhodují o míře, případně způsobu uspokojení této potřebnosti. Pakliže máme na mysli rysy, které činí ze společenské spotřeby obyvatelstva v dnešních podmínkách součást socialistické ekonomiky, docházíme k poznatku o historické pomíjivosti takto chápané společenské spotřeby obyvatelstva při budoucím společenském vývoji. Ve své dnešní podobě nepodává sféra společenské spotřeby obyvatelstva bez dalšího obraz rozdělování, typického pro vyšší fázi ko-

⁹⁴⁾ Lenin, Veliká iniciativa; Spisy 29, str. 425.

⁹⁵⁾ Rudé právo, 29. 1. 1959.

⁹⁶⁾ Srv. Lenin, Stát a revoluce; Svoboda, Praha 1949, str. 97.

munismu. Komunistické rozdělování bude směřovat k překonání charakteristických rysů společenské spotřeby obyvatelstva, o kterých jsme se právě zmiňovali.

7.2. Naskytá se však hned další otázka. Je to otázka, zda i ve vyšší fázi komunismu nebudou v celkovém komplexu spotřeby trvat jisté oblasti, kde uspokojování potřeb jednotlivců bude narážet na hranice dané společenskými možnostmi, kde potřebnost jednotlivců bude hodnocena společenskými orgány, kde společnost bude rozhodovat o míře či o způsobu uspokojení potřeb člověka. Jinými slovy: Je otázka, zda se společenská spotřeba obyvatelstva v budoucnosti beze zbytku rozplyne ve všeobecně panujícím komunistickém rozdělování podle potřeb nebo zda snad nebude v jistých mezích setrvávat jakožto zvláštní, relativně samostatná sféra rozdělování.

Jak bylo dříve uvedeno, společenská spotřeba obyvatelstva má dvě základní části. Jedna z nich je funkčně determinována „osobně“, druhá „věcně“. Každá z obou složek musí být nyní uvažována zvlášť.

Nejprve tedy otázka, zda snad nebude ve vyšší fázi komunismu existovat vedle společností neregulovaného přisvojování ze strany jednotlivců též jakýsi pokračovatel nynějšího sociálního zabezpečení, „osobně“ určená složka společenské spotřeby obyvatelstva jakožto zvláštní oblast.

V našich podmínkách není zatím možné hovořit detailně o způsobu zavádění komunistické zásady rozdělování podle potřeb v budoucnosti. Nepochybné však je, že základní předpoklad — taková hojnost výrobků, aby byla plně nasyčena racionální konsumpční schopnost společnosti — bude vytvářen u jednotlivých výrobků v různé době, že prostě materiální předpoklady pro přechod ke komunistickému rozdělování budou ve společnosti vznikat postupně. Protože s rozvojem výroby se vyvíjejí také potřeby lidí, nelze očekávat, že komunistické rozdělování bude uskutečněno najednou u všech druhů výrobků a služeb, že se s jeho zavedením bude čekat až do doby, kdy budou všechny potřeby lidí plně uspokojitelné; to by bylo čekání bez konce. Z toho však plyne, že ve vyšší fázi komunistické společnosti bude vedle oblasti, v níž bude uskutečněna zásada „každému podle jeho potřeb“ tak, že si lidé budou volně brát, také existovat sféra, ve které bude nutno potřebnost jednotlivců hodnotit podle společenských možností a zájmů celku dříve, nežli se rozhodně o míře jejich uspokojení; to proto, že to bude vynucovat relativní nerozvinutost společenských zdrojů v tom či onom „úzkém profilu“. Společenský zásah nebude v takových podmínkách funkčně určen „věcně“, společnost nebude zasahovat proto, že by snad měla mimořádný zájem na konkrétním způsobu uspokojování příslušných potřeb, ale „osobně“. Lze tedy předpokládat, že i za vyšší fáze komunismu bude v určitých hranicích dále existovat „osobně“ determinovaná složka společenské spotřeby obyvatelstva; název sociální zabezpečení se pro ni už ovšem těžko hodí.

Nyní k „věcně“ určené složce společenské spotřeby obyvatelstva.

Na příslušném místě jsme poznali, že všestranný rozvoj člověka se stává společenskou nutností a že při tom má právě tato složka společenské spotřeby obyvatelstva významnou úlohu. Odpověď na otázku o její budoucnosti za komunismu je tím už v zásadě dána. Přejít ke komunismu neodstraňuje, nýbrž naopak zdůrazňuje nezbytnost všestranného rozvoje lidí, a to vskutku společenských lidí; tato nutnost vyrůstá v důsledku revoluce na základě společenského vlastnictví výrobních prostředků. Společenské vlastnictví láme starou izolovanost jednotlivců, zvyšujíc současně jejich relativní samostatnost vzhledem k ekonomickým nezbytnostem života. Při své trvající odvozenosti nabývají stále většího významu oblasti mimo sféru materiální výroby, čas, který nemusí být věnován bezprostředně nutnému jednání, „pravá říše svobody“, jak se o tom na jednom místě Kapitálu vyslovuje Marx.⁹⁷⁾ Společnost proto musí těmto oblastem věnovat stále vzrůstající pozornost. Za socialismu přejímá nutně přímo do svých rukou konkrétní uspokojování některých potřeb jednotlivců, zvláště úzce souvisících s celospolečenskými zájmy. Týká se to, jak známo, především zdravotnictví a školství. Tak se objevuje „věcně“ určená složka společenské spotřeby obyvatelstva.

Avšak s dalším vývojem základní podmínky existence „společného ukojování potřeb“ nepomíjejí, jejich význam naopak vzrůstá. Není proto důvodu předpokládat, že by tato část společenské spotřeby obyvatelstva měla s přechodem k vyšší fázi komunismu zmizet. Bylo by zřejmě krokem zpět, kdyby ochrana lidového zdraví nebo péče o vzdělání lidu měla být ponechána na libovůli jednotlivců, ať už jakkoliv dokonalých. Lze tedy předpokládat, že i „věcně“ určená složka společenské spotřeby obyvatelstva si za vyšší fáze komunismu zachová svou relativní samostatnost.

7.3. Docházíme tedy k takovýmto dvěma závěrům:

1. Společenská spotřeba obyvatelstva, tento „zárodek komunismu“ uvnitř socialistické společnosti, se s přechodem k vyšší fázi komunismu rozplyne ve všeobecně panující komunistické zásadě rozdělování, v jejímž základě leží po-

⁹⁷⁾ „Říše svobody se začíná ve skutečnosti teprve tam, kde se přestává pracovat pod tlakem nouze a vnější účelnosti; leží tedy podle povahy věci mimo sféru vlastní materiální výroby.“ Svoboda v oblasti, v níž se člověk musí potýkat s přírodou, aby uchoval a reprodukoval svůj život — vysvětluje Marx dále svá slova, — „může spočívat pouze v tom, že zspolečenštěný člověk, sdružení výrobců, řídí... svou výměnu látek s přírodou racionálně, podřizujíc ji své společné kontrole, místo aby jí byli sami ovládáni jako slepou silou; uskutečňují ji s nejmenším vynaložením sil a za podmínky, které jsou jejich lidské přirozenosti nejdůstojnější a nejprůměrnější. Ale přesto to vše spadá stále do říše nutnosti. Za ní začíná rozvoj lidských sil, který je sám sobě účelem, pravá říše svobody, která však může vykvést jen na této říši nezbytnosti jako na své základně. Zkrácení pracovního dne je základní podmínkou.“ (Marx, Kapitál III—2, str. 368.)

тřeby jednotlivců, překonávajíc při tom historickou omezenost, kterou ji poznamenává socialismus jako nižší fáze komunistické společnosti.

2. Společenská spotřeba obyvatelstva si zachová i za druhé fáze komunistického vývoje svou relativní svébytnost v celku společenských rozdělovacích vztahů; to se týká obou jejích základních částí.

Protikladnost obou závěrů je jen zdánlivá. Prvý vychází z těsné příbuznosti komunistického rozdělování a rozdělování charakteristického pro společenskou spotřebu obyvatelstva — příbuznosti daleko těsnější, nežli je příbuznost rozdělování charakteristického pro společenskou spotřebu obyvatelstva s rozdělováním na základě vynaložené práce. Je to závěr, který má na zřeteli fakt, že v základě obojího rozdělování, jež lze předpokládat ve vyšší fázi komunismu, leží potřeby jednotlivce. — Druhý závěr pak vyjadřuje poznatek, že zvláštní oblast, kterou v naší společnosti charakterizuje rozdělování na základě společensky posuzované potřeby jednotlivce, si i ve vyšší fázi komunismu zachová svou relativní svébytnost.

РЕЗЮМЕ

Социалистическое общество расходует ежегодно значительные средства на то, чтобы обеспечить обществу определенную часть потребления в конце концов независимо от распределения по труду. Наше общество, например, взяло в свои руки заботу о школьном деле, о медицинском обслуживании, у нас имеется весьма развернутая система социального обеспечения и т. п. Общественное потребление населения, в тех или других конкретных формах, существует во всех социалистических странах и его значение и объем возрастают. Становится необходимым посвящать ему большое внимание на практике и в теоретическом отношении.

В этой работе общественное потребление населения рассматривается в качестве экономического явления и прежде всего как проблема распределения.

Необходимость общественного потребления населения при социализме.

Создавая общественную собственность на средства производства, социалистическая революция является началом глубокого переворота в существовавшем до этого историческом развитии отношений между обществом и отдельным лицом. Революцией были подорваны экономические и политические корни, из которых вырастали отчуждение в обществе, раскол между интересами, представителем которых были общественные союзы, и между интересами отдельных лиц, одностороннее индивидуальное развитие. На основе общественной собственности на средства производства, новое устройство дает возможность всестороннего развития отдельных лиц; одновременно с течением времени все более ясно выступает всестороннее развитие общественно развитых людей как общественная необходимость, как условие предельного использования общественных возможностей.

Отношения распределения исходят из общественной собственности на средства производства и воспроизводят внутреннее противоречие этой собственности: то, что речь идет о собственности всех, но одновременно и о собственности каждого отдельного лица. Распределение должно удовлетво-

рять интересам общества как целого и одновременно интересам отдельных лиц, оно обеспечивает все лучшие условия для всестороннего развития людей в интересах общества. В условиях социализма его необходимой конкретизацией является распределение по труду.

Однако распределение по труду не исчерпывает всей области распределения отдельным лицам, которое при социализме необходимо должно иметь место.

а) Общественной необходимостью все яснее и яснее становится всестороннее развитие общественно развитых людей — однако распределение по труду предоставляет конкретный способ потребления свободному усмотрению отдельных лиц. Поэтому общество прямо вторгается в те области потребления отдельных лиц, в которых заинтересовано в первую очередь, и берет дело в свои руки (бесплатное здравоохранение, бесплатное школьное дело).

б) Распределение по труду оказывается недостаточным в случаях, когда отдельное лицо не может работать (ввиду старости, ввиду болезни и т. п.). Общество вторгается и в этих случаях в духе измененного отношения между обществом и отдельным лицом.

Таким образом, наряду с распределением по труду появляется сфера распределения, которая в принципе не зависит от распределения по труду. Таковой является сфера общественного потребления населения. Вытекает она необходимо из экономических и политических основ социалистического общества. На необходимое существование такой сферы потребления указывал уже Маркс; Ленин высоко оценил первые возникающие элементы общественного потребления населения.

Общественное потребление населения и капитализм.

Уже при капитализме появляется социальное потребление, уже в капиталистическом обществе имеет место развитие частичных социальных мероприятий. Они имели место прежде всего под давлением рабочего класса; социальное потребление в принципе является второстепенным продуктом революционной борьбы рабочих. Однако в ряде отношений социально-реформная деятельность могла бы быть и в интересах самих капиталистов.

Под интересами классов необходимо обнаруживать процессы развития, которые определяют эти интересы. Такая точка зрения на дело обнаружит, что социальное потребление появляется в капиталистических странах необходимо, а именно в конце концов под растущим давлением производственных сил. Так возникают уже при капитализме учреждения, относящиеся к материальным предпосылкам социализма и являющиеся основой, на которой затем в социалистическом обществе строится общественное потребление населения, — которое, конечно, качественно и количественно является отличным от социального потребления при капиталистическом устройстве.

Никакой размах частичных социальных реформ не может привести к тому, чтобы капитализм перестал быть капитализмом. Он не может касаться существования капиталистических производственных отношений. Помимо этого частичные социальнополитические мероприятия капиталистического государства остаются несовершенными, половинчатыми, более или менее поверхностными. В работе приводятся факты из домюнхенской капиталистической Чехословакии, которые это доказывают.

Историческая задача социального потребления при капитализме неодно-

значна. Все зависит от того, какие это будут мероприятия, мероприятия ли, укрепляющие позицию рабочего класса в его классовой борьбе, или мероприятия, служащие интересам капиталистов и сохранению общественного устройства, в котором господствуют капиталисты. Из этого двойного характера социального потребления при капитализме вытекают также принципы, которыми руководствуется революционная партия рабочего класса в отношении к нему.

Критерий, по которому определяется доля участия отдельных лиц в общественном потреблении населения. Две основные его части.

При социализме доля участия отдельных лиц в общественном потреблении населения определяется по их потребности, как ее рассматривают и оценивают общественные органы. Имея в виду необходимые тенденции развития, общественные органы при определении доли участия отдельных лиц, конечно, принимают во внимание интересы общества как целого и общественные возможности.

Общественное потребление населения расчленяется на две основные части. Первая из них появляется там, где общество предоставляет определенные потребительные ценности (услуги) гражданам вообще (здравоохранение, школьное дело и т. п.) — ее функциональная определенность является „вещной“. Вторая часть существует там, где общество обеспечивает определенные группы граждан (социальное обеспечение в наиболее широком смысле этого слова) — ее функциональная детерминированность является „личной“. В первом случае общество предоставляет отдельным лицам натуральное исполнение; во втором случае граждане, в наших существующих условиях, получают, как правило, денежные суммы.

Экономическая задача общественного потребления населения.

Общественное потребление населения служит социалистическому обществу для усовершенствования его самого. Общество пользуется этим своим орудием для обеспечения гражданам условий для их всестороннего развития в пользу общественного целого, а именно всюду там, где для такой цели нельзя использовать распределения по труду.

Задачи, выполняемые „вещно“ определенной частью общественного потребления населения, далеко превышают границы политической экономии. В работе сосредоточивается внимание на экономическую проблематику и излагается экономическое значение школьного дела и экономическая функция здравоохранения. На примере проблемы занятости женщин указывается, что эта часть может быть использована и в функции стимула. Далее посвящается внимание вопросам о применимости классовых точек зрения. „Лично“ детерминированная часть общественного потребления населения, социальное обеспечение, в настоящее время все еще выполняет прежде всего функцию „социального“ дополнения распределения по труду. Однако в дальнейшем развитии социального обеспечения „социальное“ будет в нем уступать на задний план, а большее значение будет приобретать „коммунистическое“ в этой части общественного потребления населения. — Социалистическое общество пользуется социальным обеспечением также в качестве материального стимула; этому служит прежде всего факт, что социальное обеспечение сильно проникнуто принципом трудовых заслуг. Большое значение имеет проведение правильной классовой точки зрения и правильный

политический подход к вопросам социального обеспечения. С этой точки зрения большое значение имеет упрочение руководящей роли партии в месте с тем повышение участия трудящихся в руководстве и управлении относящимися сюда делами. Однако расширение участия трудящихся имеет большое значение во всей сфере общественного потребления населения, а не только в социальном обеспечении.

Границы несущей способности общественного потребления населения.

В перспективе длительного времени необходимо возрастут как заработки отдельных лиц, так и общественное потребление населения. Однако по мере того, как заработки будут достигать высокого уровня, начнет проявляться необходимость более быстрого развития общественного потребления населения. Таким образом, общественное потребление населения будет расти не только абсолютно, но и относительно. Однако ввиду того, что главной стороной противоречия между ним и между сферой, в которой применяется распределение по труду, является и продолжает оставаться и на будущее время сфера распределения по труду, общественное потребление населения не должно расти таким темпом, чтобы оно начало оказывать неблагоприятное влияние на действенность системы материальной заинтересованности, связанной с употребленным трудом. Такое наличие является признаком того, что общественное потребление населения (какая либо его часть) превысило границы своей несущей способности. В таком случае имеет место произвольное, стихийное передвижение функции, какую общественное потребление населения (его часть) осуществляет в общественной жизни.

Таким образом обнаруживается, что функция общественного потребления населения и его частей является весьма чувствительным барометром, который должен находиться под тщательным контролем. Снова становится ясным, какое огромное значение имеет упрочение руководящей роли партии и расширение участия народа в руководстве и управлении; никакое самовольное изменение действительной роли общественного потребления населения не может остаться скрытым от народных масс.

В работе затем приводится опыт, приобретенный в Чехословакии в деле границ несущей способности общественного потребления населения в экономическом отношении.

Общественное потребление населения и переход к высшему фазису коммунизма.

Ввиду того, что в основе распределения, применяемого в области общественного потребления населения, лежат потребности людей, можно сделать заключение, что в высшем фазисе коммунизма общественное потребление населения растает во всюду господствующем коммунистическом распределении по потребностям.

Однако более глубокий анализ показывает, что общественное потребление населения сохраняет свою относительную самостоятельность и в высшем фазисе коммунизма. Поскольку речь идет о „вещно“ определенной части — не перестанет существовать ни одно из оснований, которые уже в настоящее время принуждают общество к тому, чтобы оно само наблюдало непосредственно за конкретным способом удовлетворения имеющих исключительное общественное значение потребностей отдельных лиц (заботливость об образовании, о народном здоровье). Поскольку же речь идет о „лично“ детерминированной части: ввиду развития человеческих потреб-

ностей нельзя предполагать, чтобы было достигнуто положение, когда все потребности всех людей были бы полностью материально покрыты. Таким образом, область, в которой будет действовать общественно нерегулируемое коммунистическое распределение так, что каждый будет свободно брать по своим потребностям (Ленин), будет иметь свои границы. За этими границами вопросы об удовлетворении определенных потребностей определенных групп людей будет решать общество.

Таким образом, в высшем фазисе коммунистического общества не исчезнет сфера, в которой об удовлетворении потребностей отдельных лиц решают общественные органы. Она будет существовать и в дальнейшем как особая сфера распределения и будет здесь, таким образом, существовать продолжатель нашего современного общественного потребления населения.

ZUSAMMENFASSUNG

Die sozialistische Gesellschaft verwendet alljährlich beträchtliche Mittel zu dem Zwecke, der Bevölkerung einen bestimmten Teil des Verbrauchs im wesentlichen unabhängig von dem Prinzip der Verteilung nach der geleisteten Arbeit zu sichern. Unsere Gesellschaft hat z. B. das Schul- und Gesundheitswesen in die eigene Hand genommen, wir haben ein gut entwickeltes System der sozialen Fürsorge u. ä. Der gemeinschaftliche Verbrauch der Bevölkerung existiert in allen sozialistischen Ländern, wenn er auch verschiedene konkrete Formen annimmt; seine Bedeutung und sein Umfang wachsen beständig. Es ist daher nötig, dem gemeinschaftlichen Verbrauch der Bevölkerung sowohl in der Praxis als auch in den theoretischen Untersuchungen eingehende Beachtung zu schenken.

In dieser Studie wird der gemeinschaftliche Verbrauch als ökonomische Erscheinung beurteilt, und zwar insbesondere als Verteilungsproblem.

Die Notwendigkeit des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung im Sozialismus.

Die sozialistische Revolution ist,¹ indem sie das gemeinschaftliche Eigentum der Produktionsmittel schafft, der Anfang eines tiefgreifenden Umsturzes in der bisherigen geschichtlichen Entwicklung der Beziehungen zwischen der Gesellschaft und dem Individuum. Durch diese Revolution werden die ökonomischen und politischen Wurzeln unterwühlt, aus denen die Entfremdung in der Gesellschaft, der Zwiespalt zwischen den Interessen, welche von den Gesellschaftsverbänden repräsentiert werden, und den Interessen der Einzelmenschen, dem einseitigen Streben nach Entfaltung des Individuums, entsprungen sind. Die neue Ordnung gewährt auf Grund des gemeinschaftlichen Eigentums der Produktionsmittel die Möglichkeit einer allseitigen Entwicklung der Einzelmenschen; gleichzeitig tritt immer deutlicher die Entwicklung gemeinschaftlich eingestellter Menschen zutage als eine gesellschaftliche Notwendigkeit, als Bedingung der Ausnützung der Gesellschaftspotenzen.

Die Verteilungsbeziehungen gehen von dem gemeinschaftlichen Eigentum der Produktionsmittel aus und spiegeln den inneren Widerspruch dieser Eigentumsform wider: die Tatsache nämlich, daß es sich um das Eigentum aller und gleichzeitig um das Eigentum jedes Einzelnen handelt. Die Verteilung muß den Interessen der Gesellschaft als Ganzem und gleichzeitig den Interessen der Einzelnen entsprechen, indem sie die sich ständig bessernden Bedingungen für die allseitige Entfaltung der Menschen im Interesse der Gemeinschaft sicherstellt.

Im Sozialismus nimmt die Güterverteilung notwendig die konkrete Form der Verteilung nach der Arbeit an.

Die Verteilung nach der Arbeit erschöpft aber nicht den ganzen Bereich der im Sozialismus stattfindenden Güterverteilung an die Einzelmenschen.

a) Die allseitige Entfaltung gesellschaftlich entwickelter Menschen wird immer mehr zu einer gesellschaftlichen Notwendigkeit. Die Güterverteilung nach der Arbeitsleistung überläßt jedoch die konkrete Form des Verbrauchs der Willkür des Einzelnen. Deswegen greift die Gesellschaft direkt in jene Gebiete des Verbrauchs ein, an denen sie besonders interessiert ist, und nimmt diese Angelegenheiten in ihre eigenen Hände (unentgeltliche Krankenpflege, unentgeltliches Schulwesen).

b) Mit dem Prinzip der Verteilung nach der Arbeit kommt man in jenen Fällen nicht aus, wo der Einzelne infolge Alters, Krankheit u. ä. nicht arbeitsfähig ist. Die Gesellschaft greift auch in diesen Fällen im Geiste des neuen Verhältnisses zwischen der Gemeinschaft und dem Einzelnen ein.

Neben die Güterverteilung nach der Arbeit tritt also ein Gebiet, auf welchem die Güterverteilung grundsätzlich nicht nach dem Prinzip der Verteilung nach der Arbeitsleistung vorsieht. Es ist dies das Gebiet des gemeinschaftlichen Güterverbrauchs der Bevölkerung. Diese Form des Güterverbrauchs entspringt notwendig aus den ökonomischen und politischen Grundlagen der sozialistischen Gesellschaft. Schon Marx machte auf die Notwendigkeit der Existenz dieses Gebiets aufmerksam. Lenin schätzte die ersten Elemente des gemeinschaftlichen Güterverbrauchs der Bevölkerung hoch ein.

Der gemeinschaftliche Güterverbrauch der Bevölkerung und der Kapitalismus.

Schon unter dem Kapitalismus tritt der soziale Güterverbrauch zutage, schon in der kapitalistischen Gesellschaft entwickeln sich teilweise gewisse soziale Maßnahmen, welche insbesondere unter dem Druck der Arbeiterklasse entstehen. Der soziale Verbrauch ist im wesentlichen ein Nebenprodukt des revolutionären Kampfes der Arbeiterklasse. In manchen Beziehungen konnte die soziale Reform auch im Interesse des Kapitalisten selbst wirken.

Hinter den Klasseninteressen müssen die Entwicklungsprozesse, welche sie bestimmen, bloßgelegt werden. Wenn wir die Sache auf diese Weise betrachten, zeigt es sich, daß der soziale Güterverbrauch in den kapitalistischen Ländern notwendigerweise auftaucht, und zwar zu guter Letzt unter dem wachsenden Druck der Produktionskräfte. So entstehen schon unter dem Kapitalismus Institutionen, welche zu den materiellen Voraussetzungen des Sozialismus gehören, und welche die Grundlage bilden, auf der im Sozialismus der gemeinschaftliche Verbrauch der Bevölkerung aufgebaut wird. Dieser ist jedoch sowohl qualitativ als auch quantitativ von dem sozialen Güterverbrauch im Kapitalismus verschieden.

Die Ausweitung der teilweisen Sozialreformen kann nie dazu führen, daß der Kapitalismus aufhören würde, Kapitalismus zu sein. Die Sozialreformen können niemals die Existenz der Kapitalbeziehung betreffen. Außerdem bleiben die teilweisen sozialpolitischen Maßnahmen des kapitalistischen Staates unvollkommen und mehr oder weniger oberflächlich. In der Studie werden Tatsachen aus der Tschechoslowakei aus der Zeit vor München angeführt, welche dies bestätigen.

Die historische Rolle des sozialen Verbrauchs ist nicht eindeutig. Sie hängt

davon ab, ob es sich um Maßnahmen handelt, welche die Stellung der Arbeiterklasse in ihrem Klassenkampf stärken, oder ob es sich um Maßnahmen handelt, welche den Interessen der Kapitalisten und der Erhaltung der von ihnen gelenkten Gesellschaftsordnung dienen. Aus diesem zwiespältigen Charakter des sozialen Verbrauchs im Kapitalismus entspringen auch die Grundsätze, nach denen sich die revolutionäre Arbeiterpartei richtet.

Das Kriterium, nach welchem die Einzelnen an dem gemeinschaftlichem Güterverbrauch teilhaben. Seine beiden Hauptbestandteile.

Im Sozialismus haben die Einzelpersonen an dem gemeinschaftlichen Verbrauch der Bevölkerung je nach ihrem Bedarf, wie ihn die Gemeinschaftsorgane abschätzen, Anteil. Die Gemeinschaftsorgane ziehen bei der Bestimmung des Anteils der Einzelnen unter Rücksichtnahme auf die notwendigen Entwicklungstendenzen auch die Interessen und Möglichkeiten der ganzen Gesellschaft in Betracht.

Der gemeinschaftliche Verbrauch der Bevölkerung kann in zwei Hauptbestandteile gegliedert werden. Der erste tritt dort zutage, wo die Gesellschaft der Bevölkerung gewisse Gebrauchswerte (Dienste) darbietet (das Gesundheitswesen, das Schulwesen u. ä.) — seine Funktionsbestimmtheit ist „sachlich“. Der zweite Bestandteil existiert dort, wo die Gesellschaft gewissen Bevölkerungsgruppen Fürsorge bietet (die Sozialfürsorge im weiteren Sinne des Wortes) — seine Funktionsdetermination ist „persönlich“. Im ersten Falle bietet die Gesellschaft den Einzelnen Naturalleistungen; im zweiten Falle bekommen die Bürger unter unseren heutigen Bedingungen meist Geldzuwendungen.

Die ökonomische Aufgabe des gemeinschaftlichen Güterverbrauchs der Bevölkerung.

In der sozialistischen Gesellschaft dient der gemeinschaftliche Güterverbrauch der Bevölkerung zur Vervollkommnung der Gesellschaft selbst. Die Gesellschaft bedient sich dieses Instruments, um den Bürgern die Bedingungen zu ihrer allseitigen Entwicklung zum Nutzen des gesellschaftlichen Ganzen sicherzustellen, und zwar überall dort, wo man dieses Ziel nicht durch Güterverteilung nach dem Prinzip der Belohnung nach der Arbeit erreichen kann.

Die Aufgaben, welche die „sachlich“ bestimmten Teile des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung erfüllen, überschreiten bei weitem die Grenzen der politischen Ökonomie. In der Arbeit wird die Aufmerksamkeit auf die ökonomische Problematik konzentriert; es wird über die ökonomische Bedeutung des Schulwesens und die ökonomische Funktion des Gesundheitswesens gesprochen. An dem Beispiel der Beschäftigung der Frauen wird gezeigt, daß dieser Bestandteil des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung auch als Anreiz verwendet werden kann. Weiter wird das Augenmerk auf die Frage der Anwendbarkeit von Klassengesichtspunkten gelenkt.

Der „persönlich“ determinierte Bestandteil des gemeinschaftlichen Güterverbrauchs der Bevölkerung, die Sozialfürsorge, erfüllt zur Zeit noch immer hauptsächlich die Funktion einer „sozialen“ Ergänzung zur Güterverteilung nach der Arbeit. Im weiteren Verlauf der Entwicklung der Sozialfürsorge wird das „Soziale“ in den Hintergrund treten und die Bedeutung des „Kommunistischen“ in diesem Bestandteil des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung annehmen. — Die sozialistische Gesellschaft bedient sich der Sozialfürsorge auch als eines materiellen Anreizes; diesem Zwecke dient insbesondere die Tatsache, daß die Sozialfürsorge stark von dem Prinzip der Belohnung nach

der Arbeit durchdrungen ist. Sehr wichtig ist es, richtige Klassengesichtspunkte durchzusetzen und den richtigen politischen Standpunkt zur Sozialfürsorge einzunehmen. Von diesem Standpunkt aus hat die führende Rolle der Kommunistischen Partei und davon ausgehend die Stärkung der Anteilnahme der Arbeitenden an den Verfahren und der Verwaltung der hierher gehörigen Angelegenheiten große Bedeutung. Die Erweiterung der Anteilnahme der Arbeitenden ist natürlich in dem ganzen Gebiet des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung sehr wichtig, nicht nur in der Sozialfürsorge.

Die Grenzen der ökonomischen Tragkraft für den gemeinschaftlichen Güterverbrauch der Bevölkerung.

In der langfristigen Perspektive muß notwendigerweise sowohl das Einkommen der Einzelnen als auch der gemeinschaftliche Verbrauch der Bevölkerung wachsen. Sobald die Einkommen ein hohes Niveau erreichen werden, wird sich auch die Notwendigkeit einer raschen Entwicklung des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung zeigen. Der gemeinschaftliche Verbrauch der Bevölkerung wird also nicht nur absolut, sondern auch relativ wachsen. Da jedoch die Hauptseite des Widerstreits zwischen dem gemeinschaftlichen Verbrauch und der Sphäre, in welcher die Güterverteilung nach der Arbeitsleistung stattfindet, das Gebiet der Verteilung nach der Arbeitsleistung ist und auch weiterhin bleiben wird, darf der gemeinschaftliche Verbrauch nicht so schnell wachsen, daß er das System der materiellen Interessiertheit an der Arbeitsleistung stören könnte. Wenn dies geschieht, ist es ein Zeichen dafür, daß der gemeinschaftliche Verbrauch der Bevölkerung (oder irgendein seiner Bestandteile) die Grenzen der ökonomischen Zulässigkeit überschritten hat. In diesem Falle tritt eine automatische Verschiebung der Funktion des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung (seines Bestandteiles) ein.

Es zeigt sich, daß die Funktion des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung ein sehr empfindliches Barometer ist, welches genau verfolgt werden muß. Auch hier tritt die führende Rolle der Partei in den Vordergrund. Es zeigt sich auch die große Bedeutung der Erweiterung der Anteilnahme des Volkes an den Verfahren und der Verwaltung dieser Angelegenheiten; den Volksmassen bleibt eine Verzerrung der richtigen Rolle des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung nie verborgen.

In der Arbeit wird eine Reihe von Erfahrungen, welche wir in der Tschechoslowakei in Bezug auf die ökonomische Zulässigkeit des gemeinschaftlichen Verbrauchs gemacht haben, mitgeteilt.

Der gemeinschaftliche Verbrauch der Bevölkerung und die höhere Phase des Kommunismus.

Da der Güterverteilung, welche im Bereich des gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung stattfindet, der Bedarf des Volkes zu Grunde liegt, könnte geschlossen werden, daß in der höheren Phase des Kommunismus der gemeinschaftliche Verbrauch der Bevölkerung in dem allgemeinen Prinzip der Verteilung nach dem Bedarf aufgehen wird.

Tiefere Erwägung zeigt jedoch, daß der gemeinschaftliche Güterverbrauch sich auch in der höheren Phase des Kommunismus seine relative Selbständigkeit bewahren wird. Was die „sachlich“ bestimmten Teile des gemeinschaftlichen Verbrauchs anbelangt, wird keiner der Gründe verschwinden, die schon heute die Gesellschaft nötigen, selbst direkt für die konkreten Formen der Befriedigung gesellschaftlich besonders wichtiger Bedürfnisse der Einzelnen zu sorgen (die Sorge um die Volksbildung, um die Volksgesundheit). Was den

„persönlich“ bestimmten Teil betrifft, ist zu bedenken: In Anbetracht der Entwicklung der menschlichen Bedürfnisse kann nicht angenommen werden, daß ein Zustand erreicht werden wird, wo alle Bedürfnisse aller Menschen voll befriedigt sein werden. Das Gebiet, auf dem die gesellschaftlich nicht regulierte kommunistische Verteilung gelten wird, so daß sich jeder frei nach Bedarf nehmen wird (Lenin), wird ihre Grenzen haben. Außerhalb dieser Grenzen wird über die Befriedigung der Bedürfnisse bestimmter Gruppen von Personen die Gesellschaft entscheiden.

In der höheren Phase des Kommunismus wird also das Gebiet, in dem über die Befriedigung der Bedürfnisse des Einzelnen die Gesellschaftsorgane entscheiden werden, nicht verschwinden. Es wird weiter bestehen als ein besonderer Bereich der Güterverteilung; es wird also eine Fortsetzung unseres heutigen gemeinschaftlichen Verbrauchs der Bevölkerung geben.